

CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

II. CZIKK.

FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen cikkben előforduló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

<i>h</i>	=	német <i>ch</i> ,	orosz <i>x</i>
<i>gh</i>	=	az előbbinek lágya,	török <i>غ</i>
<i>s</i>	=	magy. <i>sz</i> ,	orosz <i>c</i>
<i>š</i>	=	magy. <i>s</i> ,	orosz <i>ш</i>
<i>ž</i>	=	magy. <i>zs</i> ,	orosz <i>ж</i>
<i>č</i>	=	magy. <i>cs</i> ,	orosz <i>ч</i> , török <i>چ</i>
<i>đ</i>	=	magy. <i>ds</i> vagy <i>dzs</i> ,	török <i>ج</i>

Egyébként az úgynevezett *fractur*-formából szedett betűk : *š*, *đ*, *t*, *n*, *ž*, *r* — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : *š* = *szj*, *đ* = *dj*, *đ* stb.

Az önhangzókra nézve *ž* mélyhangú *i*-t jelent, *s* az orosz *ы* visszaadására van használva; az önhangzóbetű után álló ' (*a'*, *e'*, *ü'*, stb.) az illető szótagon való hangsúlyozást jelenti.

A csuvas ígéről Elsőgr. (a 1772. vagy 1775-ki Első csuvas grammatika) csak egy vagy másfél ragozási mintát közöl, némely a praesens-alak képzésére vonatkozó jegyzettel. Mint a névszóknál, úgy itt is legtöbb helyet foglal el a szóajtstrom (igék lajstroma), a mely csak annyiban tanulságos, hogy az igéket mind a „megyek, mondok“ alakjával adja : Visnevszki szlovarjában, meg Reguly szó-

gyűjteményében rendszeren *as*, *üs* (*es*)-végű *nomen actionis* („menni, mondani“) alakjában vannak fölhozva. — Visnevszki (1836-ki) grammatikája tán épen az igéket tárgyalja legjobban a többihez képest; a 29—38 lapokon az igének nemek, módok és idők szerint való fölosztásáról a legfőbb tudni valókat adja; mintát közöl kettőt, mélyhangút és magashangút s a tagadó igealakokról sem feledkezik meg; végre (49—53 l.) a *participiumok*at, *gerundiumot* és összetett igéket is megemlíti. — Regulynak először az igemódoknak és időknek nem annyira alaki képzéséről, mint jelentési viszonyáról vannak jegyzetei, melyek leginkább ott használhatók, hol csuvas példamondatokkal is illusztrálgat (mert vannak általános elméleti jegyzetei is, melyekben szó sincs a csuvasról, s melyek akármely grammatikába is be vagy nem illenek); legbecsesebbek azonban számos ragozási mintái, melyekről az igealakok képzését könnyen elvonhatjuk, s így egészben véve mégis Regulyból meríthetünk legtöbb adatot, legbővebb tudást.

A csuvas nyelvben nincsen az igének magában tárgyi névmást foglaló ragozása, tehát nincs is a személyragos igealakoknak a magyar „mondom“ és „mondok“-ként való különbsége; nincs is a magyar *ik*-es igékféle a többitől különvaló igeragozás: de van tagadó igeragozás, mely a személyragok előtt tagadó szóelemet iktat be, és ezen kívül Regulyból még egy intensív és egy interrogatív igeragozást ismerünk meg, melyekben a személyragok után néminemű nyomatékosító és kérdő *particulák* szorosan az igealakhoz csatlakoznak s néhol már egészen egybefornak velök. Ezek szerint, mintegy magától határozódik a rend is, melyben a csuvas ige minden alakjait, félretéve kútfőink különböző elrendezését és fölosztását, legezészerűbben előadhatjuk, czélunk levén az e részbeli grammatikai anyagot tisztába hozni, nem pedig rendszeres grammatikát írni. Kiindulunk a kész igealaktól, legyen az egyszerű gyökige vagy származott ige, magát az igealaktól a szóképzés külön tárgyalására hagyván, a mi annyival inkább lehet, mert a csuvas reflexivo-passiv igealaktól ragozása semmiben nem különbözik akár causatív igealaktól, akár egyszerű gyökigealaktól. A készen vett igealaktól adjuk egymásután különböző ragozásait: 1) Állító (affirmatív) ragozás. 2) Tagadó (negatív) ragozás. 3) Nyomatékosító (intensív) ragozás. 4) Kérdő (interrogatív) ragozás. 5) Megengedő (concessív) ragozás. Azután következik a közönséges *nomen ver-*

balék és gerundiumok tárgyalása. A személyragos igealakoknak mód és idő szerint való egyes csoportjait nem valamely ráfogott rendszerben, hanem egyenként külön ismertetjük meg, már az első (állító) ragozás alatt, jelentési értékeiket egyenként, a hogy jobban lehet, meghatározva.

1.

Állító igeragozás.

a) Azon személyragos igealakcsoport, mely jelentése szerint a magyar szorosabb és általános jelen időbeli jelentő módú (*mondok* — *mondanak*) csoportnak felel meg, a csuvasban úgy alakul, hogy a puszta akár eredeti, akár származott igetőhez (ha ez mássalhangzón vagy *a*, *ü*-n kívül más önhangzón végződik) *at* vagy magashangúlag *üt*, *et*, vagy (ha az igető *a*, *ü*-n végződik) csak *t* járúl, ezen *at*, *üt*, *et*, *t*-hez pedig (helyenként a *t*-nek *d*-vé lágyulásával) a személyragok csatlakoznak.

Elsőgr. a *kazar* (megbocsátani) igető praesensét így ragozza (elébe tett önálló személynévmásokkal) :

Egyes-szám :	Többes-szám :
<i>ap kazara'dip</i> én megbocsátok	<i>abir kazara'tpür</i> mi m.
<i>aze kazara'din</i> te megbocsátsz	<i>azir kazara'dir</i> ti m.
<i>vül kazara't</i> ő megbocsát	<i>vülzam kazara'sse</i> ök m.

Visnevszki a *bol* igetöt :

Egyes-szám :	Többes-szám :
<i>bola'dip</i> vagyok (irva : <i>bola'dib</i>)	<i>bola'tpür</i> vagyunk stb.
<i>bola'din</i> stb.	<i>bola'ttir</i>
<i>bolat</i>	<i>bola'sse</i>

Ahlqvist (1856-ki Suomi, 248. l.) *sir* igetöt :

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. <i>sira'dip</i> írok	<i>sirapür</i> írunk
<i>sira'din</i> ¹⁾ írsz	<i>siradür</i> írtok
<i>sira't</i> ír	<i>sirasse</i> írnak

¹⁾ Szedőhibából *sirdadin* van írva.

Reguly mintáiból ide valók :

1) *ag-as* (vetni, serere) :

Egy.-sz. 1. *aga'dep* v. *aga'däp*
 2. *agaden* *agadän*
 3. *agat* *agat*

Több.-sz. 1. *agatpir* v. *agatper*
 2. *agattir* *agattär*
 3. *agasse* *aga'tče* v.
agasše

2) *tid-as* (fogni)

Egy. sz. *tidadep* Több. *tidatpir*
tidaden *tidattir*
tidat *tidasše*
v. *tidatče*

3) *jav-as* (tekerni)

Egy. *javadep* Több. *javatper*
jvaden *jvattir*
jvat *jvasse* v.
jvatče

4) *tur-as* (állani)

Egy. *turadep* Több. *turatpir*
turaden *turattir*
turat *turasse* v.
turatče

5) *tuv-as* (tenni)

Egy. *tuvadep* Több. *tuvatpir*
tvaden *tvatattir*
tvat *tvasše* v.
tvatče

6) *sij-as* (enni)

Egy. *sijadep*, *sijaden*, *sijat*. Több. *sijatpir*, *sijattir*, *sijasše* v. *-atče*

7) *šab-as* (csapni)

Egy. *šabadip*, *šabaden*, *šabat*. Több. *šabatpir*, *šabattir*, *šabasse* v. *-atče*

8) *až-as* (gázolni) : *ažadip* stb. Több. *ažatpir* stb. 3. *ažasše* v. *-atče*

9) *pragh-as* (vetni) : *praghadep* stb.

10) *puz-as* (rontani) : *puzadip* v. *-dip*, *puzaden*, *puzat*

Több. *puzatpir* *puzattir*, *puzasše* v. *puzatče*

11) *jivalandar-as* (hengeríteni) : *jivalandaradip*, *jivalandara'den*, *jivalandara't*

Több. *jivalandara'tpir*, *jivalandara'ttir*,
[jivalandarasše v. *-atče*

12) *kala-s* (mondani) : *kaladep*, *kaladen*, *kulat*

Több. *kalatpir*, *kalattir*, *kalasše* v. *kalatče*

Meg Reguly magashangú mintáiból :

13) *küd-es* (várni) :

Egy. <i>küdedip</i>	Több. <i>küdetpir</i>
<i>küdedin</i>	<i>küdettir</i>
<i>küdet</i>	<i>küdesse</i> v. <i>küdetče</i>

14) *üg-es* (esni) :

Egy. <i>ügedep</i>	Több. <i>ügetpir</i>
<i>ügedin</i>	<i>ügettir</i>
<i>üget</i>	<i>ügesse</i> v. <i>ügetče</i>

15) *iz-es* (inni)

Egy. <i>izedep</i>	Több. <i>izetpir</i>
<i>izeden</i>	<i>izettir</i>
<i>izet</i>	<i>izesše, -etče</i>

16) *üm-es* (szopni, emni)

Egy. <i>ümedip</i>	Több. <i>ümetpir</i>
<i>ümedin</i>	<i>ümettir</i>
<i>ümet</i>	<i>ümesše, -etče</i>

17) *vid-es* (égetni)

Egy. <i>videdep</i>	Több. <i>videtpir</i>
<i>videden</i>	<i>videttir</i>
<i>videt</i>	<i>videsse</i> v. <i>videtče</i>

18) *il-es* (venni)

Egy. <i>iledip</i>	Több. <i>iletpir</i>
<i>ileden</i>	<i>ilettir</i>
<i>ilet</i>	<i>ilesše, iletče</i>

19) *hibirdü-s* (örülni)

Egy. <i>hibirdedip</i>	Több. <i>hibirdetpir</i>
<i>hibirdedin</i>	<i>hibirdettir</i>
<i>hibirdet</i>	<i>hibirdesše</i> v. <i>hibirdetče</i>

20) *pidir-es* (bezárni)

Egy. <i>pidire'dip</i>	Több. <i>pidire'tpir</i>
<i>pidiredin</i>	<i>pidire'ttir</i>
<i>pidiret</i>	<i>pidire'sše</i> v. <i>pidiretče</i>

Ehhez vegyük még Visnevszkinék magashangú példáját : *islä-s* (dolgozni)

Egy. <i>islä'dip</i> (irva : - <i>ib</i>)	Több. <i>islä'tpir</i> (- <i>dpir</i>)
<i>islä'din</i>	<i>islä'ttir</i> (- <i>dtir</i>)
<i>islä't</i>	<i>islä'sše</i>

Meg Ahlqvistét : *hinä-s* (ütni) :

Egy. <i>hinädip</i> , <i>hinädin</i> , <i>hinät</i> .	Több. <i>hinäpir</i> , <i>hinädip</i> , <i>hinäsše'</i>
---	---

A mint már fentebb érintök, ezen praesensféle ragozási csoportban egy a többől *at*, *ät*, *et*, *t*-vel képzett alak szolgál alapúl, melyhez a személyragok függődnek. Ezen csuvas alak tulajdonképen való értékéről lásd M. Ak. Értesítő, Nyelvt. oszt., II, 176., hol annak nomen agentis voltáról szó van. A 3-dik egyesi személyt pedig csupán a nomen agentis teszi, személyrag nélkül. De észrevevessük a fentebbi pél-

dák átnézéséből, hogy ilyenkor a végén álló *t* rendszeren megjésül (*t*), még a mélyhangú igékben is, és ez egy azon esetek közül, hol határozottan megkivántatott jésülés van (lásd : I. cikk, 2. alatt a 207. l.) Miképen van az egész *-asse, -esse* végzetben az *at, et*, meglátjuk mindjárt. — Maga az igető végnássalhangzója, úgy látszik, nem szenved *at, et* előtt semmi változást, ha *t. i.* az igetőnek azon alakját tekintjük, melylyel az az infinitivusi nomen actionisnak *as, es* végzete előtt mutatkozik. Mert különben, ha a pusztá igető áll szóúl (mint p. o. parancsoló egyesí 2. személyében) minden mássalhangzónak, melynek kemény párja van, ez áll a végén, s így a tőalakok *ak* (1), *ük* (14), *tít* (2), *vít* (17), *küt* (13), *šap* (7), *aš* (8), *prah* (9), *is* (15), *pus* (10). Ugyanez van akkor is, legalább a Regulyféle alakok szerint következetesen, mikor az igető végnássalhangzója után közvetlen szintén mássalhangzóval kezdő képző áll, a mint alantabb fogjuk látni, p. o. *títrem*. Hasonlót láttunk I. cikkben a névragozásnál, p. o. *pürt-rä*, ellenben *pürt-in, pürt-ü*. Így véve az igetőt (azaz absolute és külön álló szóúl), azt kell mondanunk, hogy az *at, et* praesensképző előtt lágyúlható végmássalhangzója szükségképen meg is lágyúl. Ezenkívül különbözik még az *as*-végü infinitivusban mutatózó tőalak a parancsolóbeli pusztán álló tőtől, hol ez *u, i* önhangzókra végződik, amaz pedig *uv, ij*-féle megtoldott alakot láttat, p. o. *tu* tegyél, *si* egyél : ellenben *tuv-as* tenni, *sij-as* enni. Az *u, i*-nek *v, j*-vel való ezen megtoldása hasonló ahhoz, melylyel *u, ü*-végü nevek *-uven, -üven*-re képezik genitívusaikat. Megismerszik az ilyen megtoldott igető abból, hogy mássalhangzóval kezdő végzet előtt nem mutat *v, j*-t, p. o. *tutrem, sirem* ; másképen van *jav-as* (3), mely a *v*-t megtartja : *jav-rem*. Ezek szerint magyarázódnak *tuvat* (5) és *sij-at* (6). — Az *a, ü*-re végződő tők, melyek az *as, üs* infinitivusi alakból épen nem ismerhetők ki (a miért is tulajdonképen jobb volna az igéket valamely más, mássalhangzóval kezdő végzettel fölhozni, p. o. a *ma*-végü infinitivuséval), a mint az *a, ü (e)*-vel együtt csak *as, üs (es)*-re végződtek az említett infinitivust (azaz vagy *a, ü + 's* vagy *' + as, es*), épen úgy járultatják magokhoz a praesensképzőt is (azaz vagy *a, ü + 't*, vagy *' + at, üt*). Reguly a magashangú praesensképzőt, akár az igető *ü* véghangzója lappang is benne, rendszeren *e*-vel adja, mint sok névragozási végzetet is, melynek *a*-val való mélyhangú felel meg, ámbár nem következetesen. Azért normalisabbnak mondhatjuk a Visnevski és Ahlqvist-féle *üt* alakot. Elsőgr. az igelajstromban (50—61. l., hol

magashangú igék praesensbeli 1. személyben hozatnak föl), többnyire *ü*-vel él, p. o. *vilüdep* meghalok, *ilüdep* veszek, *sürüdep* járok; de *e*-vel is: *herlenedep* szépülök, *isledep* dolgozom.

A személyragok, melyek az *at*, *üt* (*et*)-végű nomen praesentishez járúlnak, legalább az 1. személy egyese és többese, nyilván az önálló személynév másokat tüntetik előnkbe. Mert különös, hogy az 1. személy épen *p*-vel van (*-ad-ep*, *at-pir*) épen úgy, mint az *ep* (*ebe*, **pen*) és *ebir* (*pir*) személynév más-nominativusok, nem pedig *m*-mel, mint a birtokos személyragok (*ha-m*, *ha-mer*). Evvel egyszersmind azon kérdés merül föl, vajjon az *-ep* (illetőleg *äp*, *ip*, *ip*)-nek a *p* előtt való önhangzóját ugyanazon *a*, *e* előragasztéknak tartasuk-e, melylyel az önálló személynév mások nominativusai már össze vannak téve (*a-be*, *e-be*; *a-bir*, *e-bir*) vagy csak az *at*, *üt* és *p* (**pe*, *pen*) közé jutott segédhangzónak tekintsük-e? Feleletet erre leginkább a többesi *-at-pir*, *-üt-pir* végzet adhat, a mennyiben itt nincsen előragasztékos *a-bir*, *e-bir*; továbbá az egyesi 2. személy, melyben nincs *-ad-es*, pedig szükségképen megmarad az *s*, ha előragasztékos *a-ze*, *as* v. *e-ze*, *es* járul hozzá; ha végre a Kátéban többször *at-ü-pir* fordul elő *at-pir* helyett, meg kell jegyezni, hogy se *t*, se *p* nem lágyúl, (pedig a Kátéban is *a-ber* van = *mi*) úgy, hogy a középső *ü* egy határozatlan gyenge segédhangzónak mutatkozik. Itt különösen az *p*, *pir* előtti önhangzóra nézve Regulyból azon fölvilágosítást nyerjük, hogy az *ä*, melylyel *agadep* mellett *agadäp*-ot ír, egy „fél *a*, mely nem tiszta *e*-hez hasonlít“ (ő tulajdonképen vízirányos vonallal jegyezte: *ā*, és az így jelölt betűt a csuvas hangokról való némely jegyzeteiben a megmondottképen magyarázza). Ebből megértjük, hogy miképen állhat helyette a gyenge *e* és *i*, és Regulynál is *ü* (v. ö. 10), Visnevszkinél csak *ü*, Ahlqvistnál mélyhangúlag *ü*, magashangúlag *i* (ez utóbbi többször Regulynál is): mindannyi t. i. egy nem tisztán hangzó segédhangzót megközelítőleg akar kifejezni, s e megközelítésben legfelebb a mély és magashangúságnak van némi megkülönböztető hatása. Megértjük most, miért írja Elsögr. az igelajstromban a legtöbb mélyhangú igéit *-ad-ap*, egy részét pedig *ad-üp-ra* végződve: t. i. amaz a Regulyféle *ad-äp*; a magashangúakat rendszeren *e* segédhangzóval, *üd-ep-re* írja. E hangtani észrevételt több az I. czikkben előforduló hasonnemű esetekre is alkalmazhatjuk már (p. o. *ša'ven* = *ša'van* névmástól l. 253. lapot; a nemhangsúlyos *a*-végű nevek genitivusai, p. o. *tóra* — *toren* Reg., *torin* Elsögr., Visn. 209.

212. l.) és e czikk folytán is még több ilyennel fogunk találkozni. Tekintetbe kell e mellett venni, hogy az egész praesens-csoportban a hangsúly mindenkor az *at*, *üt*-re esik, Elsőgr. Visn. szerint és Regulyn szerint, a mennyire kitette; a Kátéban s az Evang.-ban is következetesen ezen hangsúlyozás van; csak Ahlqvist tér el tőle a többes-számban, a személyragokat vagy a végszótagot hangsúlyozván. — A többesi *pír*, *pír* előtt Ahlqvist szerint elenyésző *t*-ről láss alantabb. — — A 2-dik személy ragja egyesben *än*, *en*, *in*, *in*, az *n* előtti önhangzónak az *öp*, *ep* stb. béli segédhangzóéhoz hasonló alkalmazásával, csak hogy Regulynál magashangúlag az *i* túlnyomó; a többes számban *är*, *ir*, *ir*; Regulynál majd nem mindenütt, mélyhangúlag is *ir*. Az *ir*, *ir*-rel azonban Visn. és Regulynál kivétel nélkül azon sajátság jár, hogy az előtte való *at*, *üt*-nek *t*-je megkettőződik, csak Elsőgr. és Ahlqvistnál van: *kazarad-ir*, *sivad-ir*, *hinüd-ir*. Kérdés, vajjon e kettős *tt*-t csak olyan hangegyensúlyozási oknak tulajdonítsuk-e, mint a milyennél fogva Regulynak van *vu'tter* és *vu'der*-je (harmincz), *pükkün* és *pügün*-je, vagy pedig az *ir*, *ir* személyragnak megvolt épebb alakjának tulajdonítsuk-e, melynek a kettős *tt*-ben még elhomályosodott nyoma maradt volna? Ilyen épebb személyragalak egymagából a csuvasból ugyan ki nem mutatható, se föl nem kutatható; azonban, miután az első személyi alakokban nyilván az önálló személyi névmások kezdő betűjét is látjuk (*p*), a 2-dik személybeli *in*, *in*, *ir*, *ir*-ben a *sen*, *sir*-nek csak végbetűjét: már — nem is tekintve a több törökséggel való hasonlítást — nagyon valószínű, hogy eredetileg az *at*, *üt*-végü nomen praesentishez 2-dik személyrag is kezdő-mássalhangzóval járt vagy *s*-szel vagy avval, a miből ez tán szintén nem eredeti *s* eredt (*t*). — — A többesszámi 3-dik személynek *at*, *üt*-tel együtt ezen végzete vagyon: *asše* -*esše* (Regulynál legtöbbször *š*-vel), vagy *atše*, *etše*. Hogy e végzetben *at*, *et* van, azon senki sem fog kételkedhetni, látván, hogy az evvel készült névszó valamennyi több praesensalaknak szolgál alapúl; de arról tehetni kérdést, vajjon a mi az *at*, *üt*-hez hozzájárult, személyrag-e vagy csak az egyszerű *at*, *üt*-végü nomen agentis-t többesítő rag? Miután az egyszámbeli 3-dik személy is személyrag nélkül való (*agat*, *islät* stb.), nagyon hihető, hogy a többesbeli 3-dik személy is csak többesszámba tett nomen agentis. Ennek hogyvoltáról már Schott úr is (De lingua Tschuvaschorum díssertatio. 16. l.) élesen gyanító véleményét mondta: „Ejusdem particulae *sam* (a kö-

zönséges többesi rag) formam decurtatam esse suspicor *se*, vel simpliciter *s*, quod in tertia pluralis persona verborum themati affigunt. Exempla : *bol-as-se* : proprie *bol-at-se*, sunt ; *bol-e-s* erunt.“ Meg a 24. lapon : „Plur. *bol-as-se* sine dubio est pro *bol-at-se* ; nempe thematis littera pluralis notulae (*se*) assimilatur, ne collisio litterarum *t + s* exstet, quam Tschuwaschi studiose vitant.“ Arra nézve, hogy *se* rövidebb többesi rag járult volna *at*, *ät* nomen praesentis képzőjéhez, annyival inkább oszthatjuk Schott úr véleményét, hogy ilyen rövidebb ragalakra már másutt is az *ik-se-mir*, *hajber-ze-mir* félékben találtunk (I. I. czikk. 241., 267. ll.) ; de nem arra nézve is, hogy *-at-se* azért lett *as-se*-vá, hogy ne találkozzanak egybe *t* és *s* : mert azt a csuvas nyelv teljességgel nem kerüli, és p. o. akármelyik *t*-re végződő névszónak közönséges többesszáma *tam*, vagy *tsäm*-re végződik (*ut — utsam*, *jat — jatsam*, *pit — pitsäm* stb.). De Reguly adataiból azt is látjuk, hogy a mindenesetre helyesen föltett *-at-se*, *et-se* nemcsak *-asse*, *-esse* lett (Reg. szerint tulajdonképen *asše*, *esše*), hanem más részről *atše*, *etše* is, melyet bátran *ačše*, *ečše* vagy *atše*, *etše*-nek is írhatunk, s úgy hisszük, hogy leginkább a vég *e*-ben lapangva ható valamely *j*-hangúság (a mint Reguly a másik *s*-t csakugyan *š*-nek írja) okozta az előtte való *ts*-nek *tš*, *tč* (čč)-vé változását. Megint arra nézve, hogy *at-se*-ből, ha nem szükségképen is, a *t*-nek a következőhöz való assimilatiójával, lehetett *as-se*, figyelmeztetnünk kell azon csuvas analogiára, mely ugyan a praesensalak ragozásábeli I. többesi személyben tűnik előnkbe, az Ahlqvist szerint való ezen alakokban : *sira-për*, *hinä-për*. Ezek a *sirat-për*, *hinät-për*-ből csak *sirap-për*, *hinüp-për* közvetítése által lehettek, s a kettős *pp* bennök alkalmasint csak azért nem hallatszik (ha ugyan nem hallatszik), mert Ahlqvistnál a hangsúly a végszótagra helyezkedett át (*sirap'ër*) ; de — és ezt is meg kell ám jegyezni, megmaradt a kemény *p*, a mi bizonyosan *b* lett volna, ha soha nem volt volna más, mint *sira + për*, *hinü + për*.

Az *adep* stb.-végzetű csuvas praesensalakok jelentésének előtüntetésére, fölhozzuk meg Regulyból e példákat : *utsam oja jarza kiledep* a lovakat a mezőre eresztvén (miután eresztettem) *jövök* (most — ezt hozzá teszi Reg. oroszúl *teper*) ; *vul kizen porde hiberdetpër* a mikor jő, mindnyájan *örülünk*.

b) Egyszerűen „múlt idő“ czime alatt adja Elsőgr. a *kazar* (megbocsítani) ezen személyragos igealakcsoportját :

Egy. 1. <i>ap kaza'rdim</i>	Több. <i>abir kaza'rdimír</i>
2. <i>aze kaza'rdin</i>	<i>azir kaza'rdir</i>
3. <i>vil kazar'že</i> *)	<i>vilzam kaza'ržes, kazartres</i> (sic!)

Ennek megfelelőt ad Visnevszki „praeteritum perfectum (прошедшее совершенное)“ név alatt, még pedig a *bol* (lenni) és *islä* (dolgozni) igetöktől így :

Egy. 1. <i>bo'ldim</i>	Több. <i>bo'ldimír</i>	Egy. <i>islä'rim</i>	Több. <i>islä'rimír</i>
2. <i>bo'ldin</i>	<i>bo'ldir</i>	<i>islä'rin</i>	<i>islä'rir</i>
3. <i>bo'lže</i> *)	<i>bo'lžes</i>	<i>islä're</i>	<i>islä'res</i>

*) Az eredetiben ugyan nem *ž*-vel, hanem *č*-vel vannak írva ezen alakok (казярчъ, больче), de nincs kétség, hogy itt a lágy *ž* betűt kell olvasni. Ugyanis Visnevszki általában csak *ч* (*č*) betűvel él, s e szerint úgy látszik, mintha nem is volna meg a csuvas nyelvben ennek lágya is, t. i. *ž*. Pedig csuda volna, ha az a nyelv, mely az *s*-nek *z*-t, *š*-nek *ž*-t állít ellenébe (nem tekintve a több lágy mássalhangzókat *g*, *gh*, *d*, *b*, melyek a *k*, *h*, *t*, *p*-nek felelnek meg) — ha ez a nyelv csak a *č* mellett nem bírna *ž*-vel is, kivált miután ugyanezen nyelv bizonyos hangzók szomszédságában és társaságában határozottan lágy mássalhangzót kíván. Ugyanis két önhangzó között az egyszerű mássalhangzónak mindenkor lágynak kell lennie, szintegy *n*, *l*, *r* után (kivéve szó végén). E könnyen kivehető hangtörvényt elismeri tacite Visnevszki is, ha p. o. szlovarjában a *sa*, *sä*, *za*, *zä* gerundiumalakokat így írja : *utlanza* утланза (*n* után *z*, *z*-vel), *šulza* сюзза (*l* után *z*, *z*-vel), *sürza* сюрза (*r* után), ellenben *altsa* алца (*lt* után *s*, *c*-vel; azért a *d* is *t*-nek hangzik), *potsa* подца (*t* hang után *s*, *c*) stb. (l. alább **S**, **a** alatt); így *n* után a cselektető igeképzőt *dar*, *der*-nek írja, p. o. *vuran-daras* вурандарасъ, *sin-deres* синдересъ, ellenben p. o. *k* után *tar*, *tür*-nek : *siktürüs* сиктүрүс, *h* után : *pührtaras* пүгтүрарасъ (megmaradt a különös csuvas-orosz írásmód szerint, melyről máskor többet fogunk szólani, a *r gh* e helyett *x*, *h*) stb. Elismeri Visnevszki az említettük csuvas hangtani törvényt az által is, hogy szlovarjában két önhangzó között egyszerű mássalhangzót általában csak lágynak találunk : *poza*, *tibe*, *tobžias*, *uda* stb. stb.) — Már ennyi után is bátran mondhatjuk, hogy az ilyhelyt (azaz

Ahlqvist „praeteritum“ gyanánt a *sir* és *hinü* (ütni) ige-töket így :

Egy. 1. <i>sirdim</i>	Több. <i>sirdimür</i>	Egy. <i>hinirim</i>	Több. <i>hinirimir</i>
2. <i>sirdin</i>	<i>sirdi'r</i>	<i>hinirin</i>	<i>hinirir</i>
3. <i>sirže</i>	<i>sirdes</i>	<i>hinitre</i>	<i>hinüres</i>

Regulynak ide való a „perfectuma“ :

1. *tur*-as (állani) :

Egy. <i>turdum</i> v. <i>tudum</i>	Több. <i>turdumür</i> v. <i>tudumir</i>
<i>turdun</i> v. <i>tudun</i>	<i>turdur</i> v. <i>tudur</i>
<i>turže</i> v. <i>tuže</i>	<i>turžis</i> v. <i>tužis</i>

2) *jivalandar*-as (hengeríteni)

Egyes :	Többes :
<i>jivalanda'rdem</i>	<i>jivalanda'rdemir</i>
<i>jivalanda'rden</i>	<i>jivalanda'rder</i>
<i>jivalanda'rže</i>	<i>jivalanda'ržis</i>

3) *pidir*-es (bezárni)

Egyes :	Többes :
<i>pi'dirdim</i>	<i>pi'dirdemir</i>
<i>pi'dirdin</i>	<i>pi'dirdir</i>
<i>pi'dirže</i>	<i>pidiržis</i>

két önhangzó között vagy *l, n, r* után) Visnevszkinél előforduló egyszerű *ч* (č) nem *č* hanem *ž*, mely csak azért van *ч*-vel írva, mert az orosz írás arra nem bír egyszerű betűjeggyel s Visnevszki ki akarta kerülni a nehézkes *дж dž*-t, a mivel kifejezheti vala a *ž*-t. — Az Evangeliumok írásmódja a *ч* = *č* és *ž*-re nézve, Visnevszkiével egyező.

Elsőgr. egyenesebben tudatja velünk a lágy *ž*-nek a csuvas nyelvben megvoltát, írván azt többnyire *дч* (*dč*)-vel, melyet egy külön jegyzetben (34. l.), mint a *č* lágyát tüntet föl, épen úgy, a mint *з, э* az *с, с*-nek, *ж, ж* az *ш, ш*-nek stb. lágya. Így ír : *аржа ардча* (Visn. арча), *ажа адча* (Visn. ача), *солонже солондче*, *кажакка кадчакка* (Visn. качагга *кажакка* kecske), *кланжа кландча* (Visn. клянча) stb. Azonban nem egészen következetesen néha a *ч*-vel is megelégszik *дч* helyett : *ачамь* (*ačam* helyett), *молча* (*molča* e helyett *molža*) e mellett : *мондча* (*monža*, *дч* = *ž*-vel). Puyen a fentebbi mintánkban álló *казярчъ* e helyett : *казярдчъ*.

Így a lágy *ž* mássalhangzónak a csuvas nyelvhangok között, még Visnevszki azt ki nem jelentő írásában is megvoltáról kétség nem lehet, még ha Reguly nem tanuskodnék is erről a maga latinbetűs írásmódjával. Csak arra kérem a t. olvasót, hogy a mondottak szerint igazítsa meg I. csuvas cikkemben előforduló némely Visn-féle szóban a *č*-t *ž*-re, p. o. 222. lapon *ača*, *ačam* erre : *aža*, *ažam*.

4) *il-es* (venni)

Egy. *il-dem* Több. *il-demir*
il-den *il-dir*
il-že *il-žis*

5) *pidärtär-es* (végeztetni vmit)

E. *pidärtü'r-dem* T. *pidärtü'r-demir*
pidärtü'r-den *pidärtü'r-din*
pidärtü'r-že *pidärtü'r-žis*

6) *ag-as* (magot vetni)

Egyes: Többes:
akrem, akräm *akremir, akräm-ir*
akren, akrän *akrer, akrä-r*
akre, akre *akris, akriš*

7) *pragh-as* (vetni, dobni)

Egyes: Többes:
prahrem *prahremir*
prahren *prahrir*
prahre *prahrirš*

8) *üg-es* (esni)

E. *ükrem* v. *ükriim* T. *ükremir*
ükren *ükri-r*
ükre *ükriš*

9) *küd-es* (vární)

E. *kütrüm* T. *kütrümir, -remir*
kütrün *kütrür*
kütre *kütrüš, -res*

10) *tid-as* (fogni)

Egy. *titrem* Több. *titremir*
titren *titri-r*
titre *titriš*

11) *vid-es* (égetni)

Egy. *vi'trem* Több. *vitremir*
vi'tren *vitri-r*
vitre *vitriš*

12) *šab-as* (csapni)

Egy. *šaprem* Több. *šapremir*
šapren *šaprer*
šapre *šapriš*

13) *jav-as* (tekerni)

Egy. *javrem* Több. *javremir*
javren *javri-r*
javre *javriš*

14) *üm-es* (szopni, emni)

Egy. *ümrüm* Több. *ümrümir*
ümrün *ümrür*
ümre *ümriš*

15) *puz-as* (rontani)

Egy. *pusrem* Több. *pusremir*
pusren *pusri-r*
puste *pustiš*

16) *iz-es* (inni)

Egy. *isrem* Több. *isremir*
isren *isri-r*
isre *isriš*

17) *až-as* (gázolni)

Egy. *ašrem* Több. *ašremir*
ašren *ašri-r*
ašre *ašriš*

18) *sij-as* (*si-*, enni)

Egy. *sirem* Több. *siremir*
siren *siri-r*
sire *siriš*

19) *tuv-as* (*tu-*, tenni)

Egy. *turem* Több. *turemir*
turen *turi-r*
ture *turiš*

20) <i>kala-s</i> (mondani)		21) <i>hibirdä-s</i> (örülni)	
Egy. <i>kalarem</i>	Több. <i>kalaremir</i>	E. <i>hibirdärem</i>	T. <i>hibirdäremir</i>
<i>kalaren</i>	<i>kalarir</i>	<i>hibirdären</i>	<i>hibirdärir</i>
<i>kalave</i>	<i>kalaviš</i>	<i>hibirdäre</i>	<i>hibirdäris</i>

Látjuk ezen, hogy csak úgy nevezzük, „praeteritum“-ban az igetőhöz legalább az 1. 2-dik személyekben, hol *d*-vel, hol *r*-rel kezdődő, egyébiránt pedig egymáshoz hasonló végzeteket járúlni. Kérdés lehet, vajjon az *r*-rel készült praeteritum nemcsak jelentés szerint, de alak szerint is ugyanaz-e, mi a *d*-vel készülő, vagy nem? Ha minden igetőhöz mind a *d*-s mind az *r*-es végzetek járúlnának, akkor bátran két, bár hasonjelentésű, csuvas praeteritumról szólhatnánk; azonban csak kissé szorosabban kell nézni, hogy mily végbetűjű igetőhöz járúlnak *d*-s végzetek, s mily végbetűjűhöz *r*-es végzetek, s azonnal a kétféle végzeteknek egymáshoz való igazi viszonyát föl fogjuk ismerni. Ugyanis *r* és *l* végű igetőhöz a *d*-vel kezdődő végzeteket látjuk csatolva: *kazar-dim* Elsőgr., *bol-dim* Visn., *sir-dim* Ahl., és Reguly 1—5. példái; ellenben *g*, *gh*, *d*, *b*, *z*, *ž* vagyis (az önálló igetőt véve) *k*, *h*, *t*, *p*, *s*, *š*, meg *m*, *v*, végre *u*, *i*, *a*, *ä*-végű igetőkhez az *r*-rel kezdődő végzeteket. Ebből nem nehéz észre venni, hogy az *d*-s és *r*-es végzetek egymáshoz ugyanazon viszonyban állanak, a melyben egymáshoz a *da* és *ra* locativusi ragalakok, vagy a *darah* és *rah* (*rarah*) comparativusi képzőalakok: azaz a *d* és *r* szerint való különbség itt is ott is, nem eredeti, hanem a csuvas nyelv némi hangtani szabályánál fogva követelt külső, s így mintegy csak látszó különbség. A *ra* locativusi ragalakot *r*, *l*, *n*-en kívül akármely más mássalhangzón meg az önhangzókon végződő névtők veszik föl, szintilyenek a *rah* (*rarah*) képzőalakot; sőt *l* és *n* után is, legalább állhat még *ra*, de rendesen *da*; kivétel nélkül és kizárólagosan *da* (*dä*) az *r*-névtők után. A fentebb a praeteritumról adott példákban tehát a *kazar-dim*, *turdum*, *boldim*-ban csak úgy látjuk a *dim* végzetet, mint *šugar-da*, *jal-da*-ban a *da* ragot. Történetesen a fent hozott praeteritum-példák között nincs *n*-en végződő igető; másutt fordul elő Regulynál *silen-je* megharagudott, *čin-je* kért, *poron-žis* éltek; az Evang.-ban *čin-žes*, *tülen-žes*, melyek 3-dik személybeli alakok, nem különben mint *kil-že*, *pol-že* (Reg., *bol-že* Visnevszki), s melyeknek megfelelő 1. és 2. személyei tehát *d*-vel vannak: *silen-dem*, *čindem* stb. Azonban az Evang.-ban *inün-res* (hit-

tek) is többször (nem *inän-jes*), a miből végre azt következtethetjük, hogy az *n*-végű igetők, rendszeren a *d*-vel való praeteritumi végzeteiket veszik föl, de néha az *r*-rel valókat is, épen úgy a mint *šojtan-da* mellett van *šojtan-ra* is. — Megmaradó *j*-re végződő tő sincs a fentebbi példák között; ilyenhez *r*-es képző járúl: *kaj-rem* mentem.

A végzetek magok megint az 1. és 2. személyben láthatón személyragokat mutatnak föl, olyan alakúakat, milyenek a birtokos személyragok. Az 1-ső személyben *m* (v. ö. birtokosrag *ul-em*); többesben: *mír, mür* (v. ö. *ha-mer, ha-mür*); a 2-dik többesi személyben *ír, ir* vagy csak *r* (v. ö. *hv-ír* Elsőgr., *iksi-r* v. *iks-ir* Reg.); azért most már az egyes számbeli 2. személyi *n-re* (*-de-n*), mint olyanra mutathatunk, mely a 2. birtokos személyrag *u, ü*-nek eredetiebben *un, ün* voltát, más bizonyítékokhoz hozzájárulólag bizonyítja. — A 3-dik személy praeteritumi végzeteiben azonban nem látszik személyrag, s azok után, miket fentebb a praesensbeli 3. személyalakról mondtunk, már mit sem csodálkozunk, hogy az úgy van. A *re* és *je* tehát a pusztá képzők vagy képzőalakok, melyekkel egy nomen praeteriti készül, mely maga a 3. személy egyesszámban; többesszámban pedig csak a legrövidebb többesi ragot veszi (*s*, v. ö. a praesensben *se: tidas-se*; vagy tulajdonképen nem *s* hanem *š*, a mint *še* is van, Reguly többször megjelölvén az *š*-t, mintsem elhagyván annak mejelölését): így lesz *-res, -jes* (*-reš, -ješ*) Elsőgr. Visn., *riš, jiš* (*ris, jis*) Reg. (csak 9. példa: *res*, vagy az előbbi *ü* miatt *rüš*). — A *re*, azt látjuk világosan, egyszersmind a képző, melyhez a *rem, ren, remir* végzetekben a személyragok járúlnak, nem különben mint *kimem*-ben az *m* birtokosrag *kime* névtőhez. De a *re*-nek ellenében állván *je*, nem látjuk mindjárt, mint lesz ebből személyragokkal *dem, den, demir*. Nem is lesz *je*-bül *de-m* stb., hanem abból, a miből *je* maga is elváltozott, s ez a *re*-nek megfelelőleg nem lehet más mint *de*. Hogy azonban jobban megértessük magunkkal, hogy lett azon *de*-ből *je* (megjegyezzük, hogy Ahlqvist, egyesszámban ugyan *sir-je-t*, de a többesben *sir-des-et* ír, hol Regulynak s a többinek *jes-jök* van), figyelmezzünk csak arra, hogy Reguly a 9. példában *dem, den, demir* végzeteiket *d*-vel írja, de *dir* (hol *i* van a *d* után); hogy 6. 15. 20. *re-t* ír *r*-rel, minek megfelelője megint *de*; hogy nála általában a *je* (nem különben *re*) mihelyt a többesi *s, š* hozzájárulásával zárt szótaggá válik, *i* hangzóval ejtetik (*jiš* — *riš*), és legott eszünkbe veszszük, hogy a *je* helyett megvolt *de*-nek *e* hangzója

csak olyan *e*, milyen a 3-dik birtokosrag *e* (*ul-e*, *horan-e*), mely a *t*-végű névtőhöz, p. o. *pürt*, *ut*-hoz járulván, miáltal az legelőbb *d*-végű lesz: *pürd*, *ud*, egyszersmind ezen *d*-t *ǰ*-vé változtatja: *pürǰe*, *uǰe*. Egy szóval az olyan *e*, melyben *j*-hangúság lappang, s az előtte való mássalhangzóra hat. Azonban épen azért, hogy a *de* praeteritumképző némely esetben (*l*, *r*, *n* után) *ǰe*-vé vált, úgy hogy most ugyanazon egy képzőnek háromféle alakja van előttünk: *de* (*de-m*, *de-n* stb.), *re* és *ǰe* (meg több. 3. szem. *ǰis*), a legszebb analogia jö létre ezek között és a locativusi *da*, *dü* meg *ra*, *rü* és *ǰä*, *ǰe* vagy az ablativusi *dan*, *dün*, *den*, meg *ran*, *rän*, *ren*, és *ǰen* ragalakok között, ott is itt is mindegyik, a ragot vagy képzőt kezdő betű (*d*, *r*, *ǰ*) hasonló hangtani föltételek alatt jelenvén meg.

A praeteritumi ragozásnak még azon sajátját kell megemlíteni, hogy a képző önhangzója, különösen a személyragok előtt, hangzati súlyban elgyengyülvén, néha az előtte való *u* és *ü* hangzóhoz assimilálódik: *turdum*, *turdun*, *turdumir*, *turdur* (1); *kütrüm*, *kütrün*, *kütre mir* mellett *kütrümir*, *kütrür*, *kütres* mellett *kütrüš* (9); *ümrüm*, *ümrün*, *ümrümir* (14), *ükrem* mellett *ükrüm* (8). Ilyen önhangzóassimilatio a csuvasban csak gyéren mutatkozik, s itt is látuk, hogy nem hat által a különzótagot tevő *mir* személyragra (nem *kütrümür* stb.). Az *akrä*m, *akrän*, *akrämer*, *akvär* (6)-beli *ä*-nak mi voltáról már fentebb **a**) pont alatt volt szó. Mind ezen jelenségek mellett nagyon is figyelembe venni való a praeteritumalakok hangsúlyozása: a hol csak ki van téve a hangsúlyozás Elsőgr.-ban, Visn. és Regulynál, soha sincs a végzeteken a hangsúly, hanem az igető valamely szótagján; csak Ahlqvist ad ettől eltérő két hangsúlyozást; *sirdimür*, *sirdür*; a Káté és Evang. pedig következetesen az igetőre teszik a hangsúlyt a praeteritumi alakokban. — Egy másik sajáttság az, hogy némely *r*-végű igetők a *dem*, *den* stb. *ǰe*, *ǰis* végzetek előtt elhagyhatják vég *r*-jüket: *tur-dum* stb. mellett *tu-dum* stb. *tu-ǰe*, *tu-ǰis* (1); szintígy Reguly itt-ott adta példamondataiban gyakrabban előfordul: *pa-dem* (e. h. *par-dem*) adtam; *pü-dem* (e. h. *pür-dem*) jártam, *ja-ǰe* (e. h. *jar-ǰe*) eresztett, küldött; nem különben az Evang.-ban akad elégszer: *ba-ǰe* (= Regulyféle *pa-ǰe* adott), *bü-ǰe* v. *pü-ǰe* (járt, ment) s egyebek. Az *r*-nek ezen kihagyása azonban más mássalhangzóval kezdő végzetek előtt is fogjuk találni. Arra azonban tekintettel kell lennünk, hogy Reguly a 2. 3. 4.-beli többtagú igetők vég *r*-jét nem hagyja el, s úgy látszik, hogy csak egytagú

igetőkre szorítkozik e hangtani sajátság, és talán az egytagúaknak is csak bizonyos leggyakrabban használt számára.

Az imént tárgyalt *r*-vesztés azonban igen érdekes igealak földeítésére szolgál. Ugyanis a csuvasban a copula-féle lat. „esse“ ige a praesensben nincsen, és mondják, úgymint a magyarban, ezeket : *vul tarze* ő munkás-ember, *ku manen ez* [az] enyim; de ezeket is : *vul vurmanda* ő az erdőben [van], *eb sumar* én beteg [vagyok]. De van az „erat, vala“-t jelentő praeteritum : *če*, p. o. *ilik ku arman če* ennekélőtte ez malom vala ; *vul onžoh vurmanda če*. Már azt látjuk, hogy a *če* igealak, még pedig praeteritum egyesszámi 3-dik személye ; de mi ennek igetője, azt éppen nem látjuk. Nem is csoda, mert az teljességgel nincs itt. A *če* maga csak praeteritum-végzet = *že*, vagy azért is kemény *č*-vel, mert ez a mássalhangzó a szó elejére került. Az előbbieket szerint pedig gyaníthatjuk, hogy a mi ezen *če* elől elveszett, *r* volt, a mely előtt legfelebb még egy önhangzó lehefett, akár magas, akár mélyhangú, a mit a végzet önhangzója szerint meg nem lehet határozni ; tehát föltételes megvolt igető (ha a nem tudható önhangzót *ε*-nek írjuk) : *εr*, a miből lett *εr-že* helyett (*pa-že* stb. hasonlatára) *ε-že* ; az *ε* is eltűnévén, hangzatilag *-že* helyett *če*. A keleti törökségből ezt egyenesen meg lehetne bizonyítani, ha azt itt hasonlításba venni akarnók. Egyébiránt, hogy itt képtelenséget ne lássunk, tekintetbe kell venni, hogy a copula-ige felette gyenge hangzati súlylyal van, s a csuvasban merőben encliticus szócskának mutatkozik ; ilyen szók a csuvas nyelvben, melynek hathatós hangsúlyozását már több ízben tapasztaltunk szórővidítőnek (v. ö. *šta, štan*, 256. lap.), igen szeretnek csonkúlni. Reguly p. o. ismeri még az *eš* szót, mely belet, belső részt, valaminek belsejét jelenti. Ettől van a (természetesen szintén enklitikonszerű) postpositio *šne*, e helyet : *ešne*, és tovább *ežine* „belsejébe = belé.“ Végre a képtelenségnek semmi módja sem lesz, ha majd ugyanezen eltűnt igetőnek még egy másik hasonlóképen csonkult alakját látjuk vagy talán egynél többet is. — Reguly néha kettős *čč*-vel írja (írasmódja szerint *ttsch*), p. o. *vul onžoh isre-čče* ő akkor munkában vala ; *vul pa-jan čürgüre-čče* ő ma templomban vala. Ezt talán a *če* előtt való hangsúlynak (mert *isre'*, *čürgüre'* szók végén van) tulajdoníthatjuk, vagy pedig, s ez valószínűbb, a *če* elől elveszett önhangzó helyén még érezhető hiatusnak *acquivaleus* kifejezése lehet, úgy hogy eléggé phonetice s egyszersmind etymologice így írható k a fent

idézett példákat : *isre'*-čē, *čürgüre'*-čē. — Különös, hogy a čē további személyrag nélkül 1. személyű alanyval is járhat (s így alkalmasint 2. személyűvel is) : *eb sumar čē* én beteg valék ; *eb onžoh pičen čē* én akkor egymagam valék.

Fentebb Elsőgr. mintája a többesi 3. személyben *kazaržes* mellétt még ezt teszi : *kazartres*. Hogy ez utóbbi nem lehet *kazaržes*-szel azonos, *kazar* töhez tartozó alak, hanem egy *kazart* tönek (infin. *kazard-as*) szabályszerű praeteritumbeli többesi 3. személye, az eddigiek után kiki maga látja.

A „praeteritum“ használatáról Reg. ily példát ad : *eb kordem ona ir* én láttam őt reggel ; *onžoh eb piderdem ham ize* akkor végeztem el dolgomat ; *vul titni-čē ona, kajlah jaže* ő fölfogadta vala, (de) megint visszaküldé. — Az Evang.-ban elbeszélő múltnak rendszeren a *dem*, *rem*-végű praeteritum használtatik.

c) „Imperfectum“ név alatt hoz Reguly egy igealakcsoportot, mely külsőleg úgy írható le, hogy az igetőhez, ugyanazonképen mint a praesensbeli *adep*, *edep* stb. végzetek, illetőleg mint a nomen praesentis képzője *at*, *et (ät)*, ezen ragasztékok csatlódnak :

Mélyhangú töhez :		Magashangú töhez :	
Egy. 1. -attim-čē	Több. -attemir-čē	Egy. -ettim-čē	Több. -ettemir-čē
2. -attin-čē	-attir-čē	-ettin-čē	-ettir-čē
2. -at-čē	-atčes	-etčē	-etčis
	v. atčis		v. etčes

Például : <i>tuv-as</i> (tenni)	<i>küd-es</i> (várni)
Egy. <i>tuvattim-čē</i> T. <i>tuvattemir-čē</i>	Egy. <i>küdettim-čē</i> T. <i>küdettemir-čē</i>
<i>tuvattin-čē</i> <i>tuvatir-čē</i>	<i>küdettin-čē</i> <i>küdettir-čē</i>
<i>tuvat-čē</i> <i>tuvatčes</i>	<i>küdetčē</i> <i>küdetčis</i>

Nem szükség Regulynak több példait is fölhozni, a melyek ezektől nem térnek el semmiben, és a praesensbeli példák szerint a megmondottképen előállíthatók. Csak a $\check{z}$ -as mintájában azon jelentéktelen variatiót látjuk, hogy 1., 2. szem. *ažattem*, *ažatten*. A többesi 3. szem. a mélyhangúak közül *-atčis*-végűnek vannak írva : *kala-*, *až-*, *puz-*, *živalandar-*, *tur-* igetők ; magashangúaknál rendszeren *etčis* van, csak egyszer *etčes* : *iz-etčes*. A hangsúly, az *at*, *et* szótagon, ki van téve Regulynál ezekben : *puzat'ttim-čē*, *pidirtüre'ttim-čē* stb., *pidere'ttim-čē* stb., *živalandara'ttim-čē* stb.

Se Elsőgr., se Ahlqvist nem adják az imperfectum alakjait; de adja Visnevszki (a *tt* nála $\pi\tau = dt$ -vel van írva) a *bol* és *islä* tök imperfectumát így :

Egy. <i>bola'ttüm</i> -če	T. <i>bola'ttümür</i> -če		Egy. <i>islä'düm</i> -če	T. <i>islä'tümür</i> -če
<i>bola'ttün</i> -če	<i>bola'ttün</i> -če		<i>islä'ttün</i> -če	<i>islä'ttün</i> -če
<i>bola't</i> -če	<i>bola't</i> čes		<i>islä't</i> -če	<i>islä't</i> -čes

Az Evang.-ban találjuk ugyanezen imperfectumalakot, p. o. János Ev. 5, 4: *Pülühsü . . . ana'tče* (*κατέβαιεν*) *kül šne i putrada'tče* (*ἐτάρασσε*) *šivne*; *kam-da pervej kirü'tče* (*ὁ οὖν πρῶτος ἐμβάς*) . . . , *vil čirillä'tče* (*ὕμης ἐγένετο*). Itt vannak az *an-*, *putrad-*, *kir-*, *čiril-* igetők egyesbeli 3. személyi imperfectumalakjai, még pedig, mint imént Visnevszkinél is láthatni, a hangsúly az *at*, *üt* szótagon van.

Nincs kétség, hogy nem ok nélkül való az imperfectumi végzeteknek a praesensbeliekhez való nagy hasonlósága. Mert az *-attüm*-če, *-ettüm*-če első alaprésze mindenesetre az *at*, *et* (*üt*) és ez azonos az *at*, *et* (*üt*) nomen praesentis képzőjével. Ehhez pedig az 1. és 2. személyekben (*attüm*, *attümür*, *attün*, *attünür*, *ettüm* stb.) nem lehet, hogy csak a személyragok járultak légyen, mint a praesensben; mert a kettős *tt* így semmiképen nem keletkezhetik vala, kivált miután a hangsúlyozás tökéletesen ugyanaz, mely a praesensalakokban is van, hol nincs kettőzés; nem tekintve azt, hogy, *at*, *et*-hez csupa személyragok lépven, nem imperfectum, hanem praesens kerül ki. A kettős *tt* földerítésére vezetnek a 3. személybeli alakok: *-atče*, *-etče*, több. *-atčes*, *-etčis*. Ezekben a nomen praesentis (*at*, *et*)-hez járul *če*, több. *čes*, *čis*. Hogy mi a *če*, azt tudjuk a fentebb **b)** alatt való fejtegetésből; hogy mi a *čes*, *čis*, szintén a **b)** pontból tudhatjuk: a *če*-nek mint praeteritumi egyesbeli 3. személynek szabályszerű többese; amaz = vala, erat, emez = valának, erant. Így tehát *tuvatče* = tevő-vala, azaz: teszen vala, *tuvatčes* = tevő valának, azaz: tesznek vala. A *tuvat-čes*-ből pedig egyszersmind azt látjuk, hogy a csuvas nyelv, összetétel által állítván elő imperfectumát, az összetételnek melyik részén akarja megjelölni a szám meg személy viszonyát: látjuk ugyanis, hogy ezeket az összetételnek második részén, a copulaféle „esse“ igeinek praeteritumán akarja megjelölni. De melyek a csuvas „esse“ igeinek, 1. és 2. személyei, a *če* és *čes* harmadik

személyalakok mellett? Ezeket nem tudjuk, de a fentebb **b)** alatt a *če* eredetéről adott fejtegetés szerint könnyen találhatjuk. A *če*-nek igetője levén t. i. *er* (*ε* meg nem határozható önhangzó), ehhez a praeteritumnak *d*-vel kezdő 1. és 2. végzetei (mert *r* után ezek kellene) így járulnának :

Egy. 1. <i>er-dem</i> v. <i>er-dim</i>	Több. <i>er-demir</i>
2. <i>er-den</i> v. <i>er-din</i>	<i>er-dir</i>

Az *r*-nek *pa-dem*, *tu-dum* stb. analogiája szerint való kiszorítása után lesz :

Egy. 1. <i>ε-dem</i> v. <i>ε-dim</i>	Több. <i>ε-demir</i>
2. <i>ε-den</i> v. <i>ε-din</i>	<i>ε-dir</i>

Ezen alakok elől, mint az *er-je*, *ε-je*-ből lett *če* elől, elpusztulván az *ε*, még pedig hasonló okokból, lesz :

Egy. 1. <i>tem</i> v. <i>tim</i>	Több. <i>temir</i>	(illetőleg : 'tem v. 'tim, 'temir
2. <i>ten</i> v. <i>tin</i>	<i>tir</i>	'ten v. 'tin, 'tir).

Ezek már most, nem meglevő hanem a megvolt alaktartalmoknál fogva, azt jelentik, hogy : „valék, valál, valánk, valátok (eram, eras, eramus, erant),“ s velők a csuvas nomen praesentisből, p. o. *tuvat*-ból imperfectum így készül :

Egy. 1. <i>tuvat-tim</i>	Több. <i>tuvat-temir</i>
2. <i>tuvat-tin</i>	<i>tuvat-tir</i> .

Ez tökéletesen azon imperfectum, melyet a csuvasban előtalálunk, csak hogy ebben még egy pleonasticus *če* csatlódik hozzá : *tuvattim-če*. E pleonasmus abból magyarázható meg, hogy miután másutt a *če*-hez tartozó 1. és 2. személyi praeteritumalakok a közhasználatból kivesztek (hiszen azt is mondják : *eb tumar če* én beteg *vala*) s így már az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *temir*, *tir* nem érzetnek és értetnek *vala* azt jelentőknek, a mit jelentők : a csuvas még egyszer hozzáfűggesztette a jól értett *če*-t, hogy az imperfectumnak, mint egy múlt időalaknak értéke határozottabban kitűnjék. De nem tette ám még egyszer a 3. személyalak után is (nem : *(tuvatče-če, tuvatčes-če)* : mert még igen jól érezheti és értheti *vala*, hogy mit jelentő a *tuvat* után való egy *če* is, meg mit jelentő a *čes*,

Az imperfectumi alak jelentését (mely a fentebb az Evang.-ból idézett helyből is elég jól kivehető) mutatják még Reguly ezen példái : *vul pajan kilnežoh eb sirattim-če* (szó szerint) : ő ma jöttek-e én *irok vala*, azaz : mikor ő ma jöve, én írok vala (Reg. ezt németül adja : als er heute kam, so schrieb ich) ; *šordazam šonassi ? eb onda čohne šonatčes* (szó szerint) : a gyertyák égnek-e ? én-ottkor égnek vala (Reg : sie brannten, als ich da war). *Eb ilik virenettim-če, hal jerismestep* én előbb (ez előtt) tanulok vala, most nem érkezem rá (я прежде учился, теперь мнѣ не доучр).

d) Elsögr.-ban mint „összetett conjugatió“-t a *kazar* igetőnek ezen alakcsoportját találjuk :

Egy. <i>ap kazarza'ttim</i>	Több. <i>aber kazarza'ttimir</i>
<i>as kazarza'ttin</i>	<i>azer kazarza'ttir</i>
<i>vil kazarza'čče</i>	<i>vilzam kazarza'ččes</i> (a čč így írva : [тч тč]).

Visnevszki, Ahlqvist nem hozzák ezen igealakot. Reguly azonban mint „plusquamperfectumot“ fölvette mintáiba, azon különbséggel, hogy az 1. és 2. személyekben még *če*-t ad hozzá. Képzésmódja nála az, hogy az igetőhöz hozzájárulnak ezen végzetek :

Mélyhangú töhez :	Magashangú töhez :
Egy. <i>zatim-če</i> v. <i>zattim-če</i>	Egy. <i>zetim-če</i> v. <i>zettim-če</i>
<i>zatin-če</i> v. <i>zattin-če</i>	<i>zetin-če</i> v. <i>zettin-če</i>
<i>začče</i>	<i>zečče</i>
Több. <i>zatemir-če</i> v. <i>zattemir-če</i>	Több. <i>zetemir-če</i> v. <i>zettemir-če</i>
<i>zativ-če</i> v. <i>zattiv-če</i>	<i>zetiv-če</i> v. <i>zettiv-če</i>
<i>začčes</i> (<i>začes</i>)	<i>zeččis</i> (<i>zečis</i>)

E végzetek *z*-je természetesen kemény *s*-szel váltakozik, ha az igető *l, m, n, r, j, v*-n kívül más mássalhangzón végződik. A hol így *š-s* keletkeznék, találunk *šš*-et (írva *ssch*) : *aššatim* (tő *až*-as, *aš*).

Például : <i>tuv-as</i>	<i>pragh-</i>	<i>iz-</i>	<i>jivalandar-</i>
Egy. <i>tuzatim-če</i>	<i>prahsatim-če</i>	<i>issetim-če</i>	<i>jivalandarza'ttim-če</i>
<i>tuzatin-če</i>	<i>prahsatin-če</i>	<i>issetin-če</i>	<i>jivalandarza'ttin-če</i>
<i>tuzáčče</i>	<i>prahsačče</i>	<i>issečče</i>	<i>jivalandarz'ičče</i>

T. <i>tuzatemir-če</i>	<i>prahsattemir-če</i>	<i>issetimir-če</i>	<i>jivalandarza'ttemir-če</i>
<i>tuzatir-če</i>	<i>prahsattir-če</i>	<i>issetir-če</i>	<i>jivalandarza'ttir-če</i>
<i>tuzáččes</i>	<i>prahsaččes</i>	<i>issečis</i>	<i>jivalandarza'ččis.</i>

Láthatni, hogy Reguly írása a végzetekben az egy *t* és kettős *tt* között ingadozik. Néha az egyesszámban teszen *t-t*, többesben *tt-t*. Azonban túlnyomó sokkal az egy *t*-vel való írás : mind két számban *tt*-vel vannak írva a végzetek az *elekle-*, *hibirde-*, *kala-*, *ag-* (*aksa'ttim* és *aksa'ttäm*) *pidir-*, *jivalandar-* tök után ; csak a többesszámban *üg-*, *pragh-* után (*üksettemir*, *prahsattemir*). A *čč* (*ttsch*) majdnem kivétel nélkül, akár *t*-vel akár *tt*-vel vannak írva az 1. és 2. személyek : csak *aššačes* (*až-as*, *aš*), *issečis* találkozik a körülbelül húsz mintában. — Megemlíteni való még az *aksattim* mellett való *aksa'ttäm-če*, *aksa'ttän*, *aksačče*, *aksattämër*, *aksa'ttär*, *aksaččis*. V. ö. fentebb **a)** és **b)** alatt az *ag-as*, *ak-tö* praesensét és praeteritumát. — A hangsúly, a hol csak ki van téve, Elsőgr.-val egyezőleg, a végzet első szótágján (*za*, *sa*, *ze*, *se*) van.

Mielőtt ezen „plusquamperfectum“ alakulásáról valami véleményt képeznénk magunknak, még jelentéséről kell némileg bizonyossá lennünk. Reguly így illusztrálja azt: *vul kiličen külzettim-če* mikor jöve, [már] befogtam vala [a lovakat] (als er kam hatte, ich schon eingespannt); *eb kajzattim-če vul mana taverže* én [már] elmentem vala, ő engem vissza terite (visszahíva) (Reg: ich war schon fortgegangen, [но] онъ меня воротилъ); *eb ilik perlastik vi-renzettim-če, hal mandem* én ennek előtte egy keveset tanultam vala, [de] most elfelejtettem (... выучился былъ, [но] теперь позабылъ); *eb pirzattim-če ončoh, sirin nikamda kilde žok-če* én mentem vala akkor [hozzátok], senkitek nem vala otthon (Reg. я былъ у васъ, у васъ никого не было дома, ткр. én nálatok voltam, nálatok senki nem vala otthon). — Ezekben a *zattim-če* stb. alak egyenes „plusquamperfectum“-nak mutatkozik.

Az szembetünő, hogy megint összetett igealak van előttünk ; Elsőgr. is egyenesen „összetételes“-nek nevezi, noha nem mondja, hogy és miből. Szembetünő az is, hogy a végen való *tim*, *tin*, *če*, *temir*, *tir*, *čis* v. *čes* megint csak a csuvas „esse“ igének elül csonkult praeteritum-alakjai, melyek az imperfectumban is a nomen praesentishez járúlnak ; sőt az 1. és 2. személyekben a hátúl még pleonastice hozzáfüggődő *če*-t is találjuk, épen úgy mint az imper-

fectumban. Hát mi a *za*, *ze*, melyhez az plusquamperfectumban járúlnak a *tim*, *tin* stb. segédigealakok? — A csuvasban *za*, *ze* (vagy kellő mássalhangzó után *sa*, *se*) képzőjű gerundiumalak van, még pedig a végén hangsúlyoztatva (*za'*, *ze'*), p. o. *kor-za'*, mely azt teszi: „mikor, miután látott,“ vagy „látván, látva“ is. Továbbá ezen *za*, *ze* gerundium, sokféle igék előtt, szoros kapcsolatban levén velök, módhatározóul áll, még pedig az így meghatározott igefogalomnak nyomatékos főrésztét teszi, p. o. *tuza horas* elvégezni (tkp. *tuza* tévén valamit oda tenni, ponere; azaz: miután megcsináltuk, készen oda v. letenni, a mi = megtenni), *tohsa ükre* kiesett (tkp. kimenve-esett), *kirze ükre* beléesett (tkp. bemenve-esett), *kalaza. Kidardas* elmondani, elbeszélni (tkp. mondván mutatni, azaz mondás által fölmutatni), *hirelze kajas* megszépülni (tkp. szépülve-menni), *kirze laras* megakadni, p. o. sárban (tkp. bemenve-ülni, azaz: miután bekerültünk, benn ülni) stb. stb. (l. alább **S**, **a** alatt). Ilyen alkalmazását találjuk különben a szorosabb török nyelvekben is a *p*, *b*-végű gerundiumnak, meg azt is, hogy ez az „esse“-féle segédigévé vált *tur* igével perfectumot kifejező összetételben áll. Ezek után már igen megfogható lesz előttünk, hogy miképen tétethetett össze a csuvas „esse“-ige praeterituma a *za*, *ze*-féle gerundiummal plusquamperfectum kifejezésére. De már most ennek alaki sajátosságait is vagyunk képesek megmagyarázni. Regulynak *tt*-je nem ok nélkül való; a *č* sem, melyet állandóan használ. A *za*, *ze*-vel való alapalak, mely a végén hangsúlyos, mint a *za'ttim*-ban is a *za*-n van a hangsúly, fölveszi a *tim*, *tin*, *če*-t az ezek előtt (az elveszett igető helyén való) hiatussal:

tuza'-tim, *tuza'-tin*, *tuza'-če* a mi úgy hangzik mint:

tuza'ttim, *tuza'ttin*, *tuzačče*. Lásd **b**) alatt a 368. lapon az *isre'*-*čče* magyarázatát. — Most végre az is világos, hogy etymologice *č*-t kell írni (a minék úgyis ejtjük) a *tč*-t, melyet Elsőgr. ír, és a Reg.-féle *ttsch*-t. Másképen van a dolog az imperfectumban, hol *t*-végű nomen praesentis szolgál alapúl, tehát *t-če*-féle írás felel meg (ugyanazon ejtés mellett) az alaknak eredetének.

e) Az egyszerű képzővel való csuvas „futurum“-alakra Elsőgr. a *kazar* és *bol* igetökről szolgáltat példát:

Egy. 1. *ap kaza'rap*
2. *aze kaza'rën*
3. *vil kazare'*

Egy. *ap bo'lap*
as bo'lan
vil bo'le

Több. 1. <i>abir</i>	<i>kaʒa'ribir</i>	Több. <i>abir</i>	<i>bo'labar</i>
2. <i>azir</i>	<i>kaʒa'rür</i>	<i>azir</i>	<i>bo'lar</i>
3. <i>vilzam</i>	<i>kaʒa'riš</i>	<i>vilzam</i>	<i>bo'leze, pó'leze</i>

Visnevszki ige adja a *bol* és *islü* igetöket :

Egy. <i>bola'm</i> , <i>bo'lib</i>	Több. <i>bo'libir</i>	Egy. <i>islü'm</i> , <i>i'slib</i>	Több. <i>i'slibir</i>
<i>bo'lin</i>	<i>bo'ür</i>	<i>i'slin</i>	<i>islir</i>
<i>bo'le</i>	<i>bo'leš</i>	<i>i'sle</i>	<i>i'sleš</i>

Ahlqvist a *sir* és *hinü* igetöket :

Egy. <i>siri'p</i>	Több. <i>siri'b'ür</i>	Egy. <i>hinüm</i>	Több. <i>hinebir</i>
<i>siri'n</i>	<i>siri'r</i>	<i>hinän</i>	<i>hine'r</i>
<i>sire'</i>	<i>sirize'</i>	<i>hine'</i>	<i>hineze'</i>

Reguly mintái ige hozzák a „f u t u r u m o t“ :

1) <i>ag-as, ak-</i> :	2) <i>üg-es, ük-</i> :		
E. <i>a'gép a'gäp</i>	T. <i>a'gebir agäbër</i>	Egy. <i>ügüp</i>	Több. <i>ügübir</i>
<i>a'gen a'gän</i>	<i>a'ger agär</i>	<i>ügün</i>	<i>ügür</i>
<i>a'ge a'ge</i>	<i>a'gis agiš</i>	<i>üge</i>	<i>ügiš</i>
3) <i>pragh-as, prah-</i> :	4) <i>tid-as, tit-</i> :		
Egy. <i>praghip</i>	Több. <i>praghebir</i>	Egy. <i>tidep</i>	Több. <i>tidebir</i>
<i>praghen</i>	<i>praghir</i>	<i>tiden</i>	<i>tidir</i>
<i>praghe</i>	<i>praghiš</i>	<i>tide</i>	<i>tidiš</i>
5) <i>küd-es, küt-</i> :	6) <i>vid-es, vit-</i> :		
Egy. <i>küdüp</i>	Több. <i>küdübir</i>	Egy. <i>vidép</i>	Több. <i>videbir</i>
<i>küdün</i>	<i>küdür</i>	<i>viden</i>	<i>vidir</i>
<i>küdü</i>	<i>küdüs</i>	<i>vide</i>	<i>vidiš</i>
7) <i>šab-as, sap-</i> :	8) <i>üm-es, üm-</i> :		
Egy. <i>šabep</i>	Több. <i>šabebir</i>	Egy. <i>ümüp</i>	Több. <i>ümübir</i>
<i>šaben</i>	<i>šabir</i>	<i>ümüün</i>	<i>ümüür</i>
<i>šabe</i>	<i>šabis</i>	<i>üme</i>	<i>ümiš</i>
9) <i>jav-as</i> :	10) <i>iz-es, is-</i> :		
Egy. <i>javep</i>	Több. <i>javebir</i>	Egy. <i>izip</i>	Több. <i>izebir</i>
<i>javen</i>	<i>javer</i>	<i>izin</i>	<i>izir</i>
<i>jave</i>	<i>javiš</i>	<i>ize</i>	<i>iziš</i>

11) *puz-as, pus-* :

E. <i>puzip</i>	T. <i>puzebir, -bir</i>
<i>puzin, puzen</i>	<i>puzir, -zir</i>
<i>puze</i>	<i>puziš</i>

12) *až-as, aš-* :

Egy. <i>ažip</i>	Több. <i>ažebir</i>
<i>ažin</i>	<i>ažir</i>
<i>aže</i>	<i>ažiš</i>

13) *il-es* :

Egy. <i>ilip</i>	Több. <i>ilebir</i>
<i>ilin</i>	<i>ilir</i>
<i>ile</i>	<i>iliš</i>

14) *jivalandar-as* :

E. <i>jivalanda'rip</i>	T. <i>jivalanda'rebir</i>
<i>jivalanda'ren</i>	<i>jivalanda'rir</i>
<i>jivalanda're</i>	<i>jivalanda'reš</i>

15) *tur-as* :

Egy. <i>turup</i>	Több. <i>turobir</i>
<i>turun</i>	<i>turur</i>
<i>ture</i>	<i>turiš</i>

16) *pidir-es* :

Egy. <i>pi'dirip</i>	Több. <i>pi'direbir</i>
<i>pi'dirin</i>	<i>pi'dirir</i>
<i>pi'dire</i>	<i>pi'diris</i>

16) *tuv-as, tu-* :

Egy. <i>tuvep</i>	Több. <i>tuvebir</i>
<i>tuven</i>	<i>tuver</i>
<i>tuve</i>	<i>tuviš</i>

17) *sij-as, si-* :

Egy. <i>sijep</i>	Több. <i>sijebir</i>
<i>sijen</i>	<i>sijir</i>
<i>sije</i>	<i>sijiš</i>

18) *kala-s, kala-* :

Egy. <i>kalep</i>	Több. <i>kalebir</i>
<i>kalen</i>	<i>kalir</i>
<i>kale</i>	<i>kališ</i>

19) *hibirdü-s, hibirdü-* :

Egy. <i>hibirdep</i>	Több. <i>hibirdebir</i>
<i>hibirden</i>	<i>hibirdir</i>
<i>hibirde</i>	<i>hibirdiš</i>

20) *ele'kle-* :Egy. *ele'klëp (-lip), ele'klën, ele'kle* | Több. *eleklebir, eleklir, elekliš*.

A futurumi végzetek mind önhangzóval kezdődök, azért az igetők véghangja olyképen áll, mint a praesensben *at, et* előtt, értve itt a kemény mássalhangzók elkerülését, és az *u, i*-végűek *uv, ij*-végűvé tételét. Az *α, ä*-végű igetők a futurumban is úgy, mint a praesensben egybeolvasztják a *tő* végönhangzóját a végzet kezdő önhangzójával. A személyragtalan csupa futurumi képző megint az egyszám 3. személyében van szemünk előtt mind mély- mind magashangúlag : *e* : *bol-e, tur-e, iz-e, il-e*; *kala* és *hibirdü, islä* is lesz *kale, hibirde, isle*, melyeket, az önhangzó-végű nevek 3. birtokosragos alakjainak hasonlatára (*opška-i — opški* stb.), bátran *kal'-e, hibird'-e, isl'-e*-nek taglalhatunk. Különben észre lehet venni ezen fu-

turumi *e*-nek szintén *j*-hangú hatását is: magán a *kale* és *hibirde*-n látszik meg legjobban, mintha ezek tulajdonképen *kala-je*, *hibirdü-je*-ből lettek volna (v. ö. *opšk-i* tulajdonképen *opška-je*, lásd I. cikk a 230. lapon). Hasonlót mutatnak Reguly 4. 5. 6. példái, s ezen kívül még tekintetbe jöhet, hogy a többesi 3. személy rendszeren *i* hangzóval lesz (csak 14. -eš). — Ezen többesi 3. személy, szintűgy személyragtalan mint az egyesi, csak az *s* vagy *š* legrövidebb többesi ragot csatolja a pusztá futurumképzőhez, mint a praeteritumban van *riš*, *žiš* az egyesi *re*, *je* mellett; az *š* ragnak egy fokkal teljesebb alakját, mely rendszeren a praesensben használatos, a futurumban is látjuk még fentartva Elsőgr.-beli *pole-ze*, *bole-ze*-ben és Ahlqvist *sirī-ze*, *hine-ze*-jében. Az egyesi 3. személyalakot *e* szerint egyszersmind „nomen futuri“-nak nevezhetjük.

Az 1. és 2. személyek ragjai, melyek a nomen futuri-hoz járúlnak, határozottan a praesensbeli személyragokkal egyezők az által, hogy az 1. személy *p*, *b*-vel van (*age-p*, *age-bir* stb.) nem *m*-mel, mint a praeteritumban (*akre-m*, *akre-mir*). Ez Elsőgr.-ban és Regulynál kivétel nélkül áll; Visnevski azonban az egyesszámi *b* (*p*) mellett még *m*-met is használ (*bolib*, *bolam*; *islib* — *isläm*; meg az ígéről való előjegyzeteiben is egy ily példát ad 33. l. *kajam* — *kajib*); Ahlqvist meg egyik példáját *p*-vel (*sirip*), másikat *m*-mel írja (*hinäm*, nem *hinäp*), a mi annyival föltünőbb, hogy Visn. is Ahlq. is csak a *bir*, *bir-t* (nem *mür*, *mür-t* is) teszik ki többesi 1. személyragúl. Ezenfelül Visn. a *bola'm*, *islü'm*-et másképen is hangsúlyozza mint a *bo'lib*, *i'slib*-et; pedig jóformán azt vesszük észre Elsőgr. és Reg. példáiból, valamint az Evang. hangsúlyjelöléséből, hogy a futurum hangsúlyozása hasonló a praeterituméhoz, azaz nem a végzetet hanem az igetöt illeti. Meglehet, hogy az *m*-es első személyalak, melynek némi irregularis volta szembetünő, valami félreértésen alapszik, melyet még nem tudunk kimutatni*). — Azonban az 1. és 2. személyragok előtt a futurumképző önhangzója, Regulynál többnyire *e* (Elsőgr. *ě* mélyh., Visn. *ě* mélyh. *i* magash.) rendszeren van így a több. 1. szem. *e*-bir; egy. 1. sz. *ip* is: 3. 10. 12. 13. 14. 16. 20; a 2.

*) Egyik mondatában R. *kilep* mellett zárjel között *kilem*-et is írt, de alájegyzi, hogy: *nelovko* (ügyetlen), a mint többször valamely alakot roszszállólág is megemlít. Egy másik *kilep* alá azt jegyzzi: „nicht *kilem*.“ Azonban v. ö. 4. alatt, a 395. lapot.

több. sz. ellenben rendszeren *ir* (*er* csak 1. 9.), de 2. egy. *en* (*in* csak 10. 12. 13. 16). Ezenkívül itt is, mint a praeteritumban az igetőben megelőző *u*, *ü* hatása tapasztaltatik; 2. *üg-üp*, *üg-übir*, v. ö. 5. 8., 15. *turup*, *turubir* (így a mindenesetre csak íráshibából való *turobir* helyett); *üg-ün*, *üg-ür* v. ö. 5. 8., *tur-un*, *tur-ur* 15; a 3. személyben is *küd-ü*, *küd-üs*, de nem 2. 8. 15, valamint a praeteritumban sem (csak *kütrüs*; lásd 367. l.) Az *agăp* stbibi *ă*-ról, milyennek az Elsőgr-beli *bolap* stbiben való *a*-t is kell tartanunk, fentebb 359. lapon volt szó.

A „futurum“ használatára nézve Reguly: *eb utsam jama kajadep, jarzan kilep* én a lovakat ereszteni megyek, eresztvén (*jarzan*, mikor eresztettem, azután) jövök; *es piričen tidis* míg oda jutsz, megfogják (bis du dahin kommst, so fangen sie es); *eb kona taza tada sirep* én ezt még tisztába fogom írni.

Аhlqvist és Visnevszki hoznak még egy különös „conditionalis“-alakot; Ahlqvist evvel a *sir* és *hinü* töket ilyképen:

Egy. <i>sirätti'm</i>	Több. <i>sirättimä'r</i>	Egy. <i>hinättim</i>	Több. <i>hinättimür</i>
<i>sirätti'n</i>	<i>sirätti'r</i>	<i>hinättin</i>	<i>hinättir</i>
<i>siriže'</i>	<i>siriži's</i>	<i>hinüže'</i>	<i>hinüžis</i>

Ehhez csatlakozik Visnevszki, *islü* tövel:

Egy. 1. <i>i'slidim-če</i> ,	2. <i>i'slidin-če</i> ,	3. <i>i'slicē</i>
Több. <i>i'slidimür-če</i> ,	<i>i'slidür-če</i>	<i>i'slicēs</i>

Meg a *bol* töttől ezt adja, mi nyilván ugyanaz akar lenni, a mi *islü*-től *islidim-če*:

Egy. 1. <i>bo'ldim-če</i>	2. <i>bolidün-če</i>	3. <i>boli-če</i>
Több. <i>bo'ldimür-če</i>	<i>bo'ldür-če</i>	<i>bo'licēs</i>

A Visnevszkiféle elnevezések azonban kissé össze vannak zavarva: az *islidim-če* stbit прошедшее определенное *határozott* múltnak nevezi, *boldim-če* stbit pedig прошедшее неопределенное *határozatlan* múltnak; ugyanígy (határozatlan múltnak) azonban a *bolat'im-če* és *islättim-če*-félüket is, melyeket fentebb mint imperfectumalakokat tárgyaltunk. Az *islidim-če*-t így fordítja, сталъ бы работать (dolgozni fognék); Ahlqvist a maga „conditionalisait“ finnül: *kirjoittaisin, löisin* (írnék, ütnék).

Mindenek előtt, csak az előttünk való alakokat tekintve, anynyi világos, hogy ezek összetett alakok, még pedig a *tīm tīm, tīn tīn, ĵe, tīmīr timīr, tīr tīr, ĵis* (Ahl.), *dīm, dīn, ĉe, dīmīr, dīr, ĉes* (V.) ugyan csak az „eram — erunt“ segédige alakjai, melyeknek párjait az imperfectumnál és plusquamperfectumnál láttuk, hol a *tt* kettőztetésnek mi okból volta is van fejtegetve, valamint az is, hogy az 1. és 2. személyek után még egyszer *ĉe* állhat. De azt is látjuk, hogy Visnevszki 1. egy. és több., meg 2. többesbeli személyei csak *bolīdīm-ĉe, bolīdīmīr-ĉe, bolīdīr-ĉe* helyett akarnak állani, mert a 2. egy. *bolīdīn* nem lehet a *bol*-nak egyszerű praeterituma, se *islīdīm-ĉe* nem az *islū* egyszerű praeteritumából való, mely *islārim*, tehát *islārim-ĉe* volna. Végre föltűnő, hogy Ahlqvist *hinīttīmīr*-t ír *sirīttīmīr* mellett, és nem *hinēttīmīr*-t, mint *hinebir*-t a *sirībīr* mellett a futurumban. Így *ä*-vel írva a *hinīttīm* stb. tökéletesen hasonlít a mi imperfectumunkhoz, mely *a, ä*-végű tőtől képeztetik. — Ha a fent eléhozott alakoknak csakugyan van alapos létezésök (és azt Visnevszki után kell hinnünk, ki az imperfectumi alak mellett hozza föl ezeket is, melyek azoktól nagyon határozottan a hangsúly által is külön válnak): azt véljük, hogy azok a nomen futuri (*bole, isle, sire = sirī*, lásd fentebb 377. l.) és az „eram“ csuvas segédigéből össze vannak téve: tehát *sirīttīm* stb. tulajdonképen: *sirī-ttīm* azaz *sirī-tīm* stb.; *islīdīm-ĉe = islī-dīm-ĉe* (*d*, mert nem kettőzteti). Ilyen összetétel lehetőségére, megemlítjük csak ez igen közönséges török összetett igealakot: *gele-idi* (*gel*), *ola-idi* (*ol*).

Nagyon kevés az, mit az imént fölhozott „conditionalis“ alakról Regulyból vehetni ki. Mintái között csak egyetlen egy adja, de elég világosan, hogy az imént adott fejtegetést tökéletesen igazolva látjuk rajta. A *tīd-as, tīt* igetöböl lesz neki:

Egy. *tī'dettīm-ĉe*
tī'dettīn-ĉe
tī'dīĉe

Több. *tīdettīmīr-ĉe*
tīdettīr-ĉe
tīdīĉīš

A *tīt*-nak imperfectuma ellenben: *tīdāttīm-ĉe* stb., egyszersmind más hangsúlyozással is. Ezen kívül még egy-két példamondatában találjuk: *vul mana hal oksa parzan, eb kajetīm-ĉe* (olv. *kajetīm-ĉe*) ő nekem most pénzt adván (ha-adott volna), én mennék. De ugyanezt imperfectummal is lehet mondani: — *eb kajattīm-ĉe,*

mint a magyarban is : én megyek vala, ha most pénzt ad (vala). Megint : *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiličče vul* ha én ott élek (tkp. ha [úgy] volna, [hogy] én ott élek), most hozzám jőne (онъ . . . пришелъ бы); *eb pīrettim-či-tā, jerismestip* én mennek is, [de] nem érek rá. — Ezekből látjuk egyszersmind, hogy milyen conditionalisról van itt szó : t. i. olyanról, mely egy hypotheticus pár-mondat utórészében (ἀπόδοσις-ban) áll.

D Az „imperativus“ alakjai ezek :

Elsőgr., *kazar* igető : Egy. 2. *as kaza'r* te bocsáss meg
 3. *vīl kaza'rdar* ő bocsásson meg
 Több. 2. *azir kaza'rīr* ti bocsássatok meg
 3. *vīlzam kaza'rčēr, -čera* ök bocs. meg.

Meg *bol*-tól : Egy. 2. *as bol* te légy; Több. 2. *azir bola'r*. Meg a 3. egy. is, más helyen : *boldara'* legyen.

Visnevszki 2. *bol* v. *bola'h* légy; T. *bo'lır* légyetek
 3. *boldīr* boldčer

islā tö : E. 2. *islā'* v. *islā'h* dolgozzál; T. *i'slır* dolgozzatok
 3. *islā'dīr* *islā'ččēr* (čč így írva : дч).

Reguly csak egyikét példát ad mintáiban, ezeket :

ag-as, ak-tól : E. 2. *ak*, 3. *a'kter* T. 1. *agebīr* 2. *ager* 3. *akčēr*
tīd-as, tīt : „ *tīt* *tī'tter* „ *tī'debīr* *tī'der* *tītčēr*
elektā : „ *elektā'* *elekle'der* „ *ele'klebīr* *ele'klīr* *elekle'čīr*

Ezen imperativusalakok közül első tekintetre világos a 2. egy., mely maga a pusztá igető; a Visnevszki adta *bola'h*, *islā'h*, a mi föl-osztásunk szerint, nem ide tartozó, hanem az intensív igeragozásban lesz róla szó. Továbbá a 2. több. nyilván nem egyéb a futurumnak ugyanazon személyénél, még a hangsúlyra nézve is avval egybetalálkozó; hasonlóképen az 1. több., Regulynál csak futurumi alak, miben a jelentésre nézve sem találunk semmi nehézséget, tudván, mi tulajdonképen egy futurumi alak és micsoda alkalmazásai szoktak lenni. — Csak a 3. személy mutat fel külön képzőt :

Egy. *-dīr* (V.) *-dar, -dara* (E.), *-der*, illető mássalh. után *ter* (R.)
 Több. *-čēr* (E. V. R.), *-čera* (E.), *čīr* (R.), *ččēr* (V.).

A *der*, *ter*-nek, mint többesi végzet *čer* állván ellenében, maga a többesi szám nem lehet a végén kifejezve, mely mindkettőben egyenlő (még az Elsőgr.-beli *čer-a*-nak is egyesi *dar-a* áll ellenében), hanem, ha ugyan ki van fejezve, kell, hogy a *č*-ben legyen kifejezve, mely az egyesi *d*, *t*-nek áll ellenében. Ez annyiban föltűnő, mert különben a többesszám megjelölése az igealak végén szokott lenni; másodsor nem igen tudjuk a többesszám itt találkozó megjelölését annak szokott, bár a legrövidebb megjelöléseivel (*se*, *š*) egyeztetni. — Meglehet azonban, s ezt mint pusztá gyanítást mondjuk, hogy itt már a *d*, *t*-ben egy harmadik személyrag járult az igetőhöz, utána pedig *r*, vagy teljesebb *ra* (*da-ra*) nyomatékositó particula (meglehet, nem egyéb mint az ilyenül már ismert *da*, *ta*, mely két önhangzó közt épen úgy *ra-ra* változhatott csuvas hangváltozás szerint, mint a hasonhangzású locativusi rag). A többesszámban pedig a *d*, *t* személyrag maradékához legelőbb a többesi rag (*se*) járult volna: *t-še*, a mi, hasonlóképen mint a praesensbeli *-at-če* (Reg., *-asse* mellett), *tče* (vagy ha tetszik) *če* lett; mássalhangzó után nem tűnik ki a kettős *č* kettős volta, s azt is meg kell engednünk, hogy az ejtés majd egyszerűvé is teszi a kettős mássalhangzókat; de figyelemre méltó mégis, hogy Reguly önhangzó után sem lágyítja a *č*-t (elekle-*čir*), pedig keménynek nála ilyenhelyt csak kettős mássalhangzó szokott megállni; meg az is, hogy Visnevszki (48. l.) az *islä*-nek illető alakját tiltólag tagadó *an*-nal így írja *an-islät-čer* (ᠠᠨ) azaz: *isläččer*; fentebb ᠠᠨ-vel írta, valamint gyakran *tt*-t is ᠠᠨ-vel, *ss*-t *č*-szel. Ezen így többesszámba tett 3. személyraghoz (*tče*, *če* ebből: *tše*) végre megint azon *r*, *ra*, particulaalak csatlódik, mely az egyes-számban is. Így már némileg megfoghatóvá tehetjük magunknak ezen imperativusvégzetek nagyon különös voltát — sejtelmző vélekedésünkkel, melyhez azonban későbbben a törökség egybehasonlítása is fog hozzászólni.

Még meg kell említeni, hogy azon *r*-végű egytagú igetők, melyek a praeteritumi végzetek előtt elvesztik az *r*-t, azt a mássalhangzón kezdő imperativusvégzetek előtt is elvesztik. Így p. o. *badir* (*pader* Reg.) adjon *bar-dir*, *par-der* helyett; *jader* ereszszen *jar-der* helyett; *kiččir* menjenek be *kir-čir* h. (R.).

Néhány Regulyféle imperativusalakokat találunk e példamon-datokban: *eb ona pildir tezü*, *jori kalarem* én megmondtam neki különösen, a végett, hogy tudj a (tkp. én neki, „tudja“ mondván

[magamban], különösen megmondtam; *kídard ona šol, vul an so* ghaldir mutasd meg neki az útat, [hogy] ö el ne tévedjen; *on kajas kilet polzan, kaj der vul* ha neki kedve van menni, [hadd menjen; *kirikte-kam kilder, nikama-da an jar* akár ki jöjjön, senkit se ereszsz be; *kirikte-hunža kil, eb hader polep* akár mikor jöjj, én kész leszek.

h) Ugyancsak az imperativusi alakokat, hozzá való járulékkal láttatja Reguly,

1) Egy „imperativus conditionalis“-ban: (*tit-tól*) 3. szem. egy. *titteri'*, több. *tičeri*; (*ak-tól*): *akteri'*, több. *akčeri'* (*eleklä-től*): *eleklederi'*, több. *eleklečeri'*. A második személy: *eleklezem* több. *-zemir, titsam* több. *-samer* alakjára nézve nem ide való, s azt másutt fogjuk tárgyalni. De a *-teri'*, *čer-i'* tulajdonképen csak a kérdő-ragasztékkal való alakok, és a kérdő igeragozásmód alá tartozók. Vajjon ugyanaz-e az Elsőgr.-beli *boldar-a'*?

2) Egy „imperativus optativus“-ban, melyben a községes imperativushoz a többször előfordúlt *če* („erat“) csatlakozik:

Egy. 2. *elekle'čče* 3. *elekle'der-če* Több. 2. *ele'klir-če* 3. *elekle'čir-če*
a'k-če *a'kter-če* *a'ger-če* *akčer-če*
ti'tče *titter-če* *ti'der-če* *titčer-če*

2.

Tagadó igeragozás.

Tagadó igeragozással a csuvas nyelv annyiban bír, a mennyiben, az imperativust kivéve, az igeértelemnek tagadólag való kifejezését nem az állító igealakokon kívül álló külön szócskával eszközözi (mint a magyar nyelv a *nem* tagadó szócskával), hanem magába a képzős és személyragos igealakba közvetlen az igező után fölvelt *ma, mä* (*me*) szótaggal. A fent (1. alatt) tárgyalt személyragos igealakcsoportok ezen tagadó iktatványnyal ily alakot nyernek:

a) Praeteritum.

Visnevszki szerint az *islä*-tő:

Egy. 1. <i>islämä'rim</i>	nem dolgoztam	Több. <i>islämü'rümir</i>
2. <i>islämä'rın</i>	stb.	<i>islämä'rır</i>
3. <i>islämä're</i>		<i>islämä'reš</i>

Reguly szerint a *vid-es, vit-* tö : *küd-es, küt-* tö :

Egy. <i>vitmärem</i>	Több. <i>vitmäremir</i>	Egy. <i>kütmärem</i>	Több. <i>kütmäremir</i>
<i>vitmären</i>	<i>vitmärer</i>	<i>kütmären</i>	<i>kütmärir</i>
<i>vitmäre</i>	<i>vitmäris</i>	<i>kütmäre</i>	<i>kütmäris</i>

kütmärem mellé azt jegyezve : „v. *küdimärem*.” Meg a *pol-* és *tit-* tök :

Egy. <i>polmärem</i>	Több. <i>polmäremir</i>	Egy. <i>titmärem</i>	Több. <i>titmäremir</i>
<i>polmären</i>	<i>polmärir</i>	<i>titmären</i>	<i>titmärer</i>
<i>polmäre</i>	<i>polmäris</i>	<i>titmäre</i>	<i>titmäris</i>

titmärem mellett : „vagy *tidimärem*.”

A praeteritumbeli tagadó ragozás tehát ép olyan, mint valamely *a*, *ä*-végü tö állító ragozása, s minthogy az állító töhez tagadólág mindenkor *ma*, *mä* járúl, magától értetőleg nem lehet helye a *dem*, *den*, *je* stbiféle praeteritumvégzeteknek, melyek önhangzó-végü tö után épen nem állhatnak, mássalhangzók közül is csak *l*, *n*, *r* után. Csak a *ma*, *mä*-nek a töhez való közvetlen hozzájárulására nézve, a Reguly szerint *titmärem*, *kütmärem* mellett való *tidimärem*, *küdimärem* alakok azt látszanak mondani, hogy *k e m é n y* mássalhangzón végződö tök után a *ma*, *mä* előtt *i* közvetítő segédhangzó állhat; mert ugyanezt még más tagadó igealakokra nézve ugyanezen példákön fogjuk találni, de nem, p. o. *polmärem* mellett *polimärem*. Feltűnő csak az, hogy akkor a mélyhangü *ä* helyett *a* t teszen : *kütmärem* — *küdimärem*, s ez nem lehet íráshiba, mert szintügy van még : *kütmästip* — *küdimästip*, *kütmästim-če* — *küdimästim-če*. — Hogy az egytagü *r*-végü igetöknek a tagadó *ma*, *mä* előtt is szintügy, mint a praeteritumi végzetek előtt, elmarad azon vég *r*-jök, csak egy szóval kell mondanunk. De el nem marad ám többtagü tök végéröl, p. o. *turandar-marir* nem étettetek, nem adatok enni, *tomlandar-marir* nem öltöztettetek (Máté Ev. 25.)

b) Futurum.

Visnevszki szerint az *islä* tö :

Egy. 1. <i>isl'i'mib</i>	nem fogok dolgozni	Több. <i>isl'i'mibir</i>
2. <i>isl'i'min</i>	stb.	<i>isl'i'mir</i>
3. <i>isl'i'me</i>		<i>isl'i'mis</i>

Reguly szerint a fentebbi *vit-, küt-, pol-, tit-* tők :

Egy.	1. <i>vitmep</i>	<i>kütmep</i>	<i>polmep.</i>	v. <i>poli'mep</i>	<i>titmep</i>
	2. <i>vitmen</i>	<i>kütmén</i>	<i>polmen</i>	<i>poli'mén</i>	<i>titmen</i>
	3. <i>vitme</i>	<i>kütme</i>	<i>polme</i>	<i>poli'me</i>	<i>titme</i>
Több.	1. <i>vitmēbir</i>	<i>kütmēbir</i>	<i>polmēbir</i>	<i>polimēbir</i>	<i>titmēbir</i>
	2. <i>vitmer</i>	<i>kütmír</i>	<i>polmír</i>	stb.	<i>titmer</i>
	3. <i>vitmiš</i>	<i>kütmiš</i>	<i>polmiš</i>		<i>titmiš</i>

A *kütmep*, *titmep* mellé jegyezve „vagy *küdimep*, *tidimep*“ a m *poli'mep* szerint a tagadó *m* előtt való *i*-nek a több személyekre is szólását jelenti. Ugyanazon *i* ez, melyet az imént a praeteritumbar is látánk; de itt már csakugyan kételkedni lehet, vajjon pusztá se gédhangzó-e vagy más jelentősebb oka van-e? — Mert nagyon is figyelemre méltó, hogy a hangsúly van rajta, azt pedig csak az ejtés könnyítésére közbevetett segédhangzó nem szokta magára vonni p. o. van a Kátében *koratipír* e helyett: *koratpír*, de nincs úgy hang súlyoztatva *korat'i'pír*, hanem *kora'tipír*, úgy mint *kora'tpír*, a mely helyett való. Ezzel egybefüggésben van nyilván az is, hogy Visnevszki az *islä* vég *ä*-jét *i*-re változtatja, mely szintén hangsúlyos (pedig az állító futurumalakban *i'slīb*, *i'slīn* stb. a tö első szótagját hang súlyozza). Példáját ezen *i*-vel való tagadó futurumalaknak találjuk Luk. Ev. 2, 26. *kor'i'me* és csakugyan az *i*-n hangsúlyoztatva: *onbolna mala kalana . . . , što vul kor'i'me vilimne ilik hunža kor'i'me Tora Hristosne*: megmondattott vala neki, hogy halált nem látna addig, míg nem meglátná az Úrnak ama Kristusát (Károlyi ford.). A magyarban így is fordítható: nem fog látni míg nem meglátandja (vagy: meglátja).

A *ma*, *mä* után hozzájárulandó futurumi képző, mely az egyes 3. személyben csupán áll, személyragok nélkül (v. ö. fentebb **1**, **2** alatt), a mint a felhozott mintákból látjuk, egybeforrt a *ma*, *mä* önhangzójával vagy kiszorította azt. Mert *titme* nyilván *titma-e* (aza *titma-je*)-ből ered, nem különben mint *kale* ebből: *kala-e* (*kala-je*). Szintígy *-mä-e* (*mä-je*) helyett is van *-me*: *kütme*. Ezen összevont *me*, mely a tagadó szótagot és a futurumi képzőt magában foglalja, megmarad az 1. 2. személyragok előtt is, csak hogy önhangzója többesi 2. személyben Regulynál *i* is (*polmír*, *kütmír*), Visnevszkinél a homályoshangú *i*; többesi 3. személyben, a többesi rag előtt mindkettőnél *i*.

c) A conditionalis, melynek állító alakjának alapjául fentebb **1, f.** alatt az állító futurumalakot tüntettük föl, tagadólag így mutatkozik, Regulynál a *pol* igetön :

Egy. <i>po'lmëttim-če</i>	Több. <i>polmëttimür-če</i>
<i>polmëttin-če</i>	<i>polmëttür-če</i>
<i>po'lmüčče</i>	<i>polmüččis</i>

Visnevszkinél az állító *i'slidim-če*-nek megfelelőleg :

Egy. <i>isli'mädim-če</i>	Több. <i>islimü'dimür-če</i>
<i>islimü'din-če</i>	<i>islimü'dür-če</i>
<i>isli'mü-če</i>	<i>isli'mü-čëš</i>

Mind Regulynál mind Visnevszkinél a tagadó futurumalak ismerzik meg e conditionalis alapjául, amannál az egyszerű *po'leme*, emennél a tagadó *m* előtt *i* hangzóval *islime* (*islimi*, *islimü*), még pedig az egyes 1. 3. és többesi 3. személyekben annak sajátságos hangsúlyozását is megtartva. A *-ttim-če*, *-dim-če* stb. végzetekről v. ö. fentebb **1, f.**

d) A tagadó praesensről Elsőgr.-nak is van egy jegyzete (50. l.), hogy t. i. az *adap* v. *adip*, *edep*-re végződő igék (értsd: praesens, egyes 1. személyben) tagadólag ezt *mastap*-ra változtatják, p. o. *ap kazara'dip* én megbocsátok : *ap kazarma'stap* én meg nem bocsátok ; *aze kazarma'stin* te meg nem bocsátsz, *vil kazarma'st* ő meg nem bocsát ; szintígy *ap šavra'dap* én fordítok, csavarok : *abe šavarma'stap* én nem fordítok ; *aze šavarma'stin* te nem fordítsz, *vil šavarma'st* ő nem fordít. Az *ädep* (ядѣпъ) v. *ädap* v. *ädip*-en végződő igéknek csak a *dep*, *dap*, *dip*-je változik *mastap*-ra, mikor tagadólag ejtetnek, p. o. *sürä'dep* (сюрядѣпъ) járok, *ap süräma'stap* nem járok ; *aze süräma'stan*, *vil süräma'st* stb. — Ez utóbbi meghatározás majdnem olyan, mintha szerző csak az egy *sürädep* után készítette volna. Azt mondja, hogy az *ädep* helyébe nem csak *mastap*, hanem *ämastap* is lép, oly igéknél t. i., melyeknek töje is *ä*-re végződik, a mi egyszersmind az *-ädep*-beli *ä*-ben foglaltatik. Épen úgy áll ez *a*-ra végződő tökre nézve is, s a baj csak az, hogy ilyeneket a praesens végzetéből (*adep*, *üdep*) ki nem lehet ismerni ; Reguly is egy helyen kissé furcsán szól *a*, *ä* segédhangzóval ragozott igékről : de midőn *kaladep*, *sürädep*-nek imperativusa *kala*, *sürä*, praeterituma *kala-rem*, *sürä-rem*, épen csak *kala*, *sürä* tűnik ki valódi

tőül, nem *kal*, *sür*, a mint már eddig is az ilyen *a*, *ä*-végű ige-töket elötüntettük (v. ö. fentebb **1, a.** a 358. l.). — A *mastap*, *mastan* (*stürimastan*)-nak másod *a*-ja helyett Regulyféle *ä*-t írhatunk : *mas-täp* (v. ö. fentebb a 359. lapon).

Visnevszkinél így alakúl a tagadó praesensalak *islä* töböl :

Egy. 1. <i>islämä'stíp</i>	nem dolgozom	Több. <i>islämästi'pir</i>
2. <i>islämä'stän</i>		<i>islämä'stär</i>
3. <i>islämä'st</i>		<i>islämä'sse</i>

Reguly szerint a fentebbi tök :

Egy. 1. <i>vitmästip</i>	Több. <i>vitmestpir</i>	
2. <i>vitmästin</i>	<i>vitmestir</i>	
3. <i>vitmest</i>	<i>vitmestše</i> v. <i>vitmesse</i>	
Egy. 1. <i>kütmästip</i>	<i>titmä'step</i>	<i>polmä'stíp</i>
v. <i>küdimastip</i>	v. <i>tidimastip</i>	
2. <i>kütmästin</i>	<i>titmä'sten</i>	<i>polmästin</i>
3. <i>kütmäst</i>	<i>titmä'st</i>	<i>polmäst</i>
Több. 1. <i>kütmestpir</i>	<i>titmästper</i>	<i>polmästpir</i>
2. <i>kütmestir</i>	<i>titmä'ster</i>	<i>polmästir</i>
3. <i>kütmestše</i>	<i>titmästše</i>	<i>polmasse</i>
v. <i>kütmesse</i>	v. <i>titmasše</i>	

Az Evang.-ban akadnak rendesen *ma'stíp*, *me'stíp*-féle alakok, néha a tagadó *m* előtt való *i*-vel, mely azonban itt nem hangsúlyos, p. o. *töbma'stíp* L. Ev. 13, 7 (*top*-, nem talállok), *boldarimastär* Mt. Ev. 16, 3 (*boldar*-, non potestis); különben *bilmästip* Mk. E. 14, 71. (*bil*-, nem tudsz), *šokšlama'stän* Mt. 16. 23. (*šokšla*-, nem gondolsz), *sitmest* 13, 13. (*sit*-), *šokšlama'stípür* Lk. 19, 14. (nem akarunk); *korma'sse*, *ildme'sse*, *tänlama'sse* (*kor*-, *ild*-, *tänla*- : nem látnak, nem hallanak, nem értenek). A Kátéban : *korma'stípür* nem látunk.

Mielőtt azonban e tagadó praesensalakokat magyaráznók, még a tagadó imperfectumot kell ismernünk, tudván, hogy az állító ragozásban ebben is a praesens alakjai vannak alapúl.

e) Imperfectum. Visnevszkinél az *islä'dim*-če-nek megfelelőleg :

Egy. 1. <i>islämä'stim-če</i>	Több. <i>islämä'stimür-če</i>
2. <i>islämä'stän-če</i>	<i>islämä'stär-če</i>
3. <i>islämä'st-če</i>	<i>islämä's-češ</i>

Regulynál : Egy. 1. <i>vitmestim-če</i>	Több. <i>vitmestimir-če</i>	
2. <i>vitmestin-če</i>	<i>vitmestir-če</i>	
3. <i>vitmest-če</i>	<i>vitmes-čes</i>	
Egy. 1. <i>kütmästim-če</i>	<i>titmastim-če</i>	<i>polmastim-če</i>
v. <i>küdimastim-če</i>	v. <i>tidimastim-če</i>	
2. <i>kütmästin-če</i>	<i>titmasten-če</i>	<i>polmastin-če</i>
3. <i>kütmest-če</i>	<i>titmas-če</i>	<i>polmast-če</i>
Több. 1. <i>kütmestimir-če</i>	<i>titmastemir-če</i>	<i>polmastemir-če</i>
2. <i>kütmestir-če</i>	<i>titmaster-če</i>	<i>polmastir-če</i>
3. <i>kütmes-čes</i>	<i>titmas-čes</i>	<i>polmas-čič</i>

Máté Ev. 26, 59 van egy *küdimastim-če*-féle imperfectumalak : *töbima's-češ* nem találunk vala (*top-*), az állító *širet-češ*-nek (keresnek vala) megfelelőleg.

Eddigelé, azaz a praeteritumban és futurumban csak olyan tagadó igeragozást találtunk, mely tagadó *ma, me* közbeiktatásán kívül, nem különbözik vala semmi lényegesben az állító ragozástól : a *ma, me*-végű tagadó igető úgy ragoztatik futurum és praeteritumban mint akármely más *a, ä*-végű állító igető. Ha ugyanilyképen a praesensben és imperfectumban is ragoztatik a tagadó igető, ilyen alakok keletkeznek vala : Praes. *kütmędip* (*kütmüdip*), *polmędep*, Impf. *kütmęttim-če* (*kütmättim-če*), *polmęttim-če*. Ámde egészen másféle ezeket találjuk : *kütmęstip, polmęstip*; *kütmęstim-če, polmęstim-če*. — Ezeket némileg meg akarván fogni, előbb az imperfectumi tagadó alakokra kell tekintenünk. Ezeknek végzetében látjuk a *tim, tin, timir* (*temir*), *tir*-t épen úgy, mint az állító ragozásbeli imperfectumban, melynek összetételes képzésmódját is ismerjük, mely nem egyéb mint az, hogy a nomen praesentishez a csuvas „verbum esse“ elül csonkult (sőt egyenesen így mondhatnók : gyökvesztett) praeterituma járul, személy szerint ragozva, az 1. és 2. személyben még bővülködőleg *če* = erat csatoltatván hozzá. Ha tehát a csuvas imperfectum képzésére kívántatik a „verbum esse“ praeterituma, ennek csonkult (gyökvesztett) alakjai pedig egy. 1. *tim* (*tem*), 2. *tin* (*ten*), több. 1. *timir* (*temir*), 2. *tir* (lásd fentebb a 371. lapon), nem lehet kétségünk, hogy, miután épen ilyeneket a tagadó imperfectum alakjaiban találunk, ezek csakugyan azon csuvas „verbum esse“ praeteritum-alakjai is, hozzájárulván, hogy itt

is, mint az állító imperfectumban, még utánok a bővölködő *če* csatol-
tatik hozzá. Ebből aztán egyszersmind következik, hogy a mi a ta-
gadó alakokban *tim* stb. előtt van, nomen praesentis légyen, meg
pedig tagadó nomen praesentis. Ez tehát *-mastim-če* stbiből kivéve,
-mas, *-mäs*: *kütmäs*, *polmas*. Közönséges képzésű nomen praesentis
negativum **kütmät*, **polmat* volna, melyekkel csakugyan azonos
kütmäs, *polmas*, csak hogy ennek bizonyítása most föladatunkon ki-
vül esik, mert a több törökség egybehasonlítását kívánó (azonban
útalhatunk M. Akad. Értesítő, nyelvt. oszt., II, 173—177. lapjaira).
De létezik még egy magában álló nomen praesentis negativum, vagy
a mi ugyanaz, tagadó egyesí 3. személyalak praesensben: ez nem
egyéb, mint a particula negativa, vagy legtöbbsnyire copula negativa
mar, p. o. *vil pojan mar* ö nem gazdag, *n o n e s t* dives. Ebben
tisztán fölismerjük a *ma* tagadó szótagot; de miután tudjuk, hogy
ma csak igetőhez beiktatványképen járúl, nincs kétség, hogy *mar*
elejéről a tulajdonképeni igető (a verbum esse) szintűgy elveszett,
mint *če* praeteritum elejéről, vagy más szóval *mar* ebből ered: *er-*
mar, mely előbb *ε-mar*, végre *'mar* leszen. *Mar* e szerint teljesség-
gel azt teszi, hogy *n o n e s t*, noha már nincs benne az „esse“ ki-
fejezése. Egyszersmind az *r* benne ugyanazon elem, mi *polat*-ban a
t, vagy a nem külön álló *polmas*-ban az *s*, sőt nyelvhasonlítólá meg-
mutatható, hogy *mar* (*er-mar*) szükségképen egy megvolt *mas* (*ε-*
mas)-t teszen föl.

Most a tagadó praesensalakokhoz fordulva, nem nehéz látni,
hogy *polmastip* stb. és *kütmästip* stbiben a szintén egy *mas*, *mäs*-hez
csatlakozó *tip*, *tin*, *tpir*, *tir*-nek az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *timir*,
tir-hez hasonló helyök és előtte-valóságuk van, s azért kell, hogy
hasonló jelentésök és eredetök legyen. Más szóval azt látjuk, hogy
a tagadó praesens is aligha lehet egyéb, mint praesens periphrasti-
cum, ugyanazon *mas*, *mäs*-végű nomen praesentis negativumból, me-
lyet az imperfectumban találunk, meg a „verbum esse“-ből képezve.
Lássuk hogyan. Magától értetődik, hogy, ha egy nomen praesentis-
ből megint csak praesens akar készülni, ez a „verbum esse“ semmi
egyéb időalakja által nem történhetik, mint praesense által, úgy hogy
az összetétel, részeinek jelentésére nézve, ily alakot nyer: „nem-
váró vagyok, nem-tudó vagyok, nesciens sum.“ És csakugyan a *tip*
és *tpir*-ben ellenében a *tim* és *timir*-nek észre vesszük a *p*, *pir*-t,
mint megkülönböztetőleg a praesensben használt személyragalako-

kat, ellenében az a praeteritumban használt *m*, *mir*-nek. A 2. személyben *n* és *r* egyaránt a praesent és a praeteritumot illetik. Továbbá tudjuk, hogy *t* (két önhangzó között lágyulva *d*) a személyrag előtt való praesensképzőnek *at*, *ät*-nek része, valamint *d* a praeteritumképzőnek *r*, *l*, *n* után kezdőbetűje — a miért is legkevésbé sem csodáljuk, hogy *típ*, *tin*, *tipir*, *tir* szintűgy *t*-vel van, mint *tim*, *tin*, *timir*, *tir*. De önkénytelenül már azt kérdezzük, mi tulajdonképpen a csuvas „verbum esse“ praesense is, hogy vehette föl a *típ*, *tin*, *tipir*, *tir* rövid alakot? Miután már annak tőjét, kivéve önhangzóját, ismerjük, s az állító praesens rendes képzését ismerjük, könnyű e kérdésre megfelelni. Az *er* igetöböl (lásd fentebb a 368. lapot) ugyanis ily praesens áll elő (Regulyféle vocalisatióval) :

Egy. 1. *erádep* Több. *eratpír* vagy : Egy. 1. *erädip* Több. *erätpír*
 2. *eraden* *erattir* 2. *erädin* *erättir*

Mert nem ismervén a csuvasból az *er*-nek magas- vagy mélyhangúságát mind kétféleképen kell az alakokat írni, vagy írhatjuk, ha *a*-t teszünk a nem tudható *a* vagy *ä* helyett, így :

Egy. 1. *erádep* (-*dip*) Több. *eratpír*
 2. *eraden* (-*din*) *erattir*

még pedig az *a*-n hangsúlyoztatva : *erádep* stb. Ámde, mihelyt az *erádep* stb. valamely előtte való szóhoz csatlakozik, elveszti hangsúlyát, enklitikon lesz ; így leginkább jelen esetünkben, hol a *mas*, *mäs*-végű nomen praesentishez kell csatlakoznia, oly szóhoz, mely maga véghangsúlyos *) s ennél fogva annyival erősebben hathat a következő enklitikon gyengítésére (pedig tapasztaltuk több ízben, mily erősen hat néha a csuvas hangsúlyozás gyengítőleg előre és hátra felé). Ha ezek szerint fölveszszük a fölvehető, p. o. *kütmäs-erädip*-et (a „verbum esse“ márhangsúly nélkül), semmiben nem találhatjuk különösnek, ha ebből legelőbb ez lesz : *kütmä's-erädip*, s aztán, az *r* olyan hangzati helyzetben állván, mint egytagú igetök vég *r*-je praeteritumi *d* s általában minden mássalhangzóval kezdő végzet előtt : *kütmä's-ädip*, s végre, az *s* is épen úgy elpusztulván,

*) Az egy Visnevszkiféle *islámástí'pír* már az Evang. és Kátébéli példák által, melyek *-ma'stí'pír*-nak hangsúlyozzák ez alakot, sajtóhibának bizonyul be.

mint a praeteritumban, *kütmäs'-dip*, illetőleg, a *d* előtt való *s* kemény mássalhangzó voltát véve tekintetbe: *kütmü's-tip*, azaz csak azon egyesí 1. személybeli tagadó praesensalak, melyet de facto meglevőnek találunk. Ha még rámutatunk, hogy épen így a magában hangsúlyos

egy. 2. *erádin*, több. 1. *erátpír*, 2. *eráttír*, enklitikonná válván:

<i>erádin</i>	<i>erátpír</i>	<i>eráttír</i> , aztán ezzé:
<i>erđin</i>	<i>ertpír</i>	<i>ertír</i> , s tovább ezzé:
<i>edín</i>	<i>etpír</i>	<i>etír</i> , végre ezzé lettek:
<i>tin</i>	<i>tpír</i>	<i>tír</i> a milyenek képében a tagadó

nomen praesentishez járúlnak, a csuvas tagadó praesensalakok, legalább 1. és 2. személyei még vannak magyarázva, olyképen, hogy p. o. *kütmástip*, *kütmástin*, *kütmástpír*, *kütmástír*, mint körülírt alakok tulajdonképen ezt teszik: „nem-váró-vagyok, nem-váró-vagy, nem-váró-vagyunk, nem-váró-vagytok“ = „nem várok, nem vársz, nem várunk, nem vártok.“

Tekintsük most külön a 3. személyalakokat, még pedig előbb a praesensben. A praesensbeli egyesí 3. személy tagadólag *masť* *mást*-re végződik, azaz *masť* *mäs* tagadó nomen praesentis végzete és *t*-re. E *t* nem egyéb, mint a *tip*-hez tartozó 3. személy, épen úgy mint *polat*, *poladep*-hoz tartozik. Keletkezett pedig *erát* (*erat*, *ert*, *et*)-ből. E szerint *kütmä'sť* (*kütmä's-t*) is szószerint = non-expectans-est. — A többesi 3. személy végződik *masse*, *mässe* vagy *masťše*, *mástše*-n (ezen csak Reguly szerint). A *masse*, *mässe*-ben láthatnók ugyan a csupa *mas*, *mäs*-féle tagadó nomen praesentist többesszámba téve *se* által, mint rövidült többesi rag által (lásd fentebb 360. 361. l.). De miután az egyesí 3. személy sem a csupa tagadó nomen praesentis, hanem *t* járulékéban az „est“ jelentésű segédigét mutatja föl, sokkal hihetőbb, hogy a többesi sem térvén el e képzés módjától, *masse* nem csak *mas* + *se*, hanem, a *t* (= *erat*) többese levén rendes képzés szerint *sse* (= *erasse*, *ersse*, *esse*), valósággal *mas* + *sse* (azaz *mas* + *erasse*), annyival inkább mert Reguly e másik alakját is adja még a többesi 3. személynek: *masťše*, mely semmiképen nem magyarázható csupán *mas* + *se*-ből, de igen *mas* és a *t* (= *erat*)-nak azon szintén Regulyféle képzésmóddal készült többeséből magyarázható, a mely szerint *turasse* mellett *turatše* van (lásd fentebb a 361. lap.). A *t*-nek ilyen többese *tše* volna (= *eratše*),

a mi ugyanaz a mi *tše* (úgy sem döntvén itt Reguly *tsche*-féle írása, mert *mas*-szal egybekapcsolva alkalmatlan és szükségtelen vala így írni: *masttsche*). A *mastše* tehát nyilván *mas* + *tše* (azaz *mas* + *eratše* vagy *eratče*), s ez bizonyossá teszi, hogy *masse* = *mas* + *sse* (azaz *mas* + *erasse*), noha első látszatra *mas* + *se*-nak, azaz *mas* és többesi ragnak vehetnők. — — Az imperfectumbeli többesi 3. személy *masčes* nyilván csak a *mas* tagadó nomen praesentis, és „erant“ jelentésű *čes* segédigepraeteritum. Az egyes 3. személy ellenben többször *mast-če*-nek van írva, mintha a megfelelő praesens-személy volna *če* által múltba helyezve. Ez nem volna ugyan lehetetlen, de mégis kissé különös, ha a *mast* eredeti szószerinti értelmét tekintjük, mely szerint, p. o. *sirmast* „non-scribens-est,“ úgy hogy *sirmast-če* „non-scribens-est-erat“ volna. A tagadó imperfectum pedig nem a segédigével készült praesensből indul ki (mert különben így mondatnék: *sirmastip-če*, *sirmastpir-če*, *sirmasse-če*), hanem a nomen praesentisből, a melyhez a segédige praeteritum járul (*sirmas-tim-če*, *sirmas-timir-če*, *sirmäs-čes*). Ezért is, mert a többesi 3. személynek (*mas-čes*) csak *mas-če* felelhet meg mint egyes 3. személy, a mint ezt Reguly egyik mintájában (*titmas-če*) írja is, azt véljük, hogy csak ez (*mas-če*, *mäs-če*) a szabályszerű végzet, s hogy *mast-če*, *mäst-če* csak félreértésből van így írva (orosz írással tisztán масть-че, мясть-че) a hasonhangzású *mas-če*, *mäs-če* helyett, a mi helyett etymologice igazolva ezt is tehetjük *mas-čče*, *mäs-čče* (lásd fentebb a 368. lapon).

Egyes megjegyezni való apróság (a személyragokban Visnevszki és Reguly szerint változó *ž*, *i*, *e* hangzókat, valamint a normalisabb *mäs* helyett álló *mes*-t, mint az előbbieket és I. cikk után elég közönséges jelenségeket nem is érintjük) az, hogy Visnevszki és az Evangeliumok meg Káté nyelve a *mastpir*-beli nehéz mássalhangzó-torlatot gyenge segédhangzóval könnyítik: *mastipir* (de mégsem *mastibir*), a mint különben a kevésbé nehéz *-atpiv* helyett is a Kátében *atipir*-t találunk. A *mas*, *mäs* között beiktatható *ž*, *ž*-t, mely pedig nem hangsúlyos, mint a futurumban, úgy tekinthetjük mint a praeteritumban mutatkozó hasonló segédhangzót.

f) A *zatim-* (*zetim*, *satim*, *setim*)-*če* végezettel való állító plusquamperfectumnak (fentebb **1**, **d.**) megfelelő tagadó plusquamperfectum nem képeztetik; Reguly egyik mintájában megjegyzi, hogy „caret.“ Helyette egy másik, nomen praeteriti negati-

vummal való körülírás használtatik, p. o. Luk. Ev. 2, 21. *jat hožiš ona Jisus honine püühsibü ilik, hunža pos lam a' n-če hürimra* nomen posuerunt ei Jesus, positum az angyal által előbb, mikor [még] nem fogantatott vala}méhben.

g) A tagadó (tiltó) imperativus csak az állító (meghagyó) imperativus eleibe tett *an*-nal készül: *an pol* ne légy, *an poldir* ne légyen. stb.

Hasonlóképen Regulynak fentebb **1**, **h**. alatt említett optativusa eleibetett *an*-nal tétetik negatióba :

Egy. 2. <i>an pol-če</i>	Több. <i>an polir-če.</i>
3. <i>an poldir-če</i>	<i>an polčir-če</i>

3.

Nyomatékosító igeragozás.

Az állító és tagadó személyragos (vagy legalább személyt kifejező) igealakokhoz *ah*, *äh* (*eh*), vagy önhangzós végű alakhoz csak *h* járulván, az igének némi erősebb értelemkijelentés adatik, mely úgy látszik arra való, hogy az ige a mondatban kiemeltessék. Mert más szókhoz is járul hasonló hatással ugyanazon *ah*, *eh*, *h*, p. o. Máté Ev. 23, 8. *azer vara virendegenzam jadba hune an činderer*,... *azer a' h por pižišsam bolattir* ti pedig ne hivatassatok mestereknek (mert egy a ti mesteretek, a Kristus) : ti [pedig] mindnyájan atyafiak vagytok. Ellenben 25, 6 : Ihon jó a völegény! menjete k ki (*toghıra'h*) öeleibe. Noha így tulajdonképen csak kivülről (hátról) a kész igealakokhoz járuló particulával van dolgunk, mégis külön igeragozásnak vehetjük a vele összekapcsolt alakokat, mert nem csak az ige mély- és magashangúságához alkalmazkodik, hanem egyszersmind a hangsúlyozás is megváltozik, és némi kemény végmássalhangzók meglágyúlnak. — Visnevszki, ki általában az „intensio“ jelenségét föl nem ismerte, csak az állító imperativus egy. 2. szem. mellé (*bol* és *islä* mellé) kiteszi még ezt : *bola'h*, *islä'h*. Reguly majdnem teljes ragozást közöl. Szerinte ezt adhatjuk :

a) Nyomatékosított állító igeragozás.

Praesens.

	<i>tit</i> - igető (<i>tidadep</i>);	<i>vit</i> - igető (<i>videdep</i>)
Egy. 1.	<i>tidadeba'h</i>	<i>videdibe'h</i>
2.	<i>tidadena'h</i>	<i>videdine'h</i>
3.	<i>tidade'h</i>	<i>vide'deh</i>
Több. 1.	<i>tidatpíra'h</i>	<i>videtpíreh</i>
2.	<i>tidattíra'h</i>	<i>videttíreh</i>
3.	<i>tidasše'h</i>	<i>videsse'h</i>
	v. <i>tidatčeh</i>	v. <i>videtčeh</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titrema'h</i>	<i>vitremeh</i>
2.	<i>titrena'h</i>	<i>vitreneh</i>
3.	<i>titre'h</i>	<i>vitreh</i>
Több. 1.	<i>titremíra'h</i>	<i>vitremíreh</i>
2.	<i>títríra'h</i>	<i>vitríreh</i>
3.	<i>titríza'h</i>	<i>vitrízeh</i>

Imperfectum.

Egy. 1. *tidattem-čeh* (v. ö. *tidattim-če*) vagy *tidattemah*, tehát a bővölködő *če* nélkül való alakból indulván ki.

Plusquamperfectum.

Egy. 1. *títsattem-čeh* (v. ö. *títsatim-če*) vagy *títsattemah*, *če* nélkül, mint előbb.

Futurum.

Egy. 1.	<i>tidebah</i>	<i>vidibe'h</i>
2.	<i>tidenah</i>	<i>vidine'h</i>
3.	<i>tideh</i>	<i>vide'h</i>
Több. 1.	<i>tidebírah</i>	<i>videbíreh</i>
2.	<i>tíderah</i>	<i>vidíreh</i>
3.	<i>tidezah</i>	<i>vidízeh</i>

Imperativus.

Egy. 2.	<i>tida'h</i>	Több. 2.	<i>tídera'h</i>
3.	<i>títtera'h</i>	3.	<i>títčera'h</i>

b) Nyomatékosított tagadó igeragozás:

Praesens.

Egy. 1.	<i>titmastebah</i>	<i>vitmestibeh</i>
2.	<i>titmastenah</i>	<i>vitmestineh</i>
3.	<i>titmasteh</i>	<i>vitmesteh</i>
Több. 1.	<i>titmastperah</i>	<i>vitmestpireh</i>
2.	<i>titmasterah</i>	<i>vitmesireh</i>
3.	<i>titmasšeh</i>	<i>vitmesseh</i>
	v. <i>tidi mastšeh</i>	v. <i>vitmestšeh</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titmarema'h</i>	<i>vitmärimeh</i>
2.	<i>titmarena'h</i>	<i>vitmärineh</i>
3.	<i>titmare'h</i>	<i>vitmäreh</i>
Több. 1.	<i>titmaremirah</i>	<i>vitmäremireh</i>
2.	<i>titmarerah</i>	<i>vitmärireh</i>
3.	<i>titmarizéh</i>	<i>vitmärizeh</i>

Futurum.

Egy. 1.	<i>titmebah</i>	<i>vitmebeh</i>
2.	<i>titmenah</i>	<i>vitmeneh</i>
3.	<i>titmeh</i>	<i>vitmeh</i>
Több. 1.	<i>titmebirah</i>	<i>vitmebireh</i>
2.	<i>titmerah</i>	<i>vitmereh</i>
3.	<i>titmizäh</i>	<i>vitmizeh</i>

Imperfectum és plusquamperfectum nincs kitéve tagadólag; a tiltó imperativus is magától értetődleg csak a nyomatékosított állító lehet, eleibetett *an*-nal.

Reguly nem tette ki mindenütt a hangsúlyozást, de mégis oly gyakran, hogy bizonyos előttünk, hogy azt a nyomatékosító particula *ah*, *eh* vonja magára: *a'h*, *e'h* (v. ö. Visnevszkinél: *bola'h*). Erre nézve érdekesek a *tidasše'h* és *titre'h* alakok *tida'sše* és *ti'tre* mellett. Amazok nyilván *tidasše-a'h*, *titre-a'h* helyett valók, s bár eltűnik az *a'h*-nak *a*-ja, de helyén marad hangsúlyozása, mely így az előbb hangsúlytalan *še*, *re*-re száll: *tidasše'h*, *titre'h* (mintegy: *tidasše.'h*, *titre.'h*). — A praesens egy. 3. személyben, mely allítólag

is tagadólag is *t-n* végződik (*at, üt, mast, mäst*) a *j*-hangúság miatt mélyhangú igéhez is *eh* járul: *titmasteh, tidadeh*. V. ö. *titmarizeh*, ellenben *titrizah, tidezah, titmizah*. — Az önhangzóval kezdődő *ah, eh* előtt ellágyúlnak az egyszerű igealakok végmássalhangzói: *p* (*tida-dep — tidadebah, titmastep — titmastebah*; *tidep, titmep — tidebah, titmebah*); *s, š* (*titriš — titrizah, tidiš — tidezah*; *titmariš, titmiš — titmarizah, titmizah*); *t* (*tidat — tidadeh*); *titmasteh*-ben megmarad a *t* ugyanazon okból, a miért van *ada* ugyan, de *atti, attu*, és nem *addi, addu* lásd I. cikk, 228. lap.). — Az egyik mintában (*vit-tulajdonképen vit*) a *t* *b*-nek nem mindenütt kitétele, noha megkívánatósága szembetünő, Reguly ebbeli, tán nem revideált írását tükrözi vissza.

4.

Kérdő igeragozás.

A csuvas kérdőszócska, mely a magyar *-e, -é?*-nek felel meg, Reguly szerint *i*, Visnevski (67. l.) szerint *ï* és *i* (ы és и, amaz *ɤ*-végű, azaz mélyhangú és *j*-hangúság nélkül végződő szók után, emez *ɤ*-végű azaz magashangú vagy *j*-hangúságon végződő mélyhangú szók után); az Evangéliumokban szintén *ï* és *i* alkalmaztatik (sőt *li* és *l* is, l. alább). Ez az egyszerű állító vagy tagadó igealakokkal, szintúgy mint a nyomatékosító *ah, eh*, szorosabb kapcsolatba lépven, némely alakok változnak is némileg, még jobban, mint az *ah, eh* hozzájárulása által. Ezért igen szívesen vesszük Regulynak erről adott mintáját, mint a kérdő igeragozásét.

a) Kérdő állító igeragozás.

Praesens.

(tit-igető):

Egy.	1. <i>tidatpi</i> v. <i>tidami</i>	Több. <i>tidatpri</i>
	2. <i>tidatni</i>	<i>tidattri</i> v. <i>tidatteri</i>
	3. <i>tidadi</i>	<i>tidasši</i> v. <i>tidatči</i>

Praeteritum.

Egy.	1. <i>titremi</i>	Több. <i>titremri</i>
	2. <i>titreni</i>	<i>titriri</i>
	3. <i>titri</i>	<i>titrezi</i>

Imperfectum.

Egy. 1.	<i>tidattem-či</i>	Több.	<i>tidattemir-či</i>
2.	<i>tidatten-či</i>		<i>tidattir-či</i>
3.	<i>tidat-či</i>		<i>tidatčesi</i>

Plusquamperfectum.

Egy. 1.	<i>titsatem-či</i>	Több.	<i>titsatemir-či</i>
2.	<i>titsaten-či</i>		<i>titsatir-či</i>
3.	<i>titsačči</i>		<i>titsaččesi</i>

Futurum:

Egy. 1.	<i>tidebi</i> v. <i>tidiribi</i>	Több.	<i>tidebri</i> v. <i>tidirebri</i>
2.	<i>tideni</i> <i>tidireni</i>		<i>tidiri</i> <i>tidiriri</i>
3.	<i>tīdi</i> <i>tidiri</i>		<i>tīdezi</i> <i>tidirezi</i>

Conditionalis.

Egy. 1.	<i>tidettim-či</i> v. <i>tidettemi</i>
2.	<i>tidettin-či</i> <i>tidetteni</i>
3.	<i>tidiči</i>

Több. 1.	<i>tidettimir-či</i> v. <i>tidettimiri</i>
2.	<i>tidettir-či</i> <i>tidetteri</i>
3.	<i>tidiččesi</i>

b) Kérdő tagadó igeragozás.

Praesens.

Egy. 1.	<i>titmastpi</i>	Több.	<i>titmastpri</i>
2.	<i>titmastni</i>		<i>titmastri</i>
3.	<i>titmastī</i>		<i>titmasši</i> v. <i>titmastši</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titmaremi</i>	Több.	<i>titmaremri</i>
2.	<i>titmareni</i>		<i>titmareri</i>
3.	<i>titmari</i>		<i>titmareži</i>

Imperfectum.

Egy. 1.	<i>titmastem-či</i>	Több.	<i>titmastemir-či</i>
2.	<i>titmasten-či</i>		<i>titmaster-či</i>
3.	<i>titmasči</i>		<i>titmasčesi</i>

F u t u r u m.

Egy. 1. <i>titmebi</i>	Több. <i>titmebri</i>
2. <i>titmeni</i>	<i>titmeri</i>
3. <i>titmi</i>	<i>titmiji</i>

A kérdő alakok hangsúlyozását Reguly általában nem jelölte meg, s ez iránt a hangsúlyozottan írt Evangéliumokra vagyunk utalva. Ezekből azonban ez alakoknak csak túlnyomólag való hangsúlyozását vehetjük ki, mely szerint t. i. a kérdő szócska (*ĩ, i*) vonja magára a hangsúlyt; különben nem kis ingadozás uralkodik e részben, mely egyfelől annak tulajdonítható, hogy a hangsúlyozás itt még nem oly erősen állapotott meg mint más nyelvtani alakokban, másfelől annak, hogy nem valamennyi Evangéliom egy szerzőtől (azaz fordítótól) való, kitűnően különösen gondosabb dolgozás és tisztább nyelv által a többi fölött Máté Evangélioma. A kérdőleg előforduló igék ugyanis ezek: a) a kérdő szótagot hangsúlyoztatva:

Kilžedi' (*kilžet*) Mt. 9, 15. 19, 3; *bari'* (*bare, fut.*) 17, 24; *küdebiri'* (*küdebir*) 11, 3; *marči'* (*marče*) 18, 33; *tinlamastir-i'* 15, 16; *bilmestir-i'* 15, 17. 16, 9; *astwimastir-i'* 16, 9; *kormastir-i'* 24, 2; *tumassi'* (*tumasse*) 5, 46. 47. 13, 56; *volamarir-i'* 12, 5. 19, 4; *tinlamarir-i'* 13, 51; *boldarimariri'* 26, 40. — Márk Ev. *koradin-i'* 8, 13; *sivradan-i'* 14, 37; *kilžadi'* (*kilžat*) 3, 4; *boladi'* (*bolat*) 9, 21; *jordai'* (*jordat*) 10, 2. 12, 14; *sirlaghimasti'* (*-mast*) 15, 31; *öhlamastir-i'*, *tinlamastiri'* 7, 18; *volamarir-i'* 12, 10. — Lukács Ev. *suvarmasi'* (*-mast*) 13, 15; *larmasti'*, *tumasti'* (*-mast*) 14, 31; *poldari'* (*-dare*) 14, 31; *volamarir-i'* 6, 3. — János Ev. *kalamarim-i'* 11, 42.

b) Az egyszerű (állító vagy tagadó) igealak hangsúlyozását megtartva: Máté Ev. *boladi'* (*bolat*) 23, 17. 19; *iltme'stin-i'* (*-tin*) 27, 13. — Lukács Ev. *kora'dni'* (*-din*) 7, 44; *šokšla'ttiri'* (*-tiri*) 13, 11. — János Ev. *inänü'dini'* (*-din*) 11, 26; *jordada'tni'* (*jordadin*) 21, 15. 16. 17; *kilü'di'* (*-ät*) 5, 6; *boldara'di'* (*-at*) 10, 21; *boladi'* (*at*) 11, 8; *bilü'ttäre'* 13, 12; *inänü'ttiri'* (*-tiri*) 16, 31. — Ide számítható még a tagadó szócska *mar* (nem), a mennyiben tulajdonképen = non est; ennek kérdő alakja *mar-i'* Máté 6, 25. 26. 30; 7, 22. 22; 10, 29; 12, 12. 23; 13, 27. 55. 55; 20, 13. — Márkban nem fordul elő; Lukács 4, 23. 6, 39. 11, 40. 12, 6. 16, 17. 22, 27. 13, 16; János 8, 48. 11, 9; ellenben *ma'ri'*: Ján. 6, 42. 70. 7, 20.

18, 26. Szintigy Mát. 20, 15 *šogŕi* (*šok*, nincsen); Ján. 21, 5 ellenben *bo'ri* (*bor* vagyon), Márk 15, 44 *vilza'-i*. — Itt még meg kell említeni, hogy néhutt (csak Mátéban és Lukácsban nem) az *ŕ*, *i* kérdő szócska helyett előfordul *li* is, vagy megrövidülve *l*, mit nagyon is hajlandók lehetünk az oroszból fölvettnék vagy gondatlanul megtartottak tekinteni (orosz *ли*, *li* = -e?), minthogy oroszból fordították az Evangéliomokat; de mégsem egész bizonyossággal, tekintetbe vévén, hogy a *je* kérdő névmástőnek (ebben *jeple*, mint) van *le* alakja is (*leple*, lásd I. cikk a 256. lapon); s mindenesetre valószínű, hogy a kérdő szócska valamely kérdő névmástőből ered. Előfordul igealakokon: Márk 4, 13. *bilmüstŕ-li*; *kora'dän-li* 13, 2; *mar-li* János 4, 29. 9, 8. 18, 25; névszókon: *a'z-li* (*aze-li*, *te-e*?) Márk. 15, 2; *patša'-li* 18, 34; *hura'n-li* (magából-e?) 18, 35; *patša'ja-li* 19, 15; *boldarma'n-li* 11, 37; *sana'l* (*sana'*, *neked-e*) 13, 6; *mana'l* (*mana'*) 19, 10.

Ezen kimutatás láttatja, hogy a kérdő igealakoknak a végőkon, a kérdő szótagon való hangsúlyoztatása az Evangéliomokban egészben véve is jóval túlnyomó: az első csoportban fölhozott példaesetek közül a kérdő szótagot hangsúlyozó van 31, a nemkérdő igealak hangsúlyát megtartó 13, tehát amannak még felénél is kevesebb. Azonban más a viszony, ha csak a gondosabban írt Mátét vesszük tekintetbe; ebben 17, hangsúlyozott kérdő szótaggal való esetnek csak 3 ellenkező áll ellenében. Ha ezt, meg a gyakori *marŕi'-t*, meg ezenfelül azt vesszük számba, hogy némely névszón is rendszeren hangsúlyozott kérdő szótag fordul elő, még János Ev.-ban is, úgy mint: *kerli'* (*kerle*) Máté 13, 18; Lk. 20, 22 *azi'* (*a'ze te*); Máté 11, 3. 26, 63. 27, 11; Márk 14, 61; Lk. 7, 19; 20, 66. János 8, 57. *abi'* (*a'be én*) Márk 14, 19; meg *oltur-i'* Máté 23, 19 (ellenben *pirŕi'-i* Lk. 12, 41; *čonne'-i* Ján. 13, 38; *sinna'-i*, *prorokne'-i* Mt. 11, 8. 9; *onda'nŕi* 20, 15 és két hangsúly-jegygyel *wilza'mranŕi'* 17, 25; *sinza'mranŕi'* 20, 25): — mind ezekből már elég biztosan azt következtethetjük, hogy a csuvas kérdő igealakoknak szabályszerűen a kérdő szótagon van hangsúlyok.

A kérdő szócska által az egyszerű igealakon okozott változásokat illetőleg Reguly mintájában különösen az 1. és 2. személyragok előtt való segédönhangzó kiszorulását venni észre: a prae-sensben *-atpi*, *-atni* *-atpri*, *-attri*; *-mastpi*, *-mastni*, *-mastpri*, *-mastri* végzetek ezek helyett valók: *-adeb-i* (a két mássalhangzó egybetalál-

kozván aztán kemény *tp* lesz, v. ö. *pürdümä* és *pürtmä*), *-aden-i*, *-at-pir-i*, *-attir-i*; *-mastib-i*, *-mastin-i*, *-mastpir-i*, *-mastir-i*. Az Ev.-ban is találók ezt: *koratni*, *joradatni*, de így is: *koradinü*, *sivradani* (azaz *sivradani* = *sivradini*); és csak *-attiri*, *-mastiri*, *-mestiri*-t; azonban Reg. is *-attri* mellett még *-atteri*. A praeteritumban: *titremri*, *titmaremri* e helyett: *titremiri*, *titmaremiri*; ellenben *-remi*, *-reni*, *-riri*, *-maremi*, *-mareni*, *-mariri*, a melyekben a *re* és első *ri*-nek *e*, *i*-je korántsem csak segédhangzó. Hasonlóképen a futurumban *tidebi*, nem *tipi* stb. — Szabályszerű mássalhangzó-lágyulás van ezekben: *tidadi* (*-at-i*), v. ö. az Ev.-beli *boladi*, *kilzedi* stbit, melyeket szintén *boladi*, *kilzedi*-nek olvashatunk; *tidebi* (*tidep*), *titrezi* (*titres*), *titmarezi* (*-mareš*). E mellett föltűnő, hogy a *-čes*-végű több. 3. szem. (imperf., plusqf., condit.) Regulynál megtartja kemény *s*-jét: *česi* (*čisi*), *tidatčesi*, *tisaččesi* stb. — Az egyszerű igealak végén való *e*-vel egygyé olvad a hozzájáruló *i*, és mindkettő helyett csak *i* marad, hasonlóképen, mint a 3. birtokos személyrag *i* az *a*, *ü*, *e* véghangzókat rendszeren kiszorítja, így: *tidassi*, *titmassi*, *tidi*, *titmi*, *titri* és a *če* helyébe lépő *či*. (v. ö. Ev.-ban *tumassi*, *bari*, *marči* stb.); meg névszókkal: *kerli*, *abi* (*abe-i*), *azi* (*aze-i*; inkább *azi*-t váránk, valamint *abi* van).

Különösen föltűnő pedig, hogy Reguly a *tidatpi* mellett még egy *tidami*-t, mint egy. 1. szem. praesentst, és az egész futurum *tidebi* stb. mellett még belső *ir*-rel megbővült alakokat *tidiribi* stbit hoz föl. E szerint neki *tidam* volna állító praesensalak, és ez nyilván nem egyéb, mint a fentebb **I**, **e**. alatt említett Visneszkiféle futurumalak *bola'm*, *islü'm*, tehát hangsúlyra nézve is *tida'm*. Egy másik helyen Reguly egy rakás igét sorol föl, nem az *as*, *üs* infinitivus alakjában, szokás szerint, hanem ugyan a *bolam*, *islüm*-féle *am* alakban, s jelentéseiket, hol oroszúl, hol németül, hol magyarúl kiteve, részint infinitivusban (*šakam* kopogni, *sivvem* megnyúzni), részint egy. 1. praesensben adja: *lugam* rázom, *tuvam* mache, *huram* iszupajuş (megijedek) stb. Kitétszik, hogy az infinitivussal a csuvas igének csak fogalomjelentését, de nem alakbeli viszonyjelentését is akarja adni. Már most, hogy ezen *tidam*, *huram*, *sivvem* stb.-féle 1. személyi alakok vajjon valóban praesens jelentésűek-e, vagy Visneszkiének van-e jobb igaza, hogy futurumot tesznek, még nem dönthetjük el; azonban megjegyezzük, hogy Máté Ev. 27, 22. *min tu va'm* (τί ποιήσω; Károlyi: mit miveljek, — de tudjuk, hogy a több.

1. szem. is a csuvas futurumban és imperativusban ugyanaz; meg a több. 2. szem. is); 26, 18. *san badinda tuva'm pashaja* (πρός σε προῖω τὸ πάσχα, te nálad eszem meg a husvéti bárányt); 19, 16. *min ira tuvza úmür borniza kirze-kora'm* (szó szerint: mi jót cselekedvén az örök életbe bemehetnék; Kár.: micsoda jót cselekedjem, hogy az örök életet vehessem). Ezen példák mutatják, hogy itt valódi praesens-t épen nem, de igen is alkalmatosan futurumot lehet érteni *tuvam, koram-on*. — — Végre, a mi a *tidiribi* stb.-féle *ir*-rel megbővült kérdő futurumot illeti, ebből először is a kérdő szótag elhagyásával, a *tidep* stb. futurummal egy értékű ilyen alaksoport következik:

Egy. 1. <i>tidirip</i>	Több. <i>tidirebir</i>
2. <i>tidiren</i>	<i>tidirir</i>
3. <i>tidire</i>	<i>tidires</i>

Föltéve, hogy ez a *tit* igetőnek egy futurumalakja és nem talán egy *tidir* igetőé (— milyen azonban a csuvasban nem is létezik), az látszik legvalószínűbbnek, hogy megint körülírt igeragozás van előttünk, azaz csuvas „esse“ segédigével összetételes képzett) alakok. Az *er* „esse“ igének ugyanis (lásd fentebb 368 és 371. ll.) ez volna szabályszerű futuruma:

Egy. 1. *erip*, 2. *eren*, 3. *ere* | Több. 1. *erebir*, 2. *erir*, 3. *eres* v. *eris*;

az *r*-nek elmaradására pedig itt se ok se lehetőség nincsen. Ezen *erip* stb. előtt az alapigének (*tit*), valamint *titsa* a plusquamperfectumban, úgy itt is valamely gerundiuma áll, melynek valódi alakja csak a csuvasból meg nem határozható (talán *tidiv*, *tidi*), melynek végvocalisa az *erip* *ε*-jével együtt *tidire*-nek második *i*-jében van. Azonban azt is hihetni, hogy maga a *tide*, mint nomen futuri az, mi az *erip* előtt van. Mindenesetre, ha ezen bővebb futurumalak még más példákkal talál megbizonyítani, igen érdekes, hogy benne a különben tő szerint elveszett *er* igének, futurumát *.is* kapnók, s egyszersmind épebb tőjét is.

Végre még említsük meg e helyen, hogy tétetik ki kérdésre való feleletben az állító vagy tagadó bizonyítás. Erre Reguly szerint *š* vagy *ške* szócska szolgál, ilyképen: *titremi?* *titremš* vagy *titremške* (*titrimške*) megfogtad-e? meg biz azt (tkp. *titrem* megfogtam + *š* vagy *ške*; a *titremške* alá jegyzi Reg., hogy nyomatéko-

sabb); *ku šuvi?* *šus* v. *šuske* ez víz-e? az (tkp. *šu viz + š, ske*); *vul juvis hidi?* *hidi marš* v. *hidi marske* ama fa erős-e? nem biz a (tkp. erős nem + *š, ske*). — Különben van még a magy. „igenis“, német „ja“-nak megfelelő elül álló bizonyító szó *eü*; másrészt a *šok* „nincsen“ a német „nein“-féle jelentésű is: *eü, eb kordem ona* (orosz: да я видѣлъ его) igenis, láttam őt; még erősebben: *eü činah eb ona kordem* (да правда, я видѣлъ его) igenis valóban láttam őt; *šok! es mana oldalimen* (нѣтъ! ты меня не обманишь) nem, te meg nem csalsz engem (nem fogsz megcsalni). — A *mari* (*mar-i*, nem-e?) ilyen kérdő formulában fordul elő: *šapla mari* „nicht wahr, úgy-e?“ (tkp. nem-e úgy van?), p. o. *šapla mari ilme'n vul* (не такъ ли, онъ небралъ) úgy-e [bár] ő nem vette?

5.

Megengedő (ráhagyó) igeragozás.

Valamint a nyomatékosító és kérdő szócskák (*ah, i*) az egyszerű állító vagy tagadó igealakhoz hozzásimulásából és vele egybeforrásából a nyomatékosító és kérdő igealakok keletkeznek, úgy egy *in* vagy *in* ragaszték-szócska kifejezi az egyszerű igén a megengedést, ráhagyást = magy. bár, ha bár. Regulyból ezen ide való mintákat adhatjuk:

a) Megengedő állító igeragozás.

Praesens.

(*tit* és *pol* igetők):

Egy. 1. <i>tidatpin</i>	Több. <i>tidatprin</i>	Egy. <i>polatpin</i>	Több. <i>polatpri'n</i>
2. <i>tidatsin</i>	<i>tidattrin</i>	<i>polatsin</i>	<i>polatri'n</i>
3. <i>tidadin</i>	<i>tidassin</i>	<i>poladi'n</i>	<i>polassin</i>

Praeteritum.

Egy. 1. <i>titremin</i>	Több. <i>titremerin</i>	Egy. <i>poldemi'n</i>	Több. <i>poldeme- [ri'n</i>
v. <i>titrebin</i>			
2. <i>titrezin</i>	<i>titrezir</i>	<i>poldezin</i>	<i>poldezir</i>
3. <i>titrin</i>	<i>titrižin</i>	<i>polžin</i>	<i>polžizin</i>

Futurum.

Egy. 1. <i>tidebin</i>	Több. <i>tidebri'n</i>	Egy. <i>polebin</i>	Több. <i>polebri'n</i>
2. <i>tidezin</i>	<i>tidezir</i>	<i>polezi'n</i>	<i>polezir</i>
3. <i>tidi'n</i>	<i>tidizi'n</i>	<i>poli'n</i>	<i>polizin</i>

Imperativus conditionalis.

Egy. 1. <i>tidebin-če</i>	Több. <i>tidebrin-če</i>
2. <i>tidezin-če</i>	<i>tidezir-če (tidettir-če jobb)</i>
3. <i>tidin-če</i>	<i>tidizin-če</i>

Szintigy : *polebin-če* stb.

b) Megengedő tagadó igeragozás.

Praesens.

Egy. 1. <i>titmastpin</i>	<i>polmastpi'n</i>	Több. <i>titmastprin</i>	<i>polmastpri'n</i>
2. <i>titmastsin</i>	<i>polmastsin</i>	<i>titmastrin</i>	<i>polmastrin</i>
3. <i>titmastlin</i>	<i>polmasti'n</i>	<i>titmassin</i>	<i>polmassi'n</i>
v. <i>titmastin</i>	v. <i>-mastlin</i>		

Praeteritum.

Egy. 1. <i>titmaremin</i>	<i>polmaremi'n</i>	Több. <i>titmaremrin</i>	<i>polmaremrin</i>
2. <i>titmarezin</i>	<i>polmarezin</i>	<i>titmarezir</i>	<i>polmarezir</i>
3. <i>titmari'n</i>	<i>polmari'n</i>	<i>titmarizin</i>	<i>polmariži'n</i>

Futurum.

Egy. 1. <i>titmebin</i>	<i>polmèbi'n</i>	Több. <i>titmebrin</i>	<i>polmèbri'n</i>
2. <i>titmezin</i>	<i>polmezi'n</i>	<i>titmezir</i>	<i>polmezi'r</i>
3. <i>titmi'n</i>	<i>polmi'n</i>	<i>titmizin</i>	<i>polmizi'n</i>

Imperat. condit.

Egy. <i>titmebin-če</i>	Több. <i>titmebrin-če</i>
<i>titmezin-če</i>	<i>titmezir-če</i>
<i>titmin-če</i>	<i>titmizin-če</i>

Szintigy : *polmebin-če* stb.

Ezen megengedő igealakok egyikét Visnevzkinél és Elsőgr.-ban is találjuk : *bol'i'n (poli'n)* a körülírt határozatlan névmások és névmási adverbiumokban, p. o. *hušan-da-bol'i'n* bármikor, *min-da bol'i'n* bármi (lásd I. cikk, 259. l.), és Elsőgr. 67. l. az interjectiók között *apla' bol'i'n* úgy, hadd legyen, legyen hár. Még pedig a *bol'i'n* hangsúlya is egyező a Regulyféle minták hangsúlyozásával, mely, a mennyire ki van téve, magát az *in* ragasztékszócskát illeti. Reguly néhány példamondataiból egyszersmind látjuk, hogy a megengedő

igéalakhoz még „de“ (is) szeret csatlakozni, mint a magyarban : bár — is, ha — is, p. o. *huwa hoja polin-de, šaplah islet* bár maga gazda legyen is, mégis dolgozik; *vul mandan pojan lin-de, man onžen vilih nomaj* ő bár nálamnál gazdagabb legyen is, nékem [mégis] az övénél több marhám van. Itt egyszersmind a rövid *lin* van az előbbi *polin* helyett, s korántsem tartjuk abszurdumnak, hogy *lin* ugyan csak az eleje-vesztett *polin* legyen, eszünkbe juttatván, mily tetemes kurtitást okoz néha a csuvasban a hangsúly, és *polin*-nak nem az elején, hanem a végén van az. V. ö. *nomaj lin* és *nomaj polin* legyen bár sok, bármily sok. — Az 1. személyre példa : *nomajen poleberin* legyünk bár sokan, bármily sokan leszünk is. — Az imperat. conditionalisra (melyet optativusnak is nevez Reg.): *man hamen nomaj polin-če* (v. *nomaj polzan*) *paretim-če* nekem magamnak volna bár sok, adnék [neki] (v. ha volna sok), vagy a *polin-če*-beli *če* = vala-t is véve tekintetbe, szorosabb fordításunkban körülbelül így is mondhatnók : leszen vala bár sok (tkp. legyen vala bár sok).

Az *in* ragasztékszócskának hozzájárulásával az egyszerű igealakokon csak olyan hangbeli változások történnek, a milyenek az *i* kérdő szócskával is (lásd fentebb 4.) s e tekintetben a fentebbi minták magokban is világosak. Azonban egy ponton mégis fönakadunk, azon t. i. hogy valamennyi 2. személyalak az egyes-számban még egy előbb nem volt s v. z-t mutat föl : praes. *tidatsin, titmastsin*, praet. *titrezin, titmarezin*, fut. *tidezir, titmezir* és nem a *tidatpin, titremin, tidebin* stb. szerint : *tidatnin, titmastnin, titrenin, titmarenin, tidenin, titmenin*. Ezenkívül még (a praesentst kivéve, hol rendszeren *tidattrin, titmastrin* van) a többesi 2. személyekben is mutatkozik a z, és hiányozik egészen az *in* : praet. *titrezir, titmarezir*, fut. *tidezir, titmezir*. — Első tekintetre hajlandók lehetünk ugyan, az egyes-számbeli *sin, zin*-nek s, z-jét, mint 2. személyragot fogni föl, melyhez ugyanazon *in* járúlna, mely *p, m*-hez ezekben : *tidatp-in, titrem-in*. Igaz a 2. személy önálló névmása eredetileg s-szel kezdődik *san* (*a-ze, a-s* vagy *e-ze, e-s*) és a többes-számbeli *zir* is külsőleg ugyanaz, mi az önálló névmás *sir* (*a-zir, e-zir*). De részint az, hogy különben az egész csuvas igeragozásban nem használtatik a teljes 2. szem.névmás s-es alakja, s még inkább az, hogy a többes-számbeli *-zir* (*tidezir, titrezir*) *in* nélkül, nem jelentene egyebet, mint az egyszerű *ir, r* (*tidir, titrir*), inkább arra útalt bennünket, hogy *zir* (*tidezir* stb.)-ben csak az *ir* vagy *r* a 2. sze-

mélyrag, és ennél fogva az egyes-számbeli *sin*, *zin*-ben is *in*, *n* nem ugyanazon *in*, mely *tidatp-in*-ban van, hanem szintén csak a közönséges egyes 2. személyrag; mindkettőben pedig a *z*, *s* más valami, még pedig olyas valami, mely az a több személyalakokban használt *in* ragasztékszócskát pótolhatja. Hogy milyen valami tehát ez a *z*, *s*, ez most a kérdés; de ennek is, úgyhiszem, némileg nyomára juthatunk. Ugyanis a megengedő alakú *polin* váltakozik a conditionalis gerundiummal: *polzan*-nal; v. ö. a határozatlan névmásokat (I. czikk 259. l.), melyek *polin* vagy *polzan*-nal iratnak körül, meg e Reg.-féle példát: *ebir kalamazan-da*, *vul pile* (v. *šaplah pile vul*) mi ha nem mondjuk is [neki], ő tudni fogja (mégis tudni fogja ő) — mely példában a *kalamaz a n-da* egészen hasonzerü egy fentebbi példabeli: *hoza pol i n-de*-hez; fordíthatnók így is: bár ne mondjuk is neki stb. V. ö. még: *mana per konlah parzan-da*, *sibe* ha nekem csak egy napra valót ad is, elég lesz (adjon is bár csak egy napra valót). A *zan*, *san* stb. conditionalis gerundiummal kétség nélkül szoros összefüggésben van a *za*, *sa* stb. gerundium (l. alább **S**, **a**.), a melynek képzője alighanem személyragokat is vehetett föl eredetileg a csuvas nyelvben, egy valóságos conditionalis igealakcsoport képzésére, noha ilyen nem maradt meg közönséges használatban. De visszaállíthatjuk ezt p. o. az *er* verbum substantivumra nézve, fölvevén a 2. személy ragjait *n*, több. *r*, a melyek általában használatnak a csuvas igeragozásban; így az *er* conditionalisának 2. személyalakja lehetett: egyes-számban *erzá-n* (*erzen*, *erzin*), több. *erzár* (*erzer*, *erzir*). És ugyancsak az összetett igealakok képzésére anynyira alkalmaztatni szokott *er* ige conditionalisának 2. személyalakjait látjuk az imént kérdés alá vett *sin*, *zin*, több. *zir* végzetekben, melyek elől, úgy mint másutt is, az *er* igető egészen elpusztult, már többelyt fejtegetett okokból; *er*-nek ezen személyragos conditionalisa pedig hozzájárul a nem személyragos egyszerű praesens, praeteritumi és futurumi alapalakhoz *tidat-sin* (*tidad-erzin*, *tidad-zin*, *tidatsin*), *titre-zin* (*titre-erzin*, *titre-zin*); szintígy több. *titre-zir*; fut. *tide-zin*, több. *tide-zir*. A *titmast-sin*-ban végre szintén a nem személyragos tagadó praesensbeli egy. 3. személy van alapúl véve. Hogy e körülírt conditionalisok ilyen képződésében semmi absurdum nincsen, a szorosabb török nyelvek példájával is meg lehet bizonyítani; hogy végre conditionalis igealak a tulajdonképen megengedő (concessiv) alakok sorában foglalhat helyet, csak az imént

is érintettük. — A tagadó praes. egy. 3. személyben van *mastlin* is a *mastin* mellett. Ezen *lin*, hacsak nem ugyanazon (alkalmasint *po-lin*-ból rövidült) *lin*, melyet fentebb önállónak találánk, meglehet, hogy általában a megengedést kifejező *in*, *in* ragaszték-szócskának némileg épebb alakja, mely annak még ismeretlen eredetének kutatásában szolgálhat adatul.

6.

Nomina verbalia.

Ezen cím alatt összefoglaljuk mindazon névszói (még pedig mind főnévi, mind melléknévi) alakokat, melyek rendszeren minden igétől képezhetők, s részint az által, hogy még a *rectio verbi*-vel bírnak, részint pedig bennök kifejlődött, a cselekvési idő és módra való némi vonatkozás által teljességgel a személyragos igealakok alapszávaival egyfokú képződéseknek mutatkoznak, a miért is azoknak pótlására, illetőleg kiegészítésére alkalmaztatnak. Elsőgr. és Visnevszki említik mint infinitivust és participiumokat (неопредѣленное наклонение; причастия): de amaz csak néhány pusztá alakot, Visnevszki is csak kevéssel többet ad, a megkülönböztetett jelentéseket és használatot tekintve. Regulynak erre nézve sok becses adata van, jegyzeteinek többféle rovataiban elszórva; azokat itt az egyes alakok mellett összeállítva és jelentőségük szerint illusztrálva fogjuk közölni.

a) Nomen actionis képeztetik az igetőhez járuló *as* (mélyhangú) és *äs*, *es* (magashangú) képző által. Ez Elsőgr. infinitivusa: *kazara's* (tő: *kazar*) megbocsátani; hasonlóképen Visnevszki: *bola's*, *islä's* (tők: *bol*, *islä*), ki ezenkívül szlovarjában is az igéket ezen alakban hozza föl: *tuva's* (*tu*) tenni, *izä's* (*is*, *iz-*) inni, *šaba's* (*šap*, *šab-*) csapni, *činä's* (*čin*) hívni stb.

Reguly szógyűjteményében is az igék *as*, *äs*-végű infinitivusban hozatnak föl, csak hogy ő, mint másutt is, a szorosabban megfelelő *ä* helyett *e*-vel írja többnyire a magashangú alakot (*es*): *iles* (*il*) venni, *viles* (*vil*) halni, *tülünes* (*tülün*) csudálkozni stb. Mint önhangzóval kezdő képző az igetőhez épen úgy járul mint az *at*, *ät* praesensképző: végmássalhangzók lehető lágyulása (*g*, *d*, *b*, *gh*, *z*, *ž*, *š*, — nem *k*, *t* stb.) és az *i*, *i*, *u*, *ü* végönhangzók *ij*, *ij*, *uv*, *üv*-vé bővülése kívántatik meg. A tőnek *a*, *ä* (*e*) véghangzója az *as*, *äs* (*es*)-

szel együtt megint csak *as, üs (es)* marad : *huras (hura-)* félni, *isläs (islä)* dolgozni, *elekles (elekle)* rágalmazni stb. Visnevszki egész szlovárjában az *as, üs*-nek vég *s*-je *съ*-nek van írva, azaz semmi jésítés-sel való tiszta *s*, Reguly is csak *ş*-et ír, soha sem alúl pontos *s*-et, a mi *ş*-ünket. Ezért is bizonyosan hiba, ha Elsőgr. a *kazaras*-t így írja : *казарасъ (kazaras)* és 52. l. ezt : *бола'съ (bolas)*, a mihez még azon nagyobb félreértést teszi, hogy „vagy *bol* = orosz *быль, была, было* (volt, vala).“ — Végre meg kell jegyezni, hogy akárhol csak hangsúlyosnak találjuk az *as, üs* képzőt: *islä's, poldara's, tulüne's* stb.

Az *as, üs*-végű igenév jelentésére vagy helyesebben mire használtatására nézve, Reguly abban egy futurum necessitatis kifejezését látja ilyen példák után : *manen iran isles* nekem holnap dolgozni (kell; — de *manen* genitivus possessivus; *isles* igenév nominativusban; a hozzá pótlendő ige nem „*kirle, kell*“, hanem „*van, lesz*“, szószerint ezt jelentvén a mondat : a dolgozás holnap enyim = nekem jut h. dolgoznom, nekem kell h. d. — *s* így kerül ki a „necessitas“); — *manen iner isles-če* nekem tegnap kelle dolgoznom (tkp. enyim tegnap dolgozás-vala, mintegy : nekem t. dolgoznom vala — csak az előbbi példa, praeteritumba helyezve *če* „*vala*“ által). A hozzá pótlendő ige azonban *polat* (vagyon, leszen), tagadólag *polmast*, lehet *s* ki is tétetik : *manen pajan onda polas polat* nekem ma ott kell lennem (tkp. nekem ma ott lenne[m] vagyon v. leszen); *manen jaras polat* nekem küldenem kell; *iner onen kiles polatče* tegnap kell vala jönie, azaz : kellett volna j. (tkp. tegnap neki jöni[e] leszen vala; *polatče* a *polat* imperfectuma; az imperfectum conditionalis használatára nézve l. fentebb **1, f.** a 379. l. *eb kajatim-če*); *kona konda ize-kiles polmas-če, ezer konda ize-kilder* ezt nem kell vala ide hozni, [s] tí [mégis] hozátok ide (hozno[tok] nem leszen vala). De az egyszerű *če* is *as, üs*-igenév mellett a magyar „*kell vala*“ sőt „*kellene*“-nek megfelelő értelem kifejezésére használható : *iran hüvel toghičen vonna sohrem ka ja s-če* holnap napfelkeltéig tíz versztnyire kellene mennünk; *piren tidas-če ona* meg kellene fognunk őt; *iran pivas-če onen onda* holnap kellene neki oda elmenni. A *pole* (leszen, fut.) mellett = fog kelleni : *manen iran jaras pole* holnap kell nekem eresztenem, küldenem (tkp. enyim holnap küldés lesz, azaz : lesz holnap küldésem; lesz [az], hogy küldjek). Az *-as, -üs* mellett kitett ige azonban lehet *por* (van)

is és tagadó felemása *šok* (nincs, v. ö. ezekről alantabb **10.** alatt) : *manen isles por* dolgoznom kell (dolgoznom van); *man kajas por-če onda* nekem kell vala oda elmennem (oda elmennem vala); *eb isles šok konda* én nem fogok itt dolgozni (én dolgozn[om] nincs); s meg kell jegyezni, hogy itt az igenévhez való subjectum, mint akármely verbum finitum előtt, nominativusban áll). Hogy tehát nem magában az *-as, űs* alakban rejlik valamely necessitas, kellés fogalma, hanem csak az összefüggésben és a mi kifejezésmódunkhoz képest nyer ilyent, az előbbi példákból eléggé látható, s még inkább abból, hogy más összefüggésben az *as, űs* igenév által nincs is semmiféle necessitas kifejezve, p. o. *es ona jidas šok* te azt fölemelni nem bírod (tkp. te-azt-fölemelni nincsen, azaz : nincsen az, hogy te azt fölemeljed); *vul onda polas šok* ő nem lesz ott (tkp. ő-ott-lenni nincsen). — Hasonlót vehetünk ki Visnevszki néhány syntacticalai jegyzetéből : 64. l. *poplüt kajas-žin* beszél a menésről (azaz : leendő, készülő menésről, o томъ чтобы идти); 65. l. *šok*-kal együtt jövő időt fejezne ki tagadólag *taras šok* nem szalad el, nem fog el szaladni (tkp. szaladni[a] nincsen, azaz : nincs az, hogy szaladjon); 66. l. „a létige *bola's*-nak más ige infinitivusa mellett azon jelentése van, hogy *kell, szükséges : bara's bola't* adni kell“ (v. ö. a Regulyféle *-as polat*); 67. l. „*šok* és *mar* (nincsen, non est) valamely igének infinitivusa mellett azt jelentik : nem kell, nem szükséges; *kajas mar* nem kell menni.“ — — A Kátéban egyszer melléknévi jelentéssel is találjuk az *as, űs* igenevet : *tada' borna'ssa kil'ä's šandalikra* és [az] életet (t. i. *küdüdep* várom) a jövő világban (így szósz szerint, és jól esik észrevenni, hogy a mellette való orosz eredetit épen nem fejezi ki szolgailag; mert и жизни будущаго вѣка szósz szerint : et vitam futuri saeculi).

Az *as, űs*-végű igenév különben mint igazi névszó viszonyragokat is vehet föl, mind a mellett, hogy igei hatását, azaz subjectum és objectum grammaticalelval lehetőségét megtartja. Már Visnevszki is ezek közül hármat említ föl, mint gerundiumot, azaz adverbialis kitévelt, melynek általában a viszonyragos névszó mondható : *islä's-šin* dolgozásért, *ilä's-ran* dolgozástól, *islä's-sinjen* dolgozásról; *šav tarze islesren lajih* ama munkás jó dolgozni (tkp. dolgozástól jó, — ezen oldalról tekintve őt); *vul horat vulzam onda šu-šne űgesren fél*, ne hogy a vízbe essenek (tkp. ők a vízbe esni-től); *eb piderdem alik vulzam kiresren* bezártam az ajtót, hogy ők be ne menjenek (ök-

bemenni-től). — Locativus : *ku laja čobasra šumul* e ló futásban könynyű ; *islesrū lajih* dolgozásban jó. E két példában így is mondható : *čobassa šumul, islessü lajih*, hol *čobassa, islessü* nyilván d a t i v u s o k : futásra, dolgozásra. Alak szerint egy levén a dativussal az a c c u s a t i v u s, ezt látjuk az *assa, essü* végzetben ily példákban : *vul pīrassa' piles šok* vajjon jő-e, nem tudjuk (ő-jöni-t nem tudni) ; *ize tuvassa pilmest vul* dolgozni nem tud (a dologtevést nem tudja) — még pedig ezekre megjegyzi Reguly, hogy „*se* (de a példákban *sa—as-sa*) az infinitivusból (-*as*) egy módjelentő szót képez, mely adverbiumúl használtatik.“ — Causalis (*zin,-ért*) : *eb šavenžin küdem ona ize kajas-šin* én azért jöttem, hogy ötet elvigyem (ötet-elvinni-ért) ; *eb onda isles-šin mar kize* (én ide nem a dolgozásért jöttem). — Temporalis : *vul kiles-čoh eb kilde šok polep* mikor jő (ő-jöni-kor) én nem leszek itthon ; (*hožera* között) *abat sijas hožera onda kajas kilet* ebéd evés között oda elmegyen. — Objectivus (*sinžen,-ról*) *isles-sinžen omba poplerem* dolgozásról beszéltem vele ; (*sinä,-ra*) *tir sodas-sine vul pilmest* gabna-eladásról (tkp. eladásra [vonatkozólag]) nem tud ; (*turuh* iránt) *eb omba poplezü pol tidas turuh* beszéltem vele halfogás iránt. — Modalis (*bek, begeh,-ként*) : *tives begeh pže mana* mintha meg akart volna verni, úgy ment nekem (megverni-ként). — Allativus (*patne -hoz, -hez*) : *kajas patne sitne* elérte az időt, hogy el kell mennie (tkp. elmenni-hez ért).

Az *-as, üs* 3. birtokosraggal accusativusban *ässine, üssine*, lásd alantabb 411. lapon.

Az I. czikk 233—34. lapjain említett *sker*, melylyel határozatlan melléknevek fejeztetnek ki, *-as, -üs* igenévvel is köttetik össze : *türlenes-skerü kajlah irattardem* begyógyulóban valót megint főlszakítottam.

b) *Nomen actionis* képeztetik még az igetőhez járuló *ma, mä* képző által is, p. o. *sirma'* írni, *kütmä'* vární, *hurama'* félni, *hi:žiplämü'* tisztelni. Elsőgr. és Visn. szintén mint infinitivust hozták elő : *polma'* vagy *bolma'* lenni (Elsőgr.), *islämä'* dolgozni, *bolma'* lenni (Visn.). Hangbeli alakjára nézve a *ma, mä* képző épen úgy járúl az igetőhez, mint a hasonhangú tagadó szótag — tehát *títma'*, nem *tídma'*, *šapma'* stb., meg az *r*-végü egytagúak : *jama'* e helyett *jar-ma*, *homa'* e h. *horma'* stb. ; azonban különbözik a tagadó *ma, mä*-től az által, hogy állandóan hangsúlyos. De úgy sem lehetne összetéveszteni ezen *ma', mä'* képzőt a tagadó *ma, mä*-vel ; mert föltéve

hogy, p. o. *hurama*-ban tagadó *ma* legyen, ez csak imperativus egy. 2. szem. lehetne legfelebb : ez pedig eleibe tett *an*-nal mondatik *an hura*.

Jelentésére nézve Reguly a *ma*, *mä* igenévnék szintén futurum, még pedig lehetőségű futurum kifejezését tulajdonítja, összekötve *polat*, *polmast*, *polatče*, *pole*, *polme* igével, úgy mint az *as*, *üsvégü* igenév, p. o. *jarma* v. *jama polat* lehet küldeni (tkp. küldeni leszen; *jaras polat* ellenben : kell küldeni); *onžoh jama polatče ona* akkor lehet vala őt elküldeni; *onda isme pole kvas* ott fog lehetni kvaszt inni; *ittine tuma polme*, *kona tuma pole* szószerint : a többit tenni (tehetni) nem lesz, ezt tenni (tehetni) leszen. A személyragos *pol* igével : *eb šakna tuma polam* это дѣлать я возьмусь (ezt tenni én vállalkozom — tehát nem annyira tűnik ki a lehetőség, ha csak nem vesszük szóról szóra : én ezt tenni leszek — a „lenni“-t praegnanter véve, mintegy „én a dolognak embere leszek,“ a mire megjegyezhetjük, hogy a csuvas „posse, im stande sein“ ige *poldar*, mely csakugyan a *pol* igéből látszik származottnak. — Ezenkívül a *ma*, *mä*-igenév, mint czélt kifejező infinitivus áll (hasonlóképen, mint a magyarban, p. o. *fa-vágni* megyek) : *eb islemä kajam* dolgozni megyek. — Visnevszki is megkülönbözteti a *ma* infinitivust az *as*-féléttől, annak használatáról ily jegyzetet adván 65. l. „A második, *ma*-n (és *maškin*-on, a miről alább) végződő infinitivust a csuvasok többnyire a supinum kifejezésére alkalmazzák oly igék mellett, melyek valami felé, valamire való mozgást jelentenek, és oly adverbiumok mellett, melyek lehetetlenséget és eszközt, módot indicálnak, p. o. *torra posšabma' kajre* imádkozni ment, *ji'vör tordma*, nehéz vinni, czipelni, azaz : vivésre, vitelre nehéz (Visn. трудно вести — ebben *trudno* úgy nevezett rövid-alakú melléknév generis neutrius, milyen praedicatumként kívántatik, attributumként levén *trudnoje*, p. o. трудное дѣло nehéz dolog; de *trudno* egyszersmind adverbium „nehezen, bajosan“ — s innét van, hogy Visn. nem épen helyesen adverbiumokról beszéll fentebbi jegyzetében).

A *ma*, *mä* mellett létezik *maškin*, *mäškin* bővebb alak, mely amabból, a mint látszik, valamely viszonyrag által származik, noha közönséges és más névszókön használt *škin*, *škin* ragot nem ismerünk. Így a *maškin* alak a gerundiumok osztályába esnék, valamint az *as* igenévnék fentebb említett casusai. A *ma*, *mä*-vel való összefüggését némileg még abban is mutatja, hogy annak hangsúlyát meg-

tartja : *bolma'skĭn, islĕmĕ'skĭn* (Visn.). Reguly *ma'sken, me'skin* alakot  d : *tuma'sken, popleme'skin, isleme'skin*, p. o. *oraba tuma'sken  inet* szekeret csinálni h v ; *eb onba popleme'skin kildem*   vele besz llni jöttem ; *eb ut ilme'skin kajza* lovat venni mentem. Mind ezen példákban *ma, m * alak is állhatna, mint czélt kifejező infinitivus.

A *ma*-féle infinitivus, jegyzi meg Reguly, némelykor meg is r vidítettetik, a *ma* elhagyásával, p. o. *p ji-d  isle po'slare* eljött és kezdett dolgozni. Így : *vadela, vĭjla, tuva, sija* ezek helyett : *vadelma, vĭjlama, tuma, sima* ; p. o. *vadela pĭrat* meg regrszik, öregedésnek indúl ; *vire* (e. h. *virem *) *pĭrat* kezd f ni. Azonban nem nehéz látni, hogy nem a *ma* infinitivus rövidítésével (*ma* elhagyásával), hanem egy *a,  * képzővel létesülő alakkal van itt dolgunk ; mert *tuva, sija, vadela*-nak *tu (tuw), si (sij), vadel* a táji ; csak a máris *a,  * (*e*)-n végződő t k (*isle, vĭjla, vire*) nem láttatják az  j képzőt (*a,  *-t), mely  gy olvad be az igető v g *a,  *-jébe, mint más *a,  *-vel kezdő képzők (p. o. a praesensbeli *at,  t*, vagy az nomen actionis-féle *as, és*) *a,  *-je. — Végre  gy látszik, hogy csak a „kezdeni, valaminek ind lni”-féle igék mellett van használatban ezen *a,  *-vel képződő infinitivusi vagy gerundiumi alak.  s csakugyan inkább ennek (gerundiuminak) tart-hatjuk, miután Reguly a *za, z * gerundiumnak (lásd alább, **S, a**) is ily r vidítés r l tesz említés-t, mikor az kett z tette áll, p. o. *starik magra magra ize-kajre* az  reg sírva (*mager-za*) vezette el.

A *siren (seren)* raggal a *ma, m * igen vb l egy gerundiumi alak k peztetetik, mely a cselekvésnek „valah nyszori megtörténtét” fejezi ki, p. o. *kilmesseren kilde  ok vul* valahányszor j v k,   nincs itthon (tkp. j v s-szerint ő nincs itthon ; az *ss*, mert kemény marad a mássalhangzó) ; * nmesseren ok a padem eb ona* valahányszor k rt, pénzt adtam neki. Meg rthet k ezen k pez sek a szerint, hogy p. o. *jal-siren sĭret* azt teszi : falu szerint jár , azaz : egyik faluból a másikba, vagy sorjában a falvakba.

A *ma*-b l és tagadó ragb l készülő *ma-zĭr* tagadó gerundium-alakról lásd alább **9, a**.

c) Participium futuri, még pedig necessitatis képződik *assi* (Reg.), *a'ssĭ* (Visn.)  t l mélyhangúlag és * ssĭ* (Visn.; * ssi*) *essi* (Reg.)  t l magashangúlag. A mint látszik, ez összetett képző, melynek az *as, és* igenév-képző az alaprésze. A vele készülő alak (*tuwassi, bola'ssĭ, isl 'ssi, kile'ssi*) jelentését határozottan t n-teti el e Regulyféle példa : *tu v a s s i. sin  ava* человекъ которому

надо дѣлать онъ ember kinek tennie kell ő v. az; s csak ebből indulva ki, megértjük, mit akar Visn., ki a *bola'ssi* jelentéséül ezt adja : нужно быть kell lenni (*nužno* neutrum = necessarium t. i. est); t. i. csak azt akarja mondani, hogy *bolmassi*-nak mondatik valami, „minek lennie kell“ — de ugyanannak mondathatnék valaki is, „kinek lennie kell“ — azaz az *ass*-alak általában participium (vagy adjectivum) necessitatis. — A *kilüssi* accusativusa *kilüssine* volna, és ezt látja Visnevski 66. l. ebben a mondatban : *kilüssine kalamare*, melynek jelentése : онъ не говорилъ о томъ, что придетъ : nem szólt arról, hogy jő. De azt épen nem tartjuk bizonyosnak, hogy ezen *kilüssine* a *kilüssi* accusativusa : mert szintoly jól, sőt jobban lehet *kilüss* igenévnek 3. személyragos alakjának (szintén *kilüssi* v. ö. *hodassine* I. cikk 225. lap.) accusativusa és *kalamare*-val (= nem mondta) azt teszi : jövését, jövetelét nem mondta[meg], jöveteléről nem szólt. Mert az *as*, *äs*-nek 3. személyrag mellett ily accusativusát (*assine*, *ässine*) találjuk még a Kátében : *küdü'dep vilna (vilnä) sinza'm kajalla'h čir lü' s sšine* várom [a] halott emberek megint éledését (föleledését). Birtokosragos accusativust találunk Regulynál is *-assine*, *-essine* alakban : *vil pírassine piles šok* nem tudom, vajjon jő-e (tkp. ő jöniet nem tudni, az ő jövetelét) v. ö. fentebb *a*) alatt *vil pírassa piles šok*, hol *pírassa* szintén accusativus, csak birtokosrag nélkül. Azonban nem akarjuk tagadni, hogy itt a *pírassi*-nak is, mint participium futurinak láthatnók accusativusát, úgy, hogy *vil pírassi*, a mi tulajdonképen egész mondat (ő jövendő), mint egységes tétel a hozzájáruló *ne* által accusativusba tétetnék : *vil pírassi-ne* [hogy] ő jövendő [az]-t nem tudni. E mellett nem csak egyéb analogia (v. ö. *d*) alatt *hušne fitmalline* fejtegetését), hanem az is szólhat némileg, hogy *pírassine* előtt nem a genitivus-possessivus *onen* v. *on* áll, hanem a nominativus *vil*. — Inkább part. futuri-t látunk ezekben is : *vil pírassi šok* nem jő, nem fog jöni (tkp. nincs [az hogy] jövendő; *vil is polassi takšan polat* azon dolog nem tudom mikor lesz meg (nem-tudom-mikor lesz [az, hogy] azon dolog leendő).

Visn. a part. fut. többes-számát is adja : *islüssizam*; Reguly : *on issem polassizem šok* az ő dolgai nem lesznek meg (nincs [az hogy] az ő dolgai leendő).

d) Egy másik participium futuri-nak a képzője *malla* *mällä* (*melle* Reg.), a mint látszik, a *ma*, *mü* igenévképzőből és *la*, *lü*

képzőből összetéve, mely utóbbi főnevekből mellékeveket alkot, úgy mint a magyar *os, es* (p. o. *šu víz*: *šulla vizes, tuvar só*: *tuvarla sós*). Regulynál azonban *malli* (magash. *melli*), és *malle* alakja is található, valamint a *la* képző helyett elgyengült vocalissal *le* (*vurman-le* erdős, Reg.) és *li* találhatik Elsőgr.-ban (*hor'in-li'* nyírás stb.). Az igetöhez járulása olyan, mint a *ma*, *mä-é*: *tumalla'*, *tumalli*, *si-malle* (*sijas enni*), *titmalla*, *polmalla*, *polmalli*, *kanmalli*, *ismelli*, *vi-renmelle* Reg.; *bolma'lla*, *bolma'lli*, *isläm'älli* több. *islämällizam* Visn. — Ez alakok hangsúlyozását az egy Regulyféle *tumalla'*-ból nem következtethetni; mert mind Visn., mind a Káté (*valama'lla*), mind Evang. (*ajiplama'lla*) a *ma*, *mü* szótagnak adják a hangsúlyt.

Reguly a *malla* alakot jelentésére nézve is a *ma* igenév mellé állítja, azaz: annak is a futurumi mellett lehetőség jelentését tulajdonítja. Azért *vul šakna tumalla'* = ő ezt meg fogja tenni, csinálni (teendő), vagy pedig = ő ezt teheti, megcsinálhatja. Azonban úgy látszik, hogy a lehetőség-féle jelentés túlnyomó: *šumul virenmelle ašana iléb eb* könnyen tanuló (tanulható, tanulandó) gyermeket fogok venni (megfogadni); *huš sot malla jabaline, onda huvaras* a mely dolog (jóság) eladható, ott kell hagyni. — Meg kell jegyezni a *malla* alaknak, mintegy neutralis vagy impersonalis használatát: *vul sindan hramalla* azon embertől félhető (отъ этого человека боязно, azaz: timeri potest; v. ö. magy. „félő, hogy..“); *kona šanmalla* ennek hihető (mintegy: ei credibile, azaz: credi potest); *inenmelle kona* ezt hihető, azaz: ezt hihetni, lehet hinni; *hušne titmalla* v. *tidas* a kit foghatni (tkp. fogható; *tidas* mellé pedig gondolni kell *polat*-ot vagy *por*-t, a *šok*-nak ellentétését, v. ö. fentebb **a**) alatt: *es ona jidas šok*). — A lehetőség fogalma, mert nem is gyökeredzik magában a szóalakban, igen gyenge és elhomályosult ezekben: *avenmalli* hajlékony, *čas stimürlmelle* törekeny (hamar törő v. törhető). — Sajátságos használat, milyen p. o. a magyar part. praesensé ezekben: *háló-szoba* (= a melyben hálnak), *író-toll* (= a melylyel írnak) stb. *kanmalli viren šok* для отдыха мѣсто нѣтъ pihenésre nincs hely (tkp. pihenő hely nincs, v. pihenhető h. n.); *süremelle* járható (p. o. *šol út*); *šuva kimelli sirü kajebir* oda fogunk menni, a hol fürdeni lehet (tkp. vízbe-mehető helyre fogunk menni). — Végre a kellőség, szükségesség, ha az igét passive kell venni, Reguly szerint a lehetőség által (így mondja, azaz: lehetőségi alak, a *malla* alak) fejeztetik ki, miben tehát az *assü* alaknak megszorítását láthatjuk: *tít-*

malli utne kīdartrem („nem így : *tidassi utne*“ Reg.) mutattam neki a lovat, melyet meg kell fogni (mintegy : a megfogandó lovat); *kū ize-pīmalli jabala* ez a dolog, melyet oda kell vinni. Magától értetik, hogy a passivum itt nincsen az alakban kifejezve, hanem a mi szempontunkból belé értetik; mert különben úgy is lehet, sőt kell fölfogni, p. o. ezt : *ize-pīmalli jabala* (szóról szóra, és a *malla*-t, hogy valami legalább hasonfajú megfelelője legyen, magyar *andó*-val fordítva : a véve [*ize*, e h. *ilze*] oda-menendő dolog) — ezt, mondjuk, ad normam magy. *ivó-víz* kell fölfogni (viz, melyet isznak) így : dolog, a melyet véve (fölvéve, elvéve, *ize*) oda-menendők, vagy : dolog, melyet oda-viendők. Így magyarázódik a *-malla* passivumi jelentése, mely nem kevésbbé látszólagos, mint a magy. *ivó*-é ebben : *ivó-víz*, mely csak látszatra „viz, mely *ivattatik*“, mert *contradicunt háló-szoba*, *evő-kanál* stb.“ Legkevesbbé pedig lehet a *malli* alak igazán passivumi, hol még *accusativusi* tárgyszava, *objectuma* van : *hušne titmalline kīdardam* megmutatom, melyet v. kit kell fogni. E mondatot elemezni kell, hogy megértsük : *hušne titmalli* melyet fogandó, azaz : fogni-kellő, azaz : fogni kell, v. ö. a *-malla* alak fent érintett impersonalis használatát. Ezen *hušne titmalli* együtt és egybevéve megint a *kīdardam* ige tárgyává tétetik, s e tárgyviszony csupán csak egy újabb *accusativusi* rag által jelöltetik meg : *hušne-titmalli-ne*. Tehát *hušne* nem a *kīdardam* tárgyszava, hanem *titmalli*-é; *kīdardam* tárgyszava az egész *hušne-titmalli-ne*, mely a *kīdardam*-hoz viszonyúlva egész egy tárgyi mellékmondat helyett való (= azt, hogy melyet kell fogni). Már most tárgyszó nélkül való *malli*-alagnak is bírjuk némileg megérteni passivumi jelentését : *sotmalline onda huvar* a mit el kell adni, hagyd ott (tkp. és mintegy : az eladni-kellőt hagyd ott). Csak vegyük itt is a *sotmalli-ne*-t egész tárgyi mellékmondat helyett valónak, maga *sotmalli* levén = el kell adni; ezen ítéletmondással eléggé megjelöltetik a dolog is, miről mondatik t. i. „az eladni-való“, és rövid szerivel az *accusativusi* rag által (*sotmalli-ne*) tétetik más igének tárgyszavává. A *hušne titmalline* . . . mondathoz hasonló, *assi* alakkal, ez : *huš uda tidassine kīdartrem* megmutattam, mely lovat kell fogni (*huš-uda-tidassi-ne* k., mely-lovat-fogandó [az]-t mutattam).

Ezen „lehetőségi adjectivum,“ mondja Reguly, főnévként is használtatik és mint ilyen ragoztatik is. Többes-száma, p. o. *kuzam kajik titmallizam* ezek madár-fogók, madarászok (tkp. madár-fogan-

dók). Főképen pedig nomen actionis abstractum értelmével látjuk a főnévileg használt participiumot, casusragokkal vagy postpositiókkal: *on kajmallibe min tuvas pirin?* az ő elmenetelével (értsd: leendő elmenetelével) mit kell nekünk tenni? (meg kell jegyezni, hogy *on* genitivus, *onen*, *onn* helyett, azért a *kajmalli* csak főnévi lehet); *eb onba poplezü tir sotmalli turuh* én beszélltem vele a gabna-eladásról (arról, hogy lehetne a gabonát eladni); *ut sotmalli-žin an hojghir* a ló-eladhatás-ért (*žin*) ne aggódjál; *tumalla-žoh nimskerde kalamare* mikor még meg lehetett csinálni, semmit sem mondott (tkp. megcsinálható-kor, azaz: megcsinálhatás-kor); *tumalla-čen* (*čen* = -ig) azonban nem mondható, csak ez: *tuvačen* (v. ö. **S**, **C**); *siremelli hožera koleneh siresse* hol járni lehet, ott minden nap járnak (tkp. járható közben, *hožera* között, közben); *on suvatmalliran šok*, *takluh oldalaza süret* meggyógyítani nem tud, csak úgy csinálni jár (tkp. az ő meggyógyíthatásából nincs = nem, hogy meggyógyíthatna; *on* genitivusban van); *is tumallinžen okša ize pole* ha munka van nála, úgy lehet tőle pénzt kapni (*is tumallinžen* tkp. munka-tehetéséből, dolog-csinálhatásából, s ki is van fejezve benne a 3. birtokos-személyrag, mire a *žen* ragalak mutat; az előbbi példabeli *svatmalliran*-ban, noha szintén ablativus, nincs meg a birtokosrag, a mely nem is szükségös).

Visnevszkiből ki nem lehet venni a *malla* alak jelentését: *bolma'lla* a *bolas*, *bolma*, [és *bolmašk'in*] mellett „infinitivus“ alatt áll 41. l., szintígy 45. l. *islämüllä* ezek mellett: *isläs*, *islämü*, *islämäšk'in*, s még fordítva sincs; de egyszersmind a „participium“ cím alatt hozza föl *islämüllä-t isläss'i* mellett, szintén fordítás nélkül.

e) **Nomen agentis**. Készül *agan*, *ägän* (Reg. *egen*) képzővel: *koragan* (*kor*), *tuvačan* (*tu*, *tuv*), *tidagan* (*tit*), *virändägän* (*virünt*), *islägü'n* (Visn., *islü*), *bolaga'n* (*bol*, Visn.) *kazaraga'n* (Elsögr., *kazar*), *jordadaga'n* (*jorat*, Elsögr.) stb. Mint önhangzóval kezdő képző az igető végbetűjére úgy hat, mint a praesensképző *at*, *ät*, azaz a tőnek lágyítható végmássalhangzóját lágyítja; *ř*, *i*, *u*, *ü* előtte *řj*, *ij*, *uv*, *üv*-vé lesznek, ellenben a tő vég *a*, *ä*-je az *agan*, *ägän*-nel együtt megint csak *agan*, *ägän* lesz: *islägän* (*islä*), *osragan* (*osra*). — Hangsúly, Elsögr., Visnevszki és Evang. írása szerint, a végszótagon van: *joradaga'n*, *islägü'n*, *virändägän*, *viränägän*.

Reguly az *agan*, *ägän* alakot participium praesentisnek nevezi, szintígy Elsögr. és Visn.; azonban e név kissé szűk, s

inkább megfelel az általános *nomen agentis*, miután nem csak hogy nem szolgál a személyragos *praesens* képzésére, hanem leginkább állandó, időmeghatározás nélkül való cselekvést vagy állapotot fejez ki, a miért is *agan*, *ügün* alakok (úgy mint a magyar *ó*, *ő*-félék) igazi főnevekké és mellékevekké válhatnak, sőt Reguly is legtöbbször ilyenekül adja az *agan*, *ügün* alakok jelentését: *hüre tidagan* kormánytartó, kormányos (oros. кормщикъ), *vizegen* evező (ruderer), *pir türdegen* (*usta*) takács (mester; tkp. vászon-igazító), *poplegen* (*sin*) beszédes, fecsegő (ember), *sirdagan* harapós, *mergagan* zsémbes, zsémbelődő, *hin koragan* (*sin*) beteges (ember; tkp. fájdalmat, kínt látó); *edem vilegen* az ember halandó (mortalis), *titsa praghagan* ír szó szerint: fogva-lecsapó betegség (fallende sucht, nyavalyatörés). — Némi igazi participialis jelentése kierzik emezekből: *vul onda pol tidagan* можетъ статья тамъ рыбу ловить (talán halat fog ott, meglehet h. f. o.). Reguly ebben „határozatlan kimondást“ lát és ez ki van fejezve fordításában можетъ статья (meglehet, megtörténhetik, talán) által. Ámde, ha a közvetlen utána való példát nézzük: *vul jalan onda tidagan* ő mindig ott halász) — melyben ugyancsak „határozott“ kimondást láthatunk, aligha fogjuk magának az *agan*, *ügün* alaknak azon némi bizonytalanság mellékjelentését tulajdonítani. Vegyük hozzá még ezt: *hola pirin patran kornagan* a város mi felölünk (tkp. nálunktól, *pirin patran*) látható (tkp. meglátszó, *korn-agan*, azaz nem csak most látszik meg, hanem általában az innen való láthatás körébe esik — a miben oly időviszony van, milyen ebben: ezen ablak az utcára nyílik). — Az időviszony általánossága, mely az *agan* alaknak sajátja, még abban is mutatkozik, hogy némely más Regulyféle példák szerint inkább a praeteritum, mintsem praesens jelentése fogható rá: *mana paragan sin šava* az ember, a ki nekem adott (который мнѣ далъ) az; *šakna tuvagan sin vilze* az ember, ki ezt csinálta, meghalt — ha csak a *paragan*, *tuvagan*-t nem úgy kell érteni: „a ki ad vala, a ki csinál vala“, úgy hogy így is fejezhető ki magyarul: „a nekem adó (adni szokott) ember, az ezt csináló (csinálni szokott) ember.“ — Meg kell jegyezni még az *agan* ez *accusativusát*: *aganne* (*onda p o r n a g a n n e špah ize kajriš* az ott lakókat mind elvitték), mely helyett, mint Regulyféle alakot, inkább ezt vártuk volna: *-agana* (lásd fentebb I. czikk, 214. lapját). De meglehet, hogy 3. birtokosrag rejlik a *ne*-ben (*pornagan-ne*) *sobennü*, *islikne*, *pürtnü* 3. birtokosragos da-

tiv-accusativusok szerint (lásd a 225—26. lapokon). Másféle *-agane* van ezekben : *šu j o h a g a n e šok lere* nincs ott folyó víz; *vul sin kajagane kilmüre* az ember, ki elment (elutazott, поѣхалъ) nem jött még meg; *šav sin*, *šakna tuvagane*, *vilze* azon ember, ki ezt csinálta, meghalt. Itt alkalmasint *agan-e* van, azaz 3. birtokosrag nominativusban. Legegyszerűbb az első példa : víz, t. i. folyója (a víznek azon neme, mely folyó) nincs ott; a 2. és 3-dik példákban hasonlóképen a bár (*vul* és *šav* által) már meghatározott *sin*-hez utólagos meghatározás járul, melyben a *sin* még egyszer, mint még meg nem határozott általános fogalomszó hozzá gondoltatik : azon ember, t. i. az elment, az ezt csinálni szokott ember (vagyis : az emberek egyike, ki elment, ki ezt csinálni szokta).

P Participium praeteriti Elsőgr.-ban nincs megemlítve, sőt az e jelentésű orosz participium relativ mondattal van körülírva *kužu kažarže* a ki megbocsátott; Visnevszki azonban fölhozza legalább a *bolni-t* (бывши a ki volt, a mely volt) és *Reguly ne-végzetű* ily participiumot elég számos példával ád (némelykor mélyhangúlag *na*-val is) : *tune* (tő : *tu*, *tu*), *pil-ne*, *kaj-ne* (*kaj-na* is), *po'l-ne*, *vurla-na* stb. Néhutt *ni*-vel is adja : *kil-ni*, *il-ni*, *tit-ni* és *titne* stb.

Jelentésére nézve ezen *ne* participium először, mint igazi part. perfecti act. körülírásos igealakban használtatik, kivált 3. személyi subjectum mellett : *kona vul tune* ezt ő tette : *eb kiličen turne vulzam* az én jöttemig ők fölkeltek vala. E példákban az „est“ és „sunt“ segédigék hozzápótoltatnak, melyek a csuvasban úgy sem léteznek már közönségesen, de csak a tagadó praesensalakokban rejlenek, a mint fentebb láttuk. Ellenben az igenis közönségesen létező *če* (erat)-tal mondatik, p. o. *eb püdem onda*, *starik kilde šok-če*, *urmana kajni-če* én oda menék, az öreg nem vala otthon; az erdőbe ment vala; *vul onžoh titni-če ona*, *kajlah jaže* ő akkor megfogta vala, de megint elereszté. — A *pol-as* segédigével : *konba sirem laža vurlana polat* evvel húsz lovat lopott (tkp. lopott leszen, azaz : ez a 20-dik ló, a melyet lopott); és *polat* helyett *polam*-ot téve, így hangzik : evvel húsz lovat loptam lesz (tkp. lopott leszek); *vul pilne polzan končen kiliče* ha ő tudta volna, eddig eljött volna; *sumar polne polzan* ha beteg volt (ellenben *polne* nélkül ez : *eb sumar polzan* azt teszi : ha beteg leszek, ha megbetegszem); *sumar polne polin, min is?* ha bár beteg volt is, mi dolog az (mi gondom rá)? *kirik-te minje*

hut kajna poldir, san min is? akárhányszor ment legyen is oda, neked mi közöd hozzá? *eb sandan pilne polep* azt fogom mondani, hogy te töled tudtam meg (tkp. te töled megtudott leszek). — A mint láttuk, a *ne* participium „est“ segédige nélkül állhat harmadik személy mellett: *vil titne* ő fogott, megfogott; Reguly ugyanis azt jegyzi meg, hogy első személyi subjectum mellett nem szokásos és rossz, p. o. ez: *eb tune* én tettem, csináltam. A 2-dik személy többes-szám, szintén segédige nélkül, találkozik, p. o. ebben: *eb onda šuverza, ezer šta šuverne* én ott aludtam (háltam), hol ti aludtatok (háltatok) — szószerint: ti hol hált (értsd: hált-vagytok).

2) Mint a magyar „adott, tett“ stb. participium-alakok passivumi jelentéssel is bírhatnak, úgy a csuvas *ne* alakok is, a nélkül, hogy passivumi igető képeztetnék, p. o. *ut pirin batra titne polže* a ló mi nálunk fogatott meg (szószerint: fogott lön); hozzá adja azonban Reg. e példát: *ebir onda kajzan pire tidis* mi, ha oda megyünk, el fogunk fogatni (szószerint: mi ha oda megyünk, bennünket el fognak fogni) — megjegyzevén, hogy rosszul volna mondva ez: *ebir titne polebir* (mi fogott-leszünk). Ebből az látszik ki, hogy participiummal készülő passivum korántsem általános használatú, s nincs minden személyre és időre nézve megengedve, a mihez még hozzá lehet venni, hogy már Elsőgr. (49. l. észrevétel) és Visnevszki (64. l.) is megjegyzik, hogy „a passiv igék a csuvas nyelvben nagyrészt activ igék által fejeztetnek ki, a személyi névmások accusativusával: *mana joradasse* engem szeretnek.“ — Azonban az Evang.-ban gyakrabban fordul elő *passive* vett *nĭ* alak, a subjectum logicum mellette instrumentalis által fejeztetvén ki, p. o. *prorok-pa kalanĭ sumah* a proféta által (szószerint: profétával) mondott szó.

3) Névszó meghatározására, mint attributum használtatik a *ne* participium is, úgy azonban, hogy a meghatározott névszó a participiumnak, mint nomen agentis perfectineek objectum logicum, s mind kettő előtt a subjectum is kitétetik, nominativusban: *vil üsleni ade (ada) joralmar* az ő varrta csizma nem jó (szósz. ő varrott cs.) Az *ade* csizma helyett állhat *atti* (csizmája) is, 3. birtokosraggal, mely így a participiumnak objectumát szorosabb vonatkozásba hozza ugyanannak subjectumával. Az *üsleni* is, alakjára nézve, lehetne 3. birtokosraggal (*-ne + i = ni*, noha *kime — kimmi* szerint kettős *nn*-t is kellene várni): azonban az, hogy 2. személyi subjectum mellett ugyancsak *ni* áll, nagyon bizonytalanná, sőt való-

színütlenné teszi e fölvételt, p. o. *es pani sümürlne* a melyet te adtál, az eltört (szósz.: a te-adott = a te adtad). V. ö. még: *vulzam ize-kilni joramast* a melyet ők hoztak, nem ér semmit (tkp. az ökhozott); *on isleni lajih* a mit ő dolgozott, jó; *siren šükleni mana pide lajih mar* a mit ti ide hordtatok, nekem nem igen jó (megjegyezzük, hogy *siren* van itt, azaz genitivus, nem *ezir* nominativus; így a *šükleni*, mint nomen acti is fogható föl, mintegy: a ti hordományotok v. ö. *vulzen popleni min bor onda* nekik mi beszédök van ott; *vulzen* genitivus. Valahol megjegyzi Reguly, hogy *vul isleni* mellett mondatik ugyan *on isleni*, de ritkán). Ide vonható ez is: *vul pírza mana šoratne jala* a faluba ment, hol engem szültek (az engem-szült faluba; bátran lehetne így is: *abajem mana šoratne jala az anyám-engem-szült faluba*).

4) A *ne participium* különféle casusokban. Accusativus (-*nine* Reg.): *eb kordem vul onda kinine* én látám, hogy ő oda bement; *vul korže ep kilnine* látá, hogy én jöttem. Ezekben tulajdonképen nem csak a *kinine*, *kilnine* (bementet, jöttet) a főigék (*kordem*, *korže*) tárgyai, hanem *vul onda kine* és *ep kilne* mint egész mondatok (ő oda bement, én jöttem) accusativusba vannak téve. V. ö. fentebb **d.** alatt (a 413. lapon) *hušne titmalline* magyarázatát. Azért is nem kell (*vul*) *kinine*-ben 3. birtokosragot látni, mert *ep kilnine* is van (nem *ep kilnime*). Hasonló constructio van p. o. ebben: *vul pilze es kondine* ő tudta, hogy te itt vagy (azaz: *vul pilze es-kondi-ne* ő tudta te-itteni-t). Továbbá kérdő névmásokkal vagy adverbiumokkal: *eb kordem kam kilnine* látám, ki jött (*kam kilne*); *eb tobimarem min širanine* nem találtam, a mit kerestem (*min širane* t. i. *eb*); *eb pilmestep hal vul šta poronnine* nem tudom, most hol lakik (*šta poronne*); *eb piledep vul leple tunine* tudom, ő hogyan csinálta (*leple tune*). — Ablativus: *vul šavenba hurare, tüttiim polneran* ő azért félt, hogy sötétség lett (ő azzal félt, sötétség-lett-ből); *šuva kineren sumar polže* a fürdéstől (azaz a megvolt fürdéstől) beteg lett; *šak pürde lartninžen okša nomaj jolže* e ház építéséből sok pénz maradt [neki], sok haszna van (abból, hogy ő e házat építette; *lartninžen* 3. birtokosraggal: az ő e-házat-építéséből). — Instrumentalis: *vul šu orla kasneba anžah hudelže* csak azáltal, hogy átúszott a vizen (*šu orla kasne*), menekült meg. — Modalis (*bak* postpositióval): *eb vul kalane-bak turom* úgy tevém, a mint mondta (én ő-mondott-ként tevém); *eb ondan horane-bak attejran horamastep* én nem félek úgy atyámtól, a mint ő

töle félek (én ö töle-félt-ként atyámtól nem félek). — Temporalis (joh, kor; ran-ba óta): *eb kildem šakna tune-žoh* jövök, mikor ezt tette (ezt-tett-kor); *eb konda porneramba korimastep ona* mióta itt vagyok, nem látom őt (én-itt-lakott óta); *šomur šune hožera ebir juvis ajinže tudomir* a közben, hogy esett az eső, mi egy fa alatt álltunk (eső-esett-közben; *hožera* között, közben); *ebir abat sina hožera vulzam ut külžis* az alatt, hogy mi ebédeltünk, ők a lovakat fogták be (mi-ebédelt-közben). Causalis (žin, ért) *eb šavna kalanežin vul silenže* azért, hogy azt neki mondtam, megharagudott (én-azt-mondott-ért); *eb šavenžin ona okša padem, utsam suvarnežin* én azért adtam neki pénzt, hogy a lovakat itatná (itt egyszerismind a *suvarne* nem perfectumi, hanem általában nomen agentis); *vul magernežin ebir špah kolandemir* az ő sirásaért (sirtáért, azért, hogy sirt) mindnyájan elszomorkodánk. — Mindezekre vonatkozik Reguly észrevétele, hogy a csuvas nyelv általában nem szereti a mellékmondatnál bővített mondatot, hanem ilyhelytt a participiálékkal él.

7.

Nomina verbalia — folytatva.

A mint a „tagadó igeragozás“ alatt láttuk, a csuvas személyragos igealakokba, tö és idő- vagy módképző közé, tagadó szócska is vehető föl; csak az imperativus fejeztetik ki az állító alak elébe tett *an* által tagadólag. A nomen verbaléknak is egy része a mondott belképzést követi tagadólag ejtve; másik része külön tagadó szócskát (*mar*) kíván maga után. Ezen *mar*-t fentebb (2, *d*. a 388. l.), mint eredetileg nomen praesentis negativumot mutattuk föl, mely az elveszett *er* (lásd a mondott helyen) segédigéhez tartozván, tulajdonképen „non ens“, egyszerismind mint 3-dik személyalak „non est“ jelentésű.

Visnevszki a tagadó igeragozásban *mar*-ral tagadósítva ezen nomina verbalíát adja: *a) islä's-mar b) islämä'-mar c) islmässü'-mar d) islämü'llä-mar e) islügä'n-mar* (több. *islügä'nzam-mar*) v. ö. fentebb *ö, a—e*. a megfelelő állító alakokat. Reguly ezek közül *d* és *e*-t hozza föl: *titmalla-marine* (v. *marne*) *kedartrem* a melyet meg nem lehet fogni, megmutattam (*titmalla-mar* mintegy: megfogható-nemlevő; *-marine* 3. birtokosragos alaknak accusativusa: a meg-nem-

foghatóját v. foghatójukat, azaz : azt közülök, melyet meg nem lehet fogni) ; *islegen-mar sin vul* nem dolgozó , dolgozni nem szokott ember ő ; *tidagan-mar sin* nem vadászó , vadászni nem szokott ember. Alak szerint Visnevszki **a**-jával (*-as-mar*, *-üs-mar*), de jelentése szerint inkább **c**-vel (*assü-mar*, *üssi-mar*) egyezőleg ez találtatik Regulynál : *tidas-mar az*, melyet meg nem kell fogni : *tidas marine kedartrem* megmutattam azt , melyet meg nem kell fogni (*-marine* úgy mint előbb, 3. birtokosraggal).

Közvetlenül az igetőhez járuló tagadó *ma*-val képeztetik **f** a participium praeteriti negativum : *islümä'nni* (tő : *islü*) Visn. ; *islemenni*, *tittarmanni* Reg. ; több. *islümä'nnizam* Visn. ; p. o. *vul sin islemenni kajre az ember*, ki nem dolgozott , elment ; *tunibe tumanni preh mar tett és nem tett nem mindegy* (tkp. tettel a nem-tett nem mindegy). Feltűnő, igaz, az *nn* kettőztetése, melynek nem látjuk okát ; de azért semmi kétség nincsen, hogy ezen tagadó *-manni*, *-männi*, (*-menni*) alakok a fentebb **6**, **f** tárgyalt állító *ne*, *ni*-féléknek felelnek meg — csak azon megszorítással, hogy a személyragos verbum finitumbeli igealakok helyettesítésére (segédigével vagy a nélkül) meg a legtöbb casusragok vagy postpositók előtt (lásd fentebb **6**, **f**, 4) ezen rövidebb tagadó végzet használtatik : *man*, *män* (*men*), melyet Visnevszki nem jól gerundiumúl hoz föl, mert hiszen mint ilyen nem vehetne föl casusragot vagy postpositiót, hanem kell, hogy névszói értéke és természete legyen. Példák : *islümä'n* Visn., *polman* v. *poliman*, *titmä'n* v. *tidimä'n*, *pilmen*, *činmen* (tő : *čin*) : *vul pïman* v. *pïrman onda* (*čürgüvä*) ő nem volt ott (a templomban ; tkp. nem ment [volt] oda, a templomba) ; *vul silenmen pol ske man sine* ő mégsem haragudott meg reám ; *šapla mari, ilme'n vul* úgy-e ő nem vette ? *es kalamän* (tő : *kala*) *pol ske* csak meg nem mondtad ; *es ize eb ilmen* te vetted, én nem vettem ; *iter šomur šuza-da lapra polman* noha eső volt tegnap, sár nem lett ; *tem korman eb* nem tudom, nem láttam (én) ; *ep-te vul-da pïman* se én se ő nem volt ott (tkp. nem ment oda, *onda*). — A *pol-as* segédigével : *polman polzan, kirle-mar* ha meg nem tétetett, nem kell [már többé]. — Casusraggal : *eb iltmen sottarmannine* (acc.) nem hallottam, hogy el nem adatja. Lehet itt vagy a fentebb láttuk teljes *manni* alak, vagy *-man* 3. birtokosraggal, a mely esetben a kettős *nn* is megmagyarázható (*man* tkp. *mane+i* = *-manni*, v. ö. *kime* ragozva *kimmi*, lásd I. cikk 223. lapján). — *Vul šavenba silenže, ona činmen-žin* azért haragudott

meg, hogy őt nem hitták (tkp. öt-nem-hivott-ért); *vis kon siman-ran irghanlanza kajre* attól hogy három napig nem evett, megsoványodott (tkp. nem-evett-től); *atti tohmanvan vara ep-te ništa-da tohman* azóta hogy atyám ki nem megy, én sem mentem ki sehova. — A ne 3.-nak megfelelőleg: *ep es pilmen sirü kajrem* én oly helyre mentem, melyet te nem tudsz (te-nem-tudott helyre); *pilmen sirde ildem* ismeretlen helyen vettem (alájegyezve, hogy *pilnezer sirde* rossz volna). — Érdekes még e példa: *sumar polzan, t u v i m a n v u l*, melyet Reguly így ad németül: wenn er krank war, so konnte er es nicht machen. Ebből ugyanis azt következtethetők, hogy a *man* előtt még *i*-vel való alakok jelentésre is különböznek az a nélkül valóktól, a mennyiben a magyar „-hat, -het“-et is fejeznék ki. Útalnunk kell itt a fentebb 2. alatt tárgyalt tagadó igeragozásra, melyben ugyanily *i*-vel való alakok fordulnak elő (l. 384. l.), noha ezeknek, p. o. Evang.-ban használatáról épen nem áll, hogy „-hat, -het“-féle értelmet is fejeznének ki.

g) Még egy tagadó nomen agentis, melyben a tagadó *ma, mä*, ha tisztán nem tűnik is elő, de bizonyosan rejlik, képeztetik *mi* végzettel: *islemi* nem dolgozó (dolgozni nem szerető, hanyag, lomha), *itlemi* engedetlen (tkp. valakire hallgatni nem szerető, szófogadatlan) Reg.; *torra' bilmi'* istent nem-ismerő = pogány, Evang.; p. o. *vul itlemi sin ö* engedetlen ember; *polat islemi sin* dolgozni nem szerető (unarbeitsam) ember leszen. Az Evang.-ban (Máté 10, 5) többes-száma: *torra' bilmi'zam* pogányok. — Állító ily nomen agentis nincsen, a miért biztosan nem is mondhatjuk, mily képzővel készült, a tagadó *ma, mä*-n kívül, e tagadó nomen agentis. Gyaníthatjuk azonban, hogy a futurumi igealaknak alapját képző *e* (eredetibb *je*, v. ö. 377. lap.) az, mely a tagadó igeragozásban is a tagadó *ma, mä* (*me*) önhangzóját kiszorítja; így *islemi, bilmi* egy volna a tagadó fut. egyes 3. személyalakkal, mely tudvalevőleg személyrag nélkül *yaló* (csak azon különbséggel, hogy itt *mä+je* me lesz, ott pedig *mi*, mint az *opška* 3. birtokosraggal *opški, vidi* — *vidi*). Jelentésére nézve is könnyen megmagyarázhatjuk így p. o. *islemi*-t = ki nem dolgoznék, der nicht arbeiten will, vagy a magy. *halandó* nem szigorú futurumi jellemére emlékeztethetünk.

8.

Gerundiumok.

Visnevszki három gerundiumfélélt hozván föl, azokat a jelen, múlt és jövő idők szerint osztja el név szerint, a mi semmi esetre nem czélszerű, se ezen alakok valódi jelentésének nem felel meg, melyekben épen nincs a bizonyos időviszony kifejezése. Így p. o. a *za*, *ze* gerundium, melyet Visn. jelen-idő gerundiumának nevez, mikor néha *verbum finitum* helyett áll, épen nem praesentst, hanem praeritumot jelent. Elsőgr. semmi gerundiumot nem említ tüzetesen; de szólajstromaiban találunk egykét *-za* alakot, és ha csak egy kis syntaxist ad vala, még a többit is mind megtaláljuk, mert nagy szerepet játszanak a csuvas szófűzésben.

a) A leggyakrabban használt gerundium a *za*, *zä* (*ze*) vagy *sa*, *sä* (*se*) alak, ezen képzőnek egyenesen az igetőhöz járulása által képeztetvén. Magától értető, hogy *zä*, *sä* (*ze*, *se*) a magashangú töket; a *za*, *zä* (*ze*) pedig az önhangzón vagy *l*, *n*, *r*, *m*, *j*, *v* mássalhangzókon végződöket illeti. Meg kell jegyezni, hogy mindenkor a végzótag (*za*, *zä*, *sa*, *sä*) hangsúlyos. Példák: *sir-za'*, *bol-za'*, *isläza'* Visn. (*islä-za*, mint nála a többesi *zam* magashangúlag is), *kala-za'*, *čün-ze'*, *bar-za'*, *il-ze'*, *bil-zä'*, *šap-sa'*, *kas-sa'*, *ilt-se'* Evang., *šira-za*, *süre-zä*, *poron-za*, *hürel-ze*, *tat-sa*, *tük-se*, *joh-sa*, *čop-sa* stb. Reg. E helyett: *il-ze* Regulynál többnyire *ize* van. Használtatik ezen gerundium:

1) Mint a magyar *-ván*, *-vén* alak, hol egyazon subjectumnak két igepredicatumma van, hogy az egyik alakilag alárendeltetvén, egy mondat legyen: p. o. *eb širarem toprem* (én kerestem megtaláltam) helyett mondatik: *eb širaza toprem* én keresvén megtaláltam (azaz: én kerestem és meg is találtam); *kirze kale vul onda* bemenvén meg fogja ott mondani, — vagy pedig: *vul onda kire, kale ona* ő oda bemegyén és neki meg fogja mondani; Máté Ev. 20. 31: *pirin košsam ozelza pihčer* a mi szemeink megnyilván lássanak (itt meg fősúly van az *ozelza-n*: a mi szemeink nyílnak meg).

2) A *za* (stb.) gerundium, körülbelül mint a magyar *-va*, *ve* alak (*sirva* fakad), számos más igével szoros kapcsolatban összeköttetik, mind a mellett, hogy az értelembeli fősúly a gerundiumon van. Ilyen a *za* gerundium által meghatározott, mintegy összetételes

igéket Reguly sokat jegyzett föl, melyeket, mint a csuvas nyelvnek különös eszejárását igen megjelölöket, itt közölnünk kell. Elibe tesszük a meghatározott igét, infinitivusban: *anas* alámenni, alászállni, descendere: *johsa a.* aláfolyni, lefolyni (tkp. folyva alámenni, fluendo descendere); *süklezü a.* lehordani, levinni (portando descendere); — *andaras* (az előbbinek causativuma) leszállítani, leeresztetni: *hiderah prahsa andar sümürlder* vesd le, dobd le erősebben, [hogy] összetörjék (tkp. dovva ereszd le); — *hobaras* hágni, emelkedni: *süklezü h.* fölvinni (v. ö. *süklezü anas*); — *hobardas* emelni, fölvinni: *süderzü h.* föl húzni; *huvalaza h.* föl hajtani, üldözni; — *kires* bemenni: *sikse k.* beszökni, beugrani; — *kürdes* bevinni: *šavetsa k.* bevezetni, *visterze k.* befújni valamit; — *toghas* kimenni: *johsa t.* kifolyni (v. ö. *johsa anas*), *ize t.* elvinni, abholen (tkp. véve kimenni), *čopsa t.* kifutni, *kiszaladni*, *kirze t.* за́хватъ, beállítani (azaz betérni *kires*, s azonnal megint tovább hajtani, kimenni *toghas*); — *kilaras* kihozni, kihajtani: *činke k.* kihívni, *larza k.* kikotlani (*larza* ülvé), *huvalaza k.* kihajtani, kiűzni (v. ö. *huvalaza hobardas*); — *kiles* jöni: *ize k.* elhozni (*ize*, e h. *ilze* véve), *činke k.* elhívni, idehívni; — *kilderes* jövetni: *jarza k.* érte küldeni; *činderze k.* elhivatni; — *pīras* oda menni: *ize p.* elvinni valahova (v. ö. *ize kiles*); *huvalaza p.* пригонять, valahova hajtani; *onda činke p.* oda hívni; — *kajas* elmenni: *visse k.* elrepülni, *ojrlza k.* elválni egymástól, *tarza k.* elfutni, *irtse k.* elmúlni; — *jaras* eresztetni: *huza j.* elhajtani, wegjagen; *virze j.* el-, félrefújni, wegblasen; *tuksa j.* wegschütten, *tükse j.* wegstossen; — *sīdes* érni, elérni: *išše s.* (az *šš*-re nézve v. ö. *aššatim*, fentebb **1**, **d.** a 372. lap.) oda úszni; *huza s.* odahajtani (ez Visnevszki szlovárjában is így: *huza'-sīdūs* догонять); — *irdes* múlni, haladni: *süklezü i.* mellette elvinni, hordani (vagy: *süklezü irtse-kajas*, lásd: *irtse kajas*); — *kazaras* átkeltetni: *jītsa k.* áthordani, *išterze k.* átúsztatni; — a következőknek Reg. azt írja fölübe, hogy „a cselekvés a vele való congruentia szerint meghatározva,“ a mi különben már az előbbieknél is némelyikéről áll, a mennyiben, p. o. ebben *išterze kazaras* (szószerint: úsztatva keltetni át) az „úsztatás“ ugyancsak congruens az „átkeltetéssel,“ a congruentia nem lehetvén más mint időbeli; már pedig oly cselekvés, mely másnak a végbemeneteli módját jelöli meg, mind addig tart, a meddig ez utóbbi maga. — *iles* venni: *tatsa i.* leszakítani, levágni (tkp. szakítva, vágva venni), *tortsa i.* el-

venni, elrabolni; *süze i.* lenyúzni; *sütse i.* legöngyölni; *vijlaza i.* megnyerni, elnyeri (*vijlaza játszva*); *šulza i.* kiváltani, visszaváltani (*šulza megoldva*, mentve), *tirze i.* átszúrni, áthúzni; *kütse i.* megvárnai; — *irderes* múlatni: *vijlaza i.* átjátszani (a napot); *šuverza i.* átaludni, elaludni; — *kajas* menni, elmenni: *tadelza k.* szétszakadni; *tünze v. übünze k.* ledölni; *polza k.* valamivé válni (*polza léve*; p. o. *šu polza kajre vizzé vált*); *hivelze k.* megszépülni, *šanza k.* elhervadni; — *jaras* eresztetni (v. ö. fentebb): *tünderzä j.* ledönteni, *isse j.* kiinni, kihajtani (*isse iva*); *kolza j.* nevetve fakadni; *kiskerze j.* elkiáltani, *ojirza j.* szétszedni, szétosztani (*ojirza elválasztva*); — *sibes* (l. fent; a határ és bevégzés megjelölésére való): *virzeze sitre* megfőtt; *pitse sibe*t végződik, véget ér; *virenze s.* megtanülni, *tür- lenze s.* begyógyülni; *poghonza s.* összegyülni; — *sideres* eléggé tenni: *tuza s.* megcsinálni mind; *virentse s.* egészen megtanítani; *turanas* satiari: *šuverza t.* kialudni magát; *vijlaza t.* jól lakni játékkal; — *toldaras* megtölteni: *virze t.* fölfújni; *visterze toldarne* надудо (снѣ- ромѣ) tele fütta (a szél hóval); *sizu toldarje* tele tömte (hasát, *siza* éve, evéssel); — *pides* véghez menni, véget érni: *kajza pidesse* el- mennek mind; *sidelze pitre* elkopott (a ruha); — *pideres* végezni: *tatsa p.* kivágni (erdőt); *vijlaza p.* eljátszani (vesztetni, végére járnai játékkal); — *čaras* tartóztatni, akadályozni: *titsa č.* visszatartani; *pidirze č.* zárva tartani; — *poghas* gyűjteni: *jütsa p.* egybehordani; *čünze p.* összehívni; *hualaza p.* összehajtani; — *poghonas* gyülni: *čopsa p.* összefutni; *visse p.* összerepülni; *salanas* elszélyedni: *čopsa salanjiš* szétfutottak; — *saladas* elszélesztetni, szétadni: *hualaza s.* szétkergetni; *sümürze s.* szétverni; — *ojras* elválasztani: *tatsa oj.* elvágni; *šorza oj.* szétvágni; *hossa oj.* letörni, leszakítani; — *sibiz- zas* hozzáragadni: *šenza sibisne* oda fagyott; — *sibistaras* hozzá- ragasztani: *šapsa s.* odaszegezni; — *tadas* levágni: *parza t.* lefi- zetni; — *pidires* zárni: *čikse p.* betömni; — *ojas* nyitni: *sümürze o.* föltörni; *tortsa o.* fölszakítani; — *laras* ülni: *kirze l.* benn akadni (a sárban; tkp. bemenne ülni); *kóšsa l.* áttelepedni; — *turas* állni: *šaksa t.* függni; *popleze t.* (v. *laras* ülni) beszélgetni; *titsa t.* (v. *laras*) tartóztatni; *tazatsa-h tur kil kardine* tisztán tartsd (mindig) az udvart; — *üges* esni: *tohsa ü.* kiesni; *kirze ü.* beléesni; — *ügeres* ejteni: *tatsa ü.* levágni (fát), *tünderze ü.* ledöjteni; — *horas* ponere: *üssür tuza h.* lerészegíteni, *tuza koras* valamit megtenni (lásd fen- tebb 374. lap.); — *piğhas* nézni: *hetlanza p.* megpróbálni; — *ke-*

dardas mutatni : *kalaza k.* megmondani, megbeszéli; *poplezü k.* elbeszéli; *volaza k.* megolvasni, átolvasni. — — Visnevszki is egyenesen beszél (53. l.) „összetett igékről, melyek két igéből képezetnek, melyeknek elseje — a mint nevezi — a jelenidő gerundiumba tétetik, p. o. *sirza piteräs* megírni, írással fogyasztani (писать), *vadzla kajas* megöregedni; *lessa-praghas* elvinni, elszállítani, kísérni. „Efféle igék, azt mondja, megfelelnek jelentésök szerint az orosz praepositionalis igéknek.“ Hozzáteszi jegyzetben : „Az orosz praepositionalis igék kifejezésére a csuvasok praepositio helyett ezen igéket használják : *braghas* dobni, vetni, *kajas* elmenni, *piteräs* végezni, *sides* elérni.“ Mit akar evvel mondani, az a fentebbiek után világos. Mily közönséges használatúak lehetnek pedig az ily összetett igék, onnét sejthetjük, hogy nem csak Visnevszki szlovárjában, de még Elsőgr. igelajstromában is (itt tán föl sem ismervé összetételnek, mert egy szóba írva) több ilyen találkozók. Jelesen Visn. szlovárjában : *potsa kajas* elsüllyedni, elmerülni, vízbefülni (*potsa* fenékre szállva, *kajas* menni); *ornza kajas* fölböszülni; *utlanza kajas* lóháton menni (*utlanza* lóháton ülve); *sürza kajas* elrothadni; *ize kajas* elvinni, *ize kilüs* elhozni (l. e kettőt Reg. szerint), *issa piteräs* kiinni, *altsa piteräs* kiásni; *šulza klaras* kiváltani váltsággal, visszaváltani (l. *šulza iles* és *kelaras* Reg.); *šoghalza v. sitsa sürüs* eltévedni. — Elsőgr.-ban : 54. l. (*sirza-hožadep*) *sirza-hožas* praescribere (*hožas* parancsolni, rendelni); *kossa sürüs* futni; *volozap-pteräs* (*volozapteredap*) átolvasni; *kalaza-kutardas* (*kalazakutardadap*, l. *kedardas* Reg.); 59. l. *süklüzü-sürüs* vinni, hordani (*süklüzasüredap*), *šaklanza-turas* függni (*šaklanzatradap*); *sülerzü-kürdäs* (*sülerzäkrdedep* превышать; ez volna „fölmúlni,“ s ez hogy kerül ki *sülerzü*-ből, mely *sülle* „magas“ szerint „magasítva, magasra emelve“ volna?); 60. l. *jotlanza-sürüs* útazni (*jotlanzasürädep*); 61. l. *šavtsa-sideres* elvezetni valahova, azaz egészen odáig (*šavdsä sideredep*; v. ö. *šavtsa kürdes* és *sideres* Reg.) — Végre az Evang.-ban is ezekkel és más ily összetett kettős-igékkel találkozunk, melyek közül most csak a *turas* (állani) a valami cselekvésben tettleg bennelevés kifejezésére használatását emeljük ki, p. o. Máté 20, 32. *Kalare-da* : *min kileze-turattir mandan?* és monda : mit akartok (tkp. kérve álltok) én tölem; 17, 4. *ak-da korinješ vulzama Mojszej Iliä-da on-bala kalassa-turaganzam* és ime láták Mózeset és Illyést beszélni ő vele (tkp. és ime meglátszának nekik M. és I. ő vele beszélve-állók).

3) A *za* (stb.) gerundium ezenkívül még verbum finitum helyett is áll, még pedig egy *praeteritum* helyett, mint hasonlóképen a *ne participium*. Tudniillik, akkor egy verbum „esse“ van kihagyva mellőle. Reguly egyenesen *polne* mellé állítja a *polza*-t, ily jelentéssel: *ich bin gewesen* (természetesen az *ep*-et, mint *subjectum*ot kell még hozzá tenni), p. o. *vul kize pirin bada, eb onžoh vurmanda polza* ő bejött hozzánk, én akkor az erdőben voltam. Továbbá egy helyett a *pīras* és *kajas* igékről (mindkettő: *menni*) azon észrevétele van, hogy a csuvas nyelv annak kifejezésére, hogy „voltam (valahol)“ rendesen azt mondja „*eb pīrza*“ mentem v. jutottam (oda), ha oly helyről van szó, hol a szóló maga is volt, p. o. *eb onda pīrza pajan* én ott voltam ma; ellenben oly helyről levén szó, hol a szóló nem volt, *kajza* használtatik: *vul vurmana kajza* (nem *pīrza*) ő az erdőben volt. Az utóbbi mellé jegyzi „vagy *kajza-če*“, azaz „ment vala“ — és úgy látszik, hogy leginkább a „*če*“-t kell pótolni mint segédigét, vagyis a *za* *praeteritum*ot mint *plusquamperfectum*ot fogni föl, v. ö. *ebir vot totma kajza* fát vágni mentünk volt (v. vala). Ezen segédige, magyarázatunk szerint, ki van téve, személyragokkal, azon szintén a *za* gerundiumból képzett alakban, melyet már fentebb mint *plusquamperfectum*ot tárgyaltunk (*za-tim* stb. l. **1, d** a. 374. lap.), a mire itt csak útalnunk kell. E mellett pedig egy jelenségre kell figyelmeztetni, melyre sokszor az Evang.-ban található, arra t. i. hogy, mint verbum finitum *praeteritum* 3. személyi *subjectum*mal, egy *-zat* alak áll, melyben szintén nem lehet rá nem ismerni a *za* gerundiumra, p. o. Máté 25, 10: *tirbelemnezam-da on-bala kižeš toja, alik-da hobžn zat* és a kik készen valának bemenének ő vele, és *be zat ék* az ajtó; 19, 1. *Galilejran tohre, kilzet-da* ... Galileából elindúla és *méné* ...; 26, 26 *ona hošre, barzat-da virenegenzama kalaza* ... megszegé (a kenyeret) és *adá* az ő tanítványinak, mondván ...; 26, 40. *tül-bolzat* találá (Károlyi fordítása szerint). E szerint ez a *zat* alak jelenidőhöz viszonyuló *praeteritum*ot tenne (nem *plusquamperfectum*ot), a mi csak úgy lehet, ha benne *za*-hoz *praesens*beli segédige járult (= „est“). Azért nagyon is hihető dolog, hogy ezen *zat*-beli *t* (*za-t*) ugyanaz a *t*, mely a tagadó *praesens*-alakban is megvan (*-mast*, *-mas-t*) s melyet annak helyén (l. 390. lap.) „est“-jelentésű csuvas segédige maradékanak fejtegettünk. Ugyanis azt, hogy a *praeteritumi* jelentés alapja magában a *za*-ban fekszik, úgy hogy p. o. *kilze* + „est“ (azaz *kilze-t*)

azt teheti, hogy „jöve, v. jött“ (körülbelül, mint magy. „adva van, küldve van“ — csakhogy ez passive értetik): azt némileg abból is láthatjuk, hogy a *-za-če* állító plusquamperfectumnak nem felel meg *za*-val képzett tagadó *pqftum* (mely így volna: *-ma-za-če*), hanem helyette *-man-če* van, azaz *ma-ne-če*, úgyhogy itt *za* és *ne* (part. pfti képzője) teljességgel egy fokon állanak (v. ö. **2, f** a 391. lap.) — Meglehet, hogy némely, segédige nélkül *verbum finitum* helyett való *za*-hoz, nem is *če-t*, hanem a mondott *t-t* kell hozzáérteni segéd igétül, p. o. ezen Reg.-féle példában: *šak pilik kona vul julan vur-manda sűrezü v. poronza* ezen öt nap alatt ő mind csak az erdőben járt v. élt (lakott, tartózkodott).

A *za* alaknak *pol-as* segédigével is előfordulására, Regulynál csak egy példát találunk: *titsa polzan* e mellett: *titne polzan* (ha fogott, ha megfogott), mindkettőnek csak az egy tagadó alak állván ellenében: *titman polzan*, p. o. *titsa polzan*, *ize-kil* ha megfogta, hozd el.

b) Gerundium conditionale-nak nevezhető a *-zan*, *zün* (*san*, *sün*) alak és bővebb mellékalakja *-zassin*, *züssin*, melyet Visnevszki mint múltidő gerundiumát hoz föl: *sir-za'n* v. *sirza'ss'in* *); Reguly: *titsan* v. *titsassen*, *polza'n* v. *polza'ss'in*, *kizessin* (*kilzessin* helyett). Hangsúlya a *-za'n*, vagy *za's(s'in)* szótagon van. Vajjon a *zan*, mely a gyakrabban használt alak, *zassin*-ből összevonatott-e, és mi tulajdonkép azon járulék (*n*, *ss'in*), mely ezekben a *za*-hoz csat-lódott, melyet mint e képzéseknek alapjául szolgálót egyszeriben megismerhetünk, nem tudjuk még. — A *zan* alaknak jelentésére nézve Visn. nagyon téved, ha azt múlt időre vonatkoztatja; mert, ha általában valamely igeidőre, hát inkább a futurumra lehet vonatkoztatni; v. ö. ezen Reg.-féle példákat: *eb onda kajzan*, *mana tidis* ha én oda megyek, engem megfognak (értve: megfognak fogni; így is lehetne fordítani a *kajzan-t*: ha menedek; azonban magában csak annyit ér, mint magy. „menvén“: „én oda menvén“ — csak hogy ezt conditionalisnak kell érteni); *eb onda tidenzan ezer mana šulza kelaras šok* „ha én ott megfogatom“ (Reg. magyar fordítása) tí meg nem váltatok; *vul kizen porde híberdetpir* ha jó, mindnyájan

*) Visn. egy *s*-szel írja ugyan; de már abból is, hogy kemény *s*, látjuk hogy kettős *ss* kell, mert különben *z-t* írt volna: *sirzasin*. Reguly kettős *ss*-szel.

örülünk; *perne izen-de* (ilzen helyett), *teberne huwardir-če man-vali* ha az egyiket veszi bár, meghagyná nekem a másikat; *mana per konlah parzanda*, *síde* ha csak egy napra adja is nekem, elég lesz; *huvana kirle polzan sana vul paradi?* ha magának kell neki, adja-e neked? — Különösen a *polzan* (levén = ha lesz), melyet (I. czikk, 259. l.) határozatlan névmások körülírásos képzésére is használtak találtunk, nem csak személyragtalan participiumot és gerundiumot (*ne* és *za* alakút), hanem személyragos verbum finitumot (azaz tulajdonképen egész mondatot, mely a *polzan*-nak subjectuma lesz) conditionalis viszonyba helyez, s így Reguly úgyszólván egész egy conditionalis igeragozást állít föl, *polzan*-nal körülírva; praesens: *tidadep polzan*, *tidaden p.* stb. *titmastep polzan* stb; praeteritum: *titrem polzan*, *titren p.* stb. *titmarem polzan* stb; futurumnak magokat a *titsan* v. *titsassen*, tagadólag *titmazan* v. *titmazassin* (vagy *tidimazan*, *tidimazassin*) alakokat nevezi, p. o. *eb titrem polzan san min is?* ha én megfogtam (v. megfogám), neked mi közöd hozzá? *idet polzan par ona* ha kér, adj neki; *abat sizan pïrep san bada* ha megvacsorálандok, oda megyek (fogok menni) hozzád; *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiličče* ha én ott laknám, most hozzám jőne; *man atti pajan kizessin iran eb kajadep* ha atyám ma jő (jövend), holnap megyek. A *-za*, *-ne*, tagadólag *man* alakok mellett: *titsa polzan*, *titne polzan*, *titman polzan*, p. o. *titsa polzan ize-kil* ha megfogta, hozd el; *man atti kilne polzan*, *san bada jarep* ha atyám jött, elküldöm hozzád; *vul mana okša pana* (= *pane*) *polzan eb kajatem-če* ha nekem pénzt adott volna, én megyek vala (mentem volna); *sumar polne polzan* ha beteg volt; *vurmanda polne polzan* ha az erdőben volt. Különben itt a *-ne*, *man*, *za* alakokat verbum finitum helyett valóknak is lehetne venni, mint a fentebbi *titrem polzan*, *pornadep polzan* példákban, és *polzan*-t, a mi nyelvünk szempontjából, csupa exponens conditionalisnak tekinteni; mert valóban is csak „conjunctio conditionalis“-nak helytartója, habár tulajdonképen való jelentése „levén = ha lesz“ (v. ö. székelyesen: „ha kérné lesz“ M. Nyelvészet VI, 228).

Reguly még egy „imperativus conditionalis“-t (v. ö. fent. 382. l.) hoz föl, mely a *zan* alakból és hozzájáruló *če* (vala)-ból készül: *eb* (én), *es* (te), *vul* (ő) stb. *titsan-če*. Alá jegyzi, hogy *titsassen-če* rossz volna. P. o. *vul kajzan kajikne titsan-če* ha megyen, hadd fogna meg valami madarat (vajha fogna).

c) A Visnevskiféle gerundium futuri *at-čen üt-čen*-nel képez-
tetik, a mi, szerinte is, a praesensbeli egyes-számi 3. személy volna,
meg *čen* (a mi különben = magy. *-ig*): *sira't-čen*. Egy példája is
találkozik a 62. lapon: *mize sohrim Hozana sidü't-čen* hány verszt
[van] Kazanig (tkp. Kazanba ért-ig, azaz: míg az ember Kazanba
ér). Azonban abból, hogy Visn. így ír: *сирать-чень, сидять-чень*,
még nem következik biztosan, hogy *-ть* (t)-végű 3. személyalak
van itt; hanem csak az, hogy az egész *siratčen sidütčen*-nek hang-
zik, melyeket *siraččen, sidüččen*-nek is írhatnánk. Evang.-ban
van *киредчень kire'dčen* azaz *kiretčen*. Úgy látszik, hogy ezekben
nem a 3. szem. praesens, hanem maga a nomen praesentis, mint no-
men actionis fogva föl, szolgál alapúl a viszonyító *čen*-nek. — Re-
guly néhány mondataiban találunk egy *-ičen* alakot, mely, a mint
látszik, ugyanaz akar lenni, a mi Visn. *atčen, ütčen*-je: *sotn iličen*
eb ham tuvam semhogy megvenném, inkább magam csinálom meg;
pirin jalda čazah toben, itti jal šinje tobičen a mi falunkban hamar
fogod találni, inkább mint a több falvakban (találnád); *onda sürze ka-
jičen vul ize kajder* inkább vigye el, sem hogy ott elrothadjon. Az
„inkább“ csak a fordításban van még; szószerint ez van: megcsi-
nálom magam, még pedig *sotn-iličen* (véleményünk szerint tkpen)
„megvételig“, azaz ez esetben: míg megvenném. Ha pedig meg-
csinálom, míg megvenném, akkor még „megvétel előtt“ csinálom
meg; a miből önkényt értetik, hogy általában meg sem veszem, ha-
nem „inkább megcsinálom.“ Így a többi is: *tobičen* találásig (míg
találnád), *sürze-kajičen* rothadásig (míg elrothadna). Még bizonyo-
sabb lesz e magyarázatunk ezen két mondat által: *es piričen tidis*
„bis du dahin kommst, so fangen sie es“ (Reg. német fordítása);
eb kiličen turne vulzam „bei meiner ankunft waren sie schon aufge-
standen“ — szorosabban: jövetemig, azaz: már jövetem előtt. —
A mi ezen *ičen* alaknak eredetét illeti, úgy gyanítjuk, hogy a no-
men futuri (*ili, kaji, tobi, piri, kili*) az alap, melyhez *-čen* (-ig) rag
járult. Lásd a futurum képzőjéről (*e*) fentebb **1, e** alatt a 376. lapon.

d) Egy időpont-meghatározó gerundium képződik *-tibe v. ribe*
(Reg.) végzettel, p. o. *kaš poltibe kiler* mikor este lesz, jöjjetek; *eb
jala sitribe kordem* én, mikor a faluhoz értem, láttam. Az Evang.-
ban is találjuk példáját: Máté 20, 1. *šudilti'ba* (tő: *šudil*) *ἀμα πρωι*
azaz: virradatkor (jó reggel — Károlyi); 20, 8. *kažala vara bol-
t'i'ba* *ὀφίας δὲ γενομένης* (mikor pedig estve volna). Abból, hogy

Reg. *l*-végű töhez *tibe*, *t*-végűhez pedig *ribe*-t járultat, könnyű azt sejtenuünk, hogy *e* végzet *tibe* (*tiba* Ev.), *ribe* nem egyéb, mint a nomen praeteriti (lásd fentebb a 366. lapon), *ba*, *be* (= -val -vel) raggal, úgy hogy *sitri-be* (praet. 3. szem : *sitre*) tkpen = ért-tel, azaz összefüggés szerint : *ért[em]-mel*, *ért[ed]-del*, *ért[é]-vel* stb. : a faluba értemmel (= értemkor) láttam ; *kaš polti-be* (praet. 1. szem. *poldem*, 3. *polže* *e* helyett : *polde*, mely a *poltibe*-ben kemény *t*-vel van) tkp : éjjeledet-tel. Evvel jól illik össze az, hogy Reg. a *poltibe* és *polzan* különbségét úgy határozza meg, hogy amaz egyidejűséget jelent (valami történettel együtt), emez a főtörténet megelőző időre vonatkozik (mikor valami történt, azután).

9.

Gerundiumok — folytatva.

a) Tagadó *za*-féle gerundium nem képeztetik ; azért *zatim*-féle plusquamperfectum sincs a tagadó igeragozásban, mit fentebb említettünk (391. l.). Helyette Visn. *-mazir*, *-müzir* alakot hoz föl, mint (szerinte) gerundium praesentis-t ; *islü* tötől : *islümäzír* (szorosabb hangzóegyezéssel : *islümüzir*). Ez azt teszi : nem dolgozva, nem dolgozván, a **S**, **a**, 1. alatti *za*-nak megfelelőleg. Maga a *mazir* pedig nem egyéb, mint a **G**, **b** tárgyalt nomen actionis képzője *ma* és *a* fosztó vagy tagadó képző *zír* (nélkül ; -talan, -telen) ; a *-mazir* alak itt adverbiumként áll, mint általában a csuvas melléknév lehet adverbium is. Már Elsőgr.-nak adverbiumlajstromában találjuk : *šokšlamaza'r**) meggondolatlanul (meg nem gondolva) és *sojlamaza'r* különbség nélkül (meg nem különböztetve — a *zar* önhangzójára nézve v. ö. 359. lapon, az *ä*-ről), valamint az állítólag megfelelő *za* alakot is : *šokšlaza'* okosan (meggondolva), *hotišša* közösen (közlekedve). — A Kátéban vannak ilyen példák : *tuvma'zír* nem téve, *sünde'rmezir* nem oltva (tüzet), *islümä'zír* nem dolgozva, *čarma'zír* nem akadályozva, nem tiltva, *bolma'zír* nem léve — tehát úgy képezve, mint Visn.-nél és szintűgy hangsúlyozva (a *ma*, *mä* szótagon, másképen mint Elsőgr.). Regulynál *-mazer*, *-müzer* (*mezer*) alakja van a tagadó gerundiumnak : *simazer* nem éve (éhen, éh gyomorral),

*) Szedőhibából van *hokšlamazar* ; később ugyanez igétől : *šokšlaza*.

šarlamazer nem is kukkanva, *pidermä'zer* be nem zárva; *kilmäzer* nem jöve stb. p. o. *turandar-mazer kajazi*? nem etetve (a nélkül hogy etetnék) fogunk-e (kell-e) menni? *pürt pidermä'zer ma kajren*? miért mentél el be nem zárva a házat (a nélkül, hogy bezártad volna)? *utsam küdívö jarmazer kilmep* a lovakat a nyájhoz nem eresztve (a nélkül hogy eresztettem volna) nem jövök; *magermazer kalare* sírás nélkül mondta.

b) A *zan*, *zän* gerundium képeztek tagadó igetötől is: *tít-mazan*, v. *tidi'mazan*, vagy a bővebb alakkal: *titmazassin*, *tidimazassin*; *kilmützen*, *süremezen* stb. Reg.; Visn. nem hozza föl ezt tagadó igemintájában, hanem *islümü'n-t*, mint múlt idő gerundiumát. Használata ép olyan, milyen az állító *zan* alaké, azaz feltételt jelentő: *vul čas kilmützen ezer šuverma virder* ha hamar nem jő, feküdjetek le alunni; *es huva ozal tumazan sana-da ozal tumis* ha magad (senkinek) rosszat nem tesesz, neked sem fognak rosszat tenni; *ebir kalamazan-da vul pile* ha mi nem mondjuk is, ő [azért mégis] meg fogja tudni. — Csak a verbum finitum mellett használató *polzan* nem tétetik tagadóvá (*polmazan*), hanem a verbum finitum vagy a helyette álló participium (csak *ne*-ről van itt szó: *-man*, *-män*): *tít-mastep polzan* stb., *titmarem polzan* stb., *titman polzan*, a mint fenteb is látók **S, b.**

c) Se Visn. az *atčen*, *ütčen*-nek, se Reg. az *ičen*-féle alaknak tagadólag megfelelőt sehol sem adnak.

10.

Por és *šok*.

Két a „létet“ (*por* van) és „nem létet“ (*šok* nincsen) kifejező, szorosán véve participium értékű (azaz névszói természetű) szó, mely csak a praesensben szerepel segédige nélkül, mint ige, a több időekben azonban segédigével használható; sőt, a miből leginkább kitűnik névszói természete, viszonyranggal is járhat. Reguly példái:

P r a e s e n s: *šaven-bak sinzam por* olyan (afféle) emberek vannak (*sinzam* többes-szám, de *por*-on mint praedicatumon nincs kitéve többes-szám); *ku-žal kajik nomaj por* az idén (vad madár) sok van; *man* (genitivus possessivus, *manen* helyett, tkp. *mann*) *okša bor* nekem van pénzem; *manen okša nomaj por* (v. *nomaj okša por*) nekem pénz[em] sok van (v. sok pénz[em] van); — *onda utsam šok*,

onda pulanzam anžah ott lovak nincsen[ek], ott szarvasok [vannak] csak; *pajan lapra šok* ma nincs sár. — Praeteritum : *iner šomur por-če* tegnap eső vala. Fölibe jegyezve : „(*polza — polne*)“, a mi, nem tudjuk, vajjon azt teszi-e, hogy ez is mondható : *por polza*, *por polne* (volt); — *vil pajan čürgüre šok-če* ő ma nem vala (tkp. „nincsen-vala“) a templomban. — Futurum : *eb šok polep onda* én nem leszek ott (itt a *šok* úgyszólván tagadó adverbiumul áll, a mint különben magában is a német „nein“ értelmében használtatik : *šok! es mana oldalimen* nem, te engem nem fogsz megcsalni; a ráhagyó szócska „igenis“ azonban *eü : eä*, *eb kordem ona igenis*, lát-tam őt).

Viszonyragokkal vannak *por* és *šok* : *vil hunazam pordan kilmäre* nem jött, mert vendégei voltak (tkp. vendégek-van[nak]-ból, vagy : vendégek-lét-ből, v. ö. *ne* participiumot ablativusban : *tüttüm polneran* a 418. lapon); *larma vīj šokran virtsa voladep* mert nincs erőm az ülésre, azért (azon okból) fekve olvasok (tkp. ülésre-erő-nincsen-ből); *šokpa* v. *porba süres* semmivel v. valamivel járni; — *okša šokbak nimde ilmet* mintha nem volna pénze, semmit sem vesz; — *is-šok čoh činmäre*, *is por-čoh činet* mikor nincs dolog, nem hitt, mikor dolog van, hív (tkp. dolog-nincsen-kor, dolog-van-kor; v. ö. *-ne čoh*); *ep kilde šok čoh nikama-da kürtmis* mikor nem vagyok otthon, senkit sem fognak beereszteni; — *okša por hožera kizen parep sana* ha akkor jösz, mikor pénzem van (tkp. -pénz[em]-van-kor ha jösz), adni fogok neked; — *vil pire pol šok sirä ize kajre* ő bennünket olyan helyre vitt, hol hal nincsen (tkp. hal-nincsen-helyre).

Körülírva *pol-as-szal*, vagy ezen segédige mellett *por-t* el is hagyva : *man okša šok polzan*, *eb sandan činep vara* ha nekem nem lesz pénzem, tőled fogok azután kérni; *man okša poličen küt várj*, míg nekem pénzem lesz; *hunža man okša pole*, *onžoh kil* mikor nekem pénzem lesz, akkor jöj.

Elsőgr. a *por*-nak praesens és imperfectumi ragozását adja, 1. és 2. személyi subjectum mellett is (51. lap).

Praesens.

Egy. 1. <i>abe por</i> v. <i>bor</i> .	Több. <i>abi'r por</i> v. <i>bor</i> .
2. <i>aze</i> „ „	<i>azi'r</i> „ „
3. <i>vil</i> „ „	<i>vilza'm</i> „ „

Praeteritum.

Egy. 1. <i>abe po'r-če</i>	Többes-számiban nem folytatja, ha-
2. <i>aze bo'r-če</i>	nem <i>bolas</i> igét lépteti föl helyébe,
3. <i>vil bo'r-če</i>	azaz a <i>zattim</i> -végű plqpftumot.

A *por* (v. *bor*)-t Visn. egészen kifelejtette még szlovarjából is; a *šok* mind adverbium negationis szerepel = нѣтъ („nem“, ném. „nein“ és „nincsen“), szintígy Elsőgrammatikában is.

BUDENZ JÓZSEF.
